

Univerzita Pardubice

Fakulta Filozofická

**Hejtmanská správa komorního velkostatku Pardubice
v letech 1679 – 1681**

Radek Strejček

Bakalářská práce

2017

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2015/2016

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Radek Strejček**
Osobní číslo: **H13341**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny**
Název tématu: **Hejtmanská správa komorního velkostatku Pardubice v letech 1679 - 1681**
Zadávací katedra: **Ústav historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Problematice správy a chodu pardubického komorního panství po třicetileté válce nebylo doposud, na rozdíl od předcházejícího období (Růžková, Schwaller, Šimek, Vorel), věnováno příliš pozornosti. Student se pokusí přispět k lepšímu poznání této problematiky pomocí analytické sondy do dvou typů pramenů, které poodhalují běžnou úřední agendu prováděnou vrchním úředníkem panství, tedy hejtmanem, a míru jeho skutečných kompetencí. Student se zaměří na analýzu a vzájemnou komparaci dvou typů pramenů - na jedné straně je to hejtmanská instrukce z roku 1673, vydaná při příležitosti nástupu nového hejtmana Lysandera do úřadu, na druhé straně kniha úřední korespondence mezi tímž hejtmanem a českou komorou z let 1679 - 1681. Pomocí tematické, obsahové i statistické analýzy se student pokusí odpovědět na otázku, jaká činnost související s chodem a stavem panství hejtmana zaměstnávala ve styku s přímým nadřízeným (komorními úředníky) a jak přesně či spíše volně byly v této souvislosti nastaveny jeho kompetence (instrukce).

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná**

Seznam odborné literatury:

Kalousek, Josef. Řády selské a instrukce hospodářské. Archiv český, díl 22 ? 24, Praha, 1905 ? 1913.

Maur, Eduard, Český komorní velkostatek v druhé polovině 17. století.

Příspěvek k otázce "druhého nevolnictví" v českých zemích. Praha 1976.

Růžková, Zuzana, Mezi kladivem a kovářinou. Vrchnostenský aparát pardubického panství v letech 1560 ? 1630. Rigorózní práce, Praha, 2014.

Šebek, František a kol. Dějiny Pardubic I. Pradubice 1990.

Sakař, Josef, Dějiny Pardubic nad Labem I-V. Pradubice 1920-1935.

Šimek, Tomáš, Visitace české komory na pardubickém panství roku 1618. IN: Informační zpravodaj Klubu přátel pardubického muzea a kronikářů okresu Pradubice. č. 1-3, Pradubice 1989 [vyd. 1990] s. 30-34.

Schwaller, Jan, Pradubice a pardubické panství v polovině 17. století - cesta k obnově. In: Historická Olomouc XIII. Konec švédské okupace a poválečná obnova ve 2. polovině 17. století, Olomouc 2002, s. 409-418.

Vedoucí bakalářské práce: **PhDr. Vítězslav Prchal, Ph.D.**
Ústav historických věd

Datum zadání bakalářské práce: **30. března 2016**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. března 2017**

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2016

Prohlášení

Čestně prohlašuji, že tuto bakalářskou práci jsem vypracoval sám, s výhradním použitím pramenů a sekundární literatury, řádně citovaných v závěrečném seznamu pramenů a literatury. Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb. (autorský zákon), zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše. Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích 25. Března 2017

.....

Strejček Radek

Poděkování

Chtěl bych poděkovat vedoucímu své práce, PhDr. Vítězslavu Prchalovi, Ph.D., za jeho cenný čas a rady, bez kterých bych tuto práci nemohl dokončit.

Další, avšak neméně významný dík patří mým nejbližším, kteří mne při psaní práce neúnavně podporovali.

Anotace

Tato práce se zabývá hejtmanskou správou komorního panství Pardubice mezi lety 1679 – 1681. Na základě pramenů k velkostatku a správě Pardubic bude přiblížena úřednická praxe, která bude následně porovnána s obecnou normou. Stručně bude popsán i život hejtmana Lysandera, který v daných letech úřadoval.

Klíčová slova

Komorní velkostatek – České královská komora - správa panství – instrukce – hejtman

Title

The "Hauptmann" office and the Administration of the Royal Estate Pardubice between 1679 – 1681

Annotation

The theme of this bachelor thesis is The Hetman office and the Administration of the Royal Estate Pardubice between 1679 – 1681. On the basis of sources of the estate Pardubice will be approached clerical practices, which will be compared with the norm. In this work will be briefly described the life of Governor Lysander, who was in office in those years.

Key words

Chamber estate – Bohemian Royal Chamber - Estate administrativ – Instructions – Hetman

Obsah

1. Úvod.....	1
2. Komorní velkostatek	5
2.1. Vývoj komorního velkostatku	5
2.2. Poplužní dvory.....	8
2.3. Pivovary.....	11
3. Správa komorního panství.....	14
3.1. Česká komora	14
3.2. Vznik české komory a její pravomoc	15
3.3. Česká komora správcem komorních panství	17
4. Instrukce jako norma pro úředníky	26
4.1. Vznik a vývoj instrukcí.....	26
4.2. Vznik instrukcí	27
4.3. Doba vzniku a formy instrukcí	29
4.4. Instrukce Leopolda I. z roku 1673 pro Jakuba Bohuslava Lysandera.....	31
5. Úřad hejtmana	39
5.1. Purkrabí	41
6. Hejtman Jakub Bohuslav Lysander z Ehrenfeldu	42
7. Norma vs. praxe – každodenní náplň úředníka komorního panství.....	45
7.1. Poručení české komory z let 1679 – 1680.....	46
8. Případy z poručení České komory.....	51
8.1. Analýza reprezentativních případů z poručení České komory	51
8.2. Poddanská otázka v souvislosti zvyšování robot a příjezdu císaře na pardubické panství	62
9. Zprávy hejtmana Lysandera z pardubického panství z let 1680 – 1681 adresované České komoře.....	68
10. Shrnutí analýzy pramenů.....	71
11. Závěr.....	74
12. Resumé	76
13. Seznam pramenů a literatury	77
14. Seznam použitých zkratk.....	81
15. Přílohy:	82

Úvod

Komorní velkostatek¹ a jeho správa² je dnes trochu opomíjeným historickým tématem. Přestože k němu existuje nemalé množství literatury, bádání o správě velkostatků se v moderní historiografii nedostává patřičné reflexe. V 50 – 70. letech 20. století nepatřilo studium české, zejména pobělohorské šlechty, mezi vyhledávané disciplíny. Jedním z takových témat stali poddaní, jelikož za komunistického režimu bádání o šlechtě nebylo možné, ale komorní velkostatek spojil poddané se šlechtici. Komorní velkostatek představoval velký zdroj inspirace, který obsahoval vrchnostenskou správu, hospodářské záležitosti a správu poddaných. Historici se snažili popsat fungování velkostatku v širším měřítku, čímž je myšlena správa panství a poddaní. Většina historiků se věnovala komornímu velkostatku v předbělohorské době. Na jedné straně stojí práce zabývající se stejným tématem, ale časově jsou zařazeny do předbělohorského období. Rozdíl mezi správou v předbělohorském a pobělohorském období není zásadní. Problém byl spíše v politické izolovanosti historiků v daných letech a také jazyková bariéra. Předbělohorské období nabízelo nepřehledné množství česky psaných pramenů. Poté, jak je obecně známo, přišel vojenský konflikt nazvaný třicetiletá válka. Ta se po roce 1989 těšila velkému zájmu historiků a bádání o komorním velkostatku šlo mírně do pozadí.

Cenným zdrojem pro poznání komorního velkostatku jsou vizitační zprávy. Historici se zabývali vizitačními zprávami, které se zaměřovaly na hospodářské stavy jednotlivých panství. Vizitace nám dávají představu o tom, jak vypadala jednotlivá panství před třicetiletou válkou a po ní. Poslední velkou vizitaci pardubického panství z roku 1650 zpracoval Jan Schwaller ve své diplomové práci.³ Na druhé straně je jen málo prací zabývajících se fungováním a správou velkostatku, který se rehabilitoval z poválečných let. Méně už máme

¹ Více o komorním velkostatku a píší: HRDLIČKA, Josef. *Mezi ctí a normou. Ke kultuře služby slavkovských hejtmanů okolo roku 1630*. In: Václav Bůžek – Pavel Král, *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*. České Budějovice, 2006, str. 347 – 373., LEDVINKA, Václav. *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách. Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560 – 1596*. Praha, 1985., MÍKA, Alois. *Feudální velkostatek v jižních Čechách (XIV-XVII. století)*. In: *Historický sborník I.*, 1953, str. 122 – 213., MAUR, Eduard. *Český komorní velkostatek v 17. století. Příspěvek k otázkám „druhého nevolnictví“ v českých zemích*. Praha, 1975.

² Více o správě: PEŠÁK, Václav. *Dějiny královské české komory od roku 1527: začátky organizace české komory za Ferdinanda I.* In: *Sborník archivu ministerstva vnitra*, sv. 3. Praha, 1930., VOLF, Miroslav. *Dvorská komora a české finance před Bílou horou a po ní (1610 – 1640)*. In: *Sborník archivních prací*. Roč. 30, č. 1. Praha, 1980, str. 62 – 109., HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – DOBEŠ, Jan – JANÁK, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu o současnost*. Praha, 2007., KUBÁTOVÁ, Ludmila. *K otázkám ústřední a české zemské finanční správy v 16. až 19. století*. In: *Sborník archivních prací*. Roč. 25, č. 1. Praha, 1975, str. 95 - 142.

³ SCHWALLER, Jan. *Komorní velkostatek Pardubice v letech 1650 – 1651*. Diplomová práce. Praha, 1998.

představu o tom, jak fungovala správa v druhé polovině 17. století. Důležitou prací, která se zabývala správou komorního panství, je práce Zuzany Růžkové⁴, která ve své rigorózní práci popsala fungování správního aparátu (obecného a pardubického) do první poloviny 17. století. Druhá polovina 17. století je z pohledu vrchnostenské správy neprobádaná. V důsledku toho vznikla mezera, kterou je třeba doplnit. Proto jsem se rozhodl vyplnit tuto neprobádanou mezeru v dějinách českého komorního velkostatku z pohledu hejtmanské zprávy.

Cílem této práce bude snaha přiblížit obraz komorního velkostatku Pardubice v 17. století z pohledu hejtmanské správy. Od vestfálského míru uběhlo přes 30 let a panství za tu dobu prožilo obnovu. Nyní bylo již rehabilitováno, ale za dveřmi čekal další problém v podobě tureckého nebezpečí (1683). Zaměřím se hlavně na otázky, co musel hejtman pardubického panství řešit. Dále jak postupoval v případech, ve kterých žádal o pomoc Českou komoru. K práci využiji archivní prameny uložené v SOA Zámorsk ve fondu Velkostatku Pardubice, který má velice rozmanitou pramennou základnu k danému tématu. Dále NA Praha, kde jsem ve fondu NM S 4/2 našel mnoho materiálů týkajících se vizitací komorních velkostatků po třicetileté válce.

Hlavním zdrojem této práce bude poručení České komory z let 1679 – 1680. Dále zprávy hejtmána pardubického panství Jakuba Bohuslava Lysanadera k české dvorské kanceláři z roku 1681. K dotvoření obrázku o fungování panství jsem využil instrukce císaře Leopolda I. Nejdříve v práci představím instrukci Leopolda I z roku 1673.⁵ Ta je zajímavá svým rozsahem, ale hlavně nám pomůže proniknout do fungování správy komorního panství. Instrukce bude jakýmsi ideálním vzorem, jak měla správa panství fungovat. Do kontrastu tohoto ideálního vzoru jsem postavil již zmíněné poručení České komory a zprávy, které zaslal hejtman na Českou komoru. V neposlední řadě studie historiků, kteří se zabývali, podobným tématem, a to jsou vizitace. O vizitacích komorního velkostatku Pardubice psali historici Petr Vorel, Jan Schwaller, Václav Pešák, Tomáš Šimánek a Eduard Maur.⁶ Všichni tito historici se zabývali visitacemi, které proběhly buď před třicetiletou válkou, nebo až po

⁴ RŮŽKOVÁ, Zuzana. *Mezi kladivem a kovadlinou. Vrchnostenský aparát pardubického panství v letech 1560-1630*. Rigorózní práce. Praha, 2014.

⁵ SOA Zámorsk. Velkostatek Pardubice. inv.č. 169, sig. G43.

⁶ VOREL, Petr. Důsledku generální visitace pardubického panství roku 1614. In: Informační zpravodaj klubu přátel pardubického muzea č. 25. 1985, str. 14 – 21., SCHWALLER, Jan komorní velkostatek Pardubice v letech 1650 – 1651. In: Zdeněk Kárník-Jiří Štaif: *K novověkým sociálním dějinám českých zemí I. Čechy mezi tradicí a modernizací*. Praha 1999, s. 71-93., PEŠÁK, Václav. *Hospodářství a správa komorních panství v Čechách za Maxmiliána II*. In: *Časopis dějiny venkova*. 1929., ŠIMEK, Tomáš. *Visitace České komory na pardubickém panství 1618*. In: informační zpravodaj klubu přátel pardubického muzea. 1989. str. 30- 34., MAUR, Eduard. *Český komorní velkostatek v 17. století*. Praha, 1975.

ní. Nicméně závěry studií se shodují v jednom, a to v tom, že stav komorních panství nebyl v dobrém stavu. A proto snaha panovníka a České dvorské kanceláře byla víceméně jasně dána. Obě tyto složky se snažily, aby výnosy z komorních panství přinesly do císařské pokladny co nejvíce peněz.⁷

K dějinám komorních velkostatků v Čechách v druhé polovině 17. století najdeme bohatou literaturu, ať už jde o dílo Václava Kočky⁸, Josefa Sakaře⁹, Justina Václava Práška¹⁰ a dalších. Tyto práce jsou ale kvalitou značně nevyrovnané. U těchto děl autoři většinou vytvořili „kulturně historický obrázek“ panství. Nejsou to studie, které by byly zaměřeny na hospodářské a sociální dějiny ve vlastním slova smyslu.¹¹

Významnou prací o fungování komorního velkostatku v sedmnáctém století je práce Eduarda Maura „*Český komorní velkostatek v 17. Století.*“ V tomto díle se Maur snaží vysvětlit fungování komorního velkostatku, jeho výnosy a také celkový vývoj. Prameny pro bádání o českém komorním velkostatku vznikaly z činnosti vrchnostenských kancelářů, české komory v Praze, a také dvorské komory ve Vídni. Málo pro bádání o komorních velkostatech najdeme v účetních materiálech. Více informací přinášejí materiály z pravidelných kontrol hospodaření na jednotlivých panstvích. A v neposlední řadě zprávy vzniklé mezi českou a dvorskou komorou.¹² O fungování vrchnostenské správy panství vznikla také řada prací. Mezi nejvýznamnější práce patří dílo Václava Černého,¹³ který edičně shrnul instrukce několika panství. Stejného významu dosáhl i Josef Kalousek.¹⁴

Archivních pramenů, které lze využít k bádání o komorním velkostatku a jeho správě je velké množství. Národní archiv v Praze ukrývá nepřeborné množství materiálu k správě velkostatku. Především oddělení České komory a České oddělení Dvorské komory, kde jsou uloženy vizitace. Dále pak Nová manipulace nabízí odeslané zprávy hejtmanů na Českou komoru. Pro pardubické panství se nachází mnoho pramenů ve Státním oblastním archivu Zámorsk, zejména ve fondu velkostatku Pardubice.

⁷ MAUR, Eduard. *Český komorní velkostatek*. Praha, 1975.

⁸ KOČKA, Václav. *Dějiny Rakovnicka*. Rakovník, 1936 – 37.

⁹ SAKAŘ, Josef. *Dějiny Pardubic nad Labem I-V*. Pardubice, 1920 – 1935.

¹⁰ PRÁŠEK, J. V. *Brandýs nad Labem, město, panství okres i okres I-III*. Brandýs nad Labem, 1908.

¹¹ MAUR, Eduard. *Český komorní velkostatek v 17. Století*. Praha, 1975.

¹² MAUR, Eduard. *Český komorní velkostatek v 17. Století*. Praha, 1975, str. 14.

¹³ ČERNÝ, Václav. *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV-XIX. století*. Praha, 1930.

¹⁴ KALOUSEK, Josef. *Řády selské a instrukce hospodářské*. Archiv český, díl 22 – 24, Praha, 1905 – 1913.

Teoretická část práce bude strukturována do tří tematických oblastí. U všech okruhů bude použit stejný klíč (vznik, vývoj) Prvním z nich bude představení komorního velkostatku. V této kapitole bude představen jeho vývoj a dvě nejdůležitější a nejvýnosnější odvětví podnikání velkostatku. To čtenáři přiblíží, jak komorní velkostatek vzniknul, vyvíjel se a z jakých odvětví získával finance. Druhý okruh bude věnován České komoře, která spravovala komorní panství. Rozvoj České komory koresponduje s vývojem komorního velkostatku. V této části práce se hlavně zaměřím na vznik úřadu a jeho následný vývoj. Dále se budu zabývat, jak Česká komora spravovala komorní panství a jaké důsledky to pro panství přineslo. Naposledy se budeme zabývat nástrojem, kterým byli řízeni úředníci na panství. Komora řídila úředníky pomocí instrukcí, ve kterých bylo definováno, co a jak mají dělat. I zde, jak bylo řečeno, se budu věnovat vzniku a vývoji instrukcí. Pro dokreslení bude představen samotný úřad hejtmana a jeho zástupce, kterým byl purkrabí. Po teoretické části, se budu zabývat samotnými prameny. Apendixem celé práce budou zprávy z poručení České komory, které se zabývají příjezdem císaře Leopolda I. na pardubické panství 1680.

Komorní velkostatek

Český komorní velkostatek byl jedním z největších feudálních držav v pobělohorských Čechách. I přes velkou rozlohu jednotlivých panství byla zachována určitá vnitřní integrita (geografie, ekonomika, apod.). Ať už se jedná o geografickou nebo ekonomickou stránku, byla tato panství v zemi rozložena tak, že zahrnovala nejúrodnější kraje s obilnářskou půdou, rybníkářstvím, vinařstvím, místa s lesním bohatstvím, a v neposlední řadě oblasti s nerozvinutou nezemědělskou výrobou, hlavně pak železářskou.¹⁵

Budování velkostatku na panovnickém majetku neslo své určité zápory. Důležitým faktem je neustálá finanční tíseň panovníka. Na druhou stranu nebyl panovník odkázán jen na výnosy ze svých velkostatků (daně, kontribuce, apod.) jako šlechta. Ta se při dočasném, ale i dlouhodobém poklesu výnosu velkostatku, způsobeným nepřízní počasí, hromadným úhynem dobytka, požáry snažila o dočasné snížení daňového ztížení. Některým šlechticům se to podařilo. Ověřit pravdivost zpráv o škodách, které vypracovali velkostatkáři či jejich úředníci, je nemožné, jelikož nejsou dochovány. Dá se tedy jen domnívat, že zprávy byly poněkud nadsazené, když se jednalo o snížení daní, ale na druhou stranu je nepochybné, že docházelo k obrovským ztrátám a postižený velkostatek ztrácel část své hodnoty.¹⁶ Do hospodaření na panovnickém majetku zasahovala hlavně dvorská komora ve Vídni. Problémem komorních statků byl neuplatňovaný dozor vrchnosti nad komorními úředníky a její přímé kontroly nad dohledem velkostatku. To vedlo k nehospodárnosti statků a malému finančnímu výnosu. Tento moment je vidět v písemnostech České komory, která vysílala své komisaře na visitace jednotlivých panství.¹⁷

2.1. Vývoj komorního velkostatku

Komorní velkostatek tak, jak známe jeho uzemní podobu po třicetileté válce, je dílem prvních cílevědomých Habsburků, hlavně Ferdinanda I. a Rudolfa II. Kolem roku 1618 byla téměř všechna panství soustředěna do dvou rozsáhlých celků blízko Prahy. Polabský celek ležel v nejúrodnější oblasti Čech a druhý Brdský celek byl bohatý na lesy a železnou rudu. Díky této různorodosti bohatství bylo možné, že se jednotlivá panství mohla v případě potřeby vhodně doplňovat o potřebné produkty. Většina komorních panství ležela nejen v blízkosti Prahy, ale také u hlavních cest. To se v období třicetileté války ukázalo jako nevýhodné, jelikož nepřátelské armády procházely právě podél hlavních silnic, kde pustošily

¹⁵ Tamtéž str. 11.

¹⁶ VALENTA, Aleš. *Lesk a bída barokní aristokracie*. České Budějovice, 2011, str. 41.

¹⁷ MAUR, Eduard. *Český komorní velkostatek*. Praha, 1975, str. 11.

daná panství. Také tvořily zásobovací základnu zemědělských i nezemědělských surovin. To vše bylo možné dobře řídit a kontrolovat pomocí úředníků České komory v Praze. Dále také poskytovaly příležitost k odpočinku při císařově pobytu v Praze.¹⁸

Vraťme se ke vzniku komorního velkostatku. Když se Ferdinand I. ujímal vlády v Čechách, byl panovnický majetek v rozkladu. Většina statků byla zastavena či prodána a pro nedostatek financí byl Ferdinand I. nucen v počátcích své vlády prodat poslední zbytky statků. Dříve, než mohl začít budovat nový komplex komorních statků, musel Ferdinand I. vyplatit ze zástavy panství Poděbrady, Kolín a Křivoklát. Finanční tíseň změnily konfiskace majetku roku 1547.¹⁹ Ty sice komora z většiny prodala, ale dá se mluvit o položení základu komplexu. Ferdinandovy konfiskace byly postupem času rozprodány. Nastupující český král Maxmilián hledal nový zdroj příjmů ke krytí stále se zvyšujících státních výdajů. Maxmilián začal rozprodávat zástavní statky, tak jako jeho následovník Rudolf II. Tato akce byla pro panovníka výhodná. Statky byly dříve zastaveny za nižší cenu, než za kterou je nyní panovník prodal.²⁰ Rudolf II. rozprodejem zápisných statků navázal na záměr Ferdinanda I., který se začal zbavovat starého, již nevýhodného královského majetku, a cílevědomě skupoval další statky v okolí Prahy, aby vytvořil nový komplex komorních panství. Za Rudolfovy vlády tedy došlo k rozprodání větší části starého královského majetku. Jednalo se o statky, které byly dlouhá léta zastaveny. Jak bylo již naznačeno, soustředování majetku v okolí Prahy bylo zcela záměrné.²¹

Změny přinesla až třicetiletá válka, v jejíž době vládnul Ferdinand II., který nedokázal využít konfiskací majetků k rozšiřování svých komorních panství. Za třicetileté války probíhala *alodizace* zbývajících zápisných statků. Po válce pokračoval rozklad majetku, jelikož většina budov byla pobořena a finance na případnou obnovu pohltila válka. Po sepsání berní ruly měl komorní velkostatek dvanáct panství. Panství byla složena vždy po třech, které řídil jeden hejtman. To umožňovalo lepší administrativní přehled. O nárůstu komorního majetku se dá hovořit až na přelomu sedmnáctého a osmnáctého století.²²

¹⁸ MAUR, Eduard. *Český komorní velkostatek*. Praha, 1975, str. 15.

¹⁹ PEŠÁK, Václav. *Hospodářství a správa komorních panství v Čechách za Maxmiliána II.* In: *Časopis pro dějiny venkova*, roč. 16, 1929, str. 50. Dále VOREL, Petr. *Majetkoprávní důsledky panovnických sankcí roku 1547 pro pozemkový majetek rodu Tluksů Vrábských z Vrábí.* In: *Folia Historica Bohemica*, Praha, 2014, roč. 29, č. 2, str. 201 – 255., JANÁČEK, Josef. *České dějiny. Doba předbělohorská 1526 – 1547. I. díl.* Praha, 1968.

²⁰ MAUR, Eduard. *Český komorní velkostatek*. Praha, 1975, str. 16.

²¹ Tamtéž, str. 17.

²² Tamtéž, str. 17.

Po třicetileté válce byly téměř všechny velkostatky zničeny. Česká komora i panovník měli snahu obnovit dvory. Dvory se musely vybavit dobyt看em, dále využít co nejvíce zpustlé půdy a dostat tak komorní velkostatky do stavu, v jakém byly před válkou.²³ Obnova komorních velkostatků probíhala velmi rychle, jelikož bylo možné statky dotovat z jiných panovníkových zdrojů (daně, kontribuce, apod.). Ostatní feudálové tuto možnost neměli, a proto obnova jejich statků probíhala pomalu. Další výhodou komorních panství byla geografická rozmanitost, díky čemuž si jednotlivá panství mohla pomáhat mezi sebou. Dále při procesu obnovování docházelo k rozšiřování dvorů, a to pomocí připojování pustých usedlostí ke starším dvorům nebo zakládání zcela nových dvorů. „*Nové dvory byly zakládány na rustikálu v nejúrodnější půdě a obnova méně výnosných dvorů byla odsunuta na pozdější dobu.*“²⁴

V 17. století, kdy byla většina dvorů pustá, začala je vrchnost postupně vykupovat. Nevykupovala je však s úmyslem utvořit si vlastní dvory, ale pro zajištění nových robotníků je většinou prodávala poddaným. Z důvodu budování nového komorního komplexu přinesla druhá polovina 17. století téměř úplné zlikvidování venkovského šlechtického a měšťanského majetku, který ležel na území komorních panství.²⁵ Je nutno zmínit, že v druhé polovině třicetileté války docházelo k velkému zbíhání poddaných z panství na panství.²⁶ Dále se k tomu přidávala vysoká *mortalita*, kdy docházelo k vymírání celých rodin. To mělo za následek, že vrchnost získala odúmrtím právem desítky poddanských usedlostí. Tento fakt výrazně posílil hospodaření velkostatku a usnadnil rehabilitaci po válce, jelikož k poddanským, stálým i běžným, platům přibyly v druhé polovině 17. století splátky z nově osazených usedlostí. Dříve děděný majetek přešel do správy komorního panství a noví majitelé skládali peníze do panského důchodu.²⁷

Jedno z komorních dominií tvořil polabský komplex. Jednalo se o 116 km souvislého pásu podél Labe. Celkem se v tomto pásu nacházelo 5 měst, 18 městysů a 362 vsí. Ač se může zdát, že úrodné Polabí přinášelo pro zemědělství vždy výhody, není to tak jednoznačné. Z geologického hlediska se Polabí hodilo spíše pro pěstování okopanin, než obilí.²⁸

²³ Tamtéž, str. 18.

²⁴ Tamtéž, str. 26.

²⁵ Tamtéž, str. 27.

²⁶ TOEGEL, Miroslav. *Zbíhání poddaných na pardubickém panství v druhé polovině 17. Století*. Sborník historický 7, 1959, str. 191-226.

²⁷ MAUR, Eduard. *Český komorní velkostatek*. Praha, 1975, str. 28.

²⁸ MAUR, Eduard. *Český komorní velkostatek*. Praha, 1975, str. 18.

Jak bylo uvedeno výše, velikou předností byla blízkost Praze. Hlavní město přinášelo odbytí zemědělských a průmyslových výrobků. Dále pak možnost vzájemného doplňování nedostačujících věcí. Tuto výhodu znehodnotila třicetiletá válka, která udělala z královského majetku nejvíce postižené místo, jelikož armády procházely podél hlavních cest, na kterých se komorní panství nacházely. Válka zasáhla všechna odvětví vrchnostenského režijního hospodaření, a ovlivnila tak hospodářskou politiku komorní správy. Nejhorší důsledek války spočíval v tom, že byla zničena výrobní kapacita režijních podniků. Hospodářské budovy byly většinou vypáleny a zbořeny. Dále chyběl tažný i užitkový dobytek. Jednotlivá panství byla zadlužena a chyběly jim finanční prostředky na poválečnou obnovu. Panství se potýkalo i s populačními problémy. Těmi nejzásadnějšími byly úbytek obyvatelstva, nedostatek pracovní síly, konzumentů vrchnostenského zboží, narušení tržních vztahů apod. To vše si vyžádala třicetiletá válka.²⁹

2.2. Poplužní dvory

Jedním z odvětví režijní výroby velkostatku, jak u nás tak i v Evropě, byla zemědělská výroba provozovaná vrchností na svých dvorech. Poplužní dvory neprodukovaly suroviny jen pro trh, ale poskytovaly je pro vrchnostenské průmyslové podniky (hlavně pivovary). Dále pak poskytovaly základní potraviny pro zaměstnance velkostatku a krmivo pro dobytek. Díky tomu byl zabezpečen chod režijního podnikání. Poplužní dvory byly nedílnou součástí již středověkých šlechtických sídel. Hlavní funkcí bylo zásobovat feudála, jeho rodinu a čeleď potravinami a jinými naturáliemi.³⁰

Dvory kladly veliké nároky na pracovní sílu. Tyto dvory, které se rozrůstaly a procházely vnitřními proměnami, měly zásadní vliv na mohutný vzestup robot v 17. století. V druhé polovině 17. století se na komorních panstvích dotvořil systém poplužních dvorů, který setrval beze změny až do Raabovy reformy.³¹ Uspořádání navázalo na staletý vývoj, kterým procházelo dvorové hospodářství na jednotlivých panstvích od pozdního středověku. Když docházelo ve středověku ke koncentraci feudálního majetku, málokterý dvůr přežil. Druhá polovina 15. a první polovina 16. století přinesla vytváření velkých dominií a většina poplužních dvorů byla zrušena nebo rozdělena mezi poddané. Ukázka zániku dvorů je vidět na území pardubického panství, které se stabilizovalo zhruba v polovině 16. století. Ve

²⁹ MAUR, Eduard. *Český komorní velkostatek*. Praha, 1975, str. 18.

³⁰ MAUR, Eduard. *Český komorní velkostatek*. Praha, 1975, str. 19.

³¹ ČERNÝ, Václav. *Pozemková reforma v 18. stol.* In: *Časopis pro dějiny venkova*, roč. 14. a 15. Praha, 1928. Str. 194.

středověku zde bylo nejméně čtyřicet dvorů a sídel drobné šlechty. Tito majitelé své dvory prodali nebo samy zanikly v pozdějších letech, kdy docházelo k připojování dvorů k pardubickému panství za Viléma z Pernštejna.³²

Od poloviny 16. století do roku 1618 se zakládají nové dvory.³³ To souvisí se zvyšující se poptávkou po zemědělských produktech a rozmachem vrchnostenského pivovarnictví. Rozšiřování dvorů probíhalo nerovnoměrně. Na některých panstvích počet a rozloha dvorů podstatně vzrůstaly a režijní podnikání bylo hlavním zdrojem příjmů vrchnosti, jinde vývoj stagnoval. V letech 1550 až 1618 došlo na komorních panstvích k rychlému nárůstu počtu dvorů. Způsob, jak byla jednotlivá panství rozšiřována, byl jednoduchý. Menší statky a tamní dvory byly zanechány v režii panství. Jen omezeně se dvory rozšiřovaly na úkor poddanské půdy. Výhodou pro poddané bylo, že se zpravidla dvory přikupovaly i s blízkými vesnicemi. To vedlo k rozšiřování dominikálu (panská půda v přímé režii šlechticů)³⁴, ale nezvyšovalo to nároky na robotu poddaných. Změnu přinesla druhá polovina 16. století.³⁵ Se získáváním statků přišla také zásadní změna, která již získaný majetek (zvláště drobných rytířů) neparcelovala mezi poddané, ale nechala jej v režii panství.

Dříve byly poddanské grunty na komorních panstvích převážně *zákupné*. Vrchnost musela majitelům gruntů i pustých usedlostí poskytovat náhradu finanční či v podobě jiného pozemku. Tato situace brzdila v předbělohorském období rozšiřování dvorů.³⁶

Na pardubickém panství, které patřilo k největším komorním panstvím v Čechách, byl růst dvorů pomalejší, než na ostatních polabských statcích. Roku 1560 kupoval císař pardubické panství, které mělo v tuto dobu celkem pět dvorů, ale jeden z nich byl pustý. „*Do roku 1614 byl jeden dvůr rozšířen přikoupením velkých gruntů, jeden zřízen nově a pustý obnoven*“.³⁷ Celkový počet dvorů na pardubickém panství před Bílou horou čítal šest dvorů. To je k velikosti panství nepříliš velký počet. Z tohoto malého počtu musíme odečíst ještě jeden dvůr, který nesloužil k potřebám panství, ale sloužil k potřebě císařského hřebčína v Kladrubech nad Labem. Česká komora zde přebrala hospodářskou politiku, kterou zde

³² VOREL, Petr. *Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*. Praha, 2012, str. 96 - 130.

³³ HOFMANN, Gustav. *Dobříšské panství 1570 – 1630*. In: Středočeský sborník historický. Praha, 1958, str. 174-5.

³⁴ Dominikální pozemky. In "Ottův slovník naučný" (Praha: J. Otto, 1893), sv. 7, s. 810–812. ([<http://www.archive.org/stream/ottvslovnknauni1lottogooq#page/n856/mode/1up> dostupné on-line]).

³⁵ TLAPÁK, Josef. K studiu hospodářského vývoje pobělohorského velkostatku. Z historie panství Choltice na Pardubicku, *Acta regionalia*1, 1963, str. 150-155.

³⁶ MAUR, Eduard. *Český komorní velkostatek*. Praha, 1975, str. 28.

³⁷ Tamtéž, str. 22.

praktikovali páni z Pernštejna. Ti jako jedni z prvních u nás rozvíjeli režijní hospodářství, ale ne však tak náročné na lidskou práci. Dávali přednost spíše rybníkářství.³⁸

Druhá polovina 17. století a proces rozšiřování dvorů lze charakterizovat asi takto: před nástupem Rudolfa II. na český trůn byl počet dvorů na komorních panstvích minimální a převážně se nezvětšoval. V 70. letech došel mocný zdroj příjmů, kterými byl rozprodej konfiskátů z roku 1547.³⁹ To nutilo Českou komoru hledat nový způsob, jak rozšířit výnos z královských panství. Jedna cesta, která byla nalezena k zvýšení výnosů dvorů, byly visitace. Roku 1580 byla vyslána komise Humprechta Černína z Chudenic a Pavla z Lidlova.⁴⁰ Ta visitovala na jednotlivých panstvích a předložila řadu návrhů na rozšíření dvorového hospodářství. Nové dvory byly získávány nejvíce přikupováním drobných šlechtických sídel, které ležely na okraji panství nebo uvnitř jeho hranic. Při provádění visitací na komorních panstvích podávaly komise řady návrhů jak rozšířit počet dvorů, zrušit nevýnosné dvory nebo je nahradit lepšími. Pověštinou byly tyto návrhy realizovány s mnohaletými odstupy, nebo zůstaly jen na papíře. Pardubické panství zažilo řadu visitací, které provedla Česká komora.

K rychlejšímu rozvoji režijního podnikání na komorním velkostatku, bylo potřeba větších financí. Postupné narůstání dvorového hospodářství zkomplikovala třicetiletá válka. Ta sice udržovala poptávku po zemědělských výrobcích, ale na druhou stranu vážně poškodila majetek, dvory i vybavení na nich umístěných. V první fázi 1618 – 1630 došlo jen k malým ztrátám na poddaných i na vrchnostenském majetku. Dvorové hospodářství se dostalo v jisté míře do ekonomického rozmachu, odrážející se v nárůstu počtu dvorů.⁴¹

Druhá fáze války mezi lety 1631 – 1648, tedy vpádem saských vojsk na území Koruny České a vestfálským mírem ukončujícím třicetiletou válku, došlo k rozvrácení panského i poddanského majetku. A jak již bylo zmíněno i k úbytku obyvatelstva. Druhá polovina války měla dopad na destrukci dvorového hospodářství.⁴² Zásadní vliv na rozklad měly válečné události, při kterých byly dvory vypáleny, pobořeny a vyplněny. Hejtmané jednotlivých panství měli snahu o obnovu. Sotva však odešel jeden nepřítel, přišel nečekaný vpád dalšího

³⁸ VOREL, Petr. *Zlatý věk pardubického rybníkářství*. In: Dějiny a současnost. Kulturně historická revue 14. č. 1, Praha, 1992, str. 17 – 21. Dále: VOREL, Petr. *Zlatá doba rybníkářství. Vodní hospodářství v ekonomice 16. století*. In: Dějiny a současnost. Kulturně historická revue 29. Č. 8, Praha, 2007, str. 30 – 33., VOREL, Petr. *Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*. Praha, 2012, str. 96 - 130.

³⁹ Více o konfiskacích z roku 1547 píše REZEK, Antonín. Statky skonfiskované r. 1547 a jejich rozprodávání. In: Památky archeologické X, 1874 – 1887, str. 451 – 480.

⁴⁰ MAUR, Eduard. *Český komorní velkostatek*. Praha, 1975, str. 23.

⁴¹ Tamtéž, str. 24.

⁴² SCHWALLER, Jan. *Komorní velkostatek*. Praha, 1999, str. 109.

(saská vojska), který veškerou snahu hejtmanů zničil. To ukazuje, jak válka postihla komorní velkostatky. Po válce bylo nutno obnovit jednotlivá panství.⁴³

Přibližně celá první polovina 17. století se nesla ve znamení úpadku. Kvůli špatné finanční i sociální situaci dvory chátraly a jako poustky zůstávaly po celou druhou polovinu 17. století, kdy je vrchnost vykupovala za malé částky. Většinou je ze zjištěných důvodů prodávala svým poddaným za účelem zajištění pracovní síly. Poté byl soukromý šlechtický majetek zlikvidován.⁴⁴ Poplužní dvory vznikaly likvidací majetku svobodných osob. Nově utvořené poplužní dvory z poddanských usedlostí byly ve srovnání s poddanskými usedlostmi, které byly svedené ke dvorům, nevelké. Na pardubickém, kolínském a poděbradském panství vznikl pouze jeden dvůr. Poddanskými usedlostmi svedenými ke dvorům bylo zajištěno rozšiřování starých dvorů, nebo se tyto usedlosti přidávaly k nově přikupovaným dvorům. Tímto způsobem docházelo k úbytku rustikálu.

Rozvoj vrchnostenských dvorů v podobě skupování majetku drobné šlechty a měšťanstva nám ukazuje expanzivní snahy velkostatku a krizi drobného majetku ve druhé polovině 17. století. Počátkem 18. století dochází k ukončení nárůstu dvorů na komorních panstvích. Hlavní důvod, proč už se nedaly dvory dále rozšiřovat bylo, že velká část šlechtického majetku byla vykoupena, a pusté poddanské usedlosti byly obnoveny. V první polovině 18. století ještě přibylo pár nových dvorů získáním zbývajících šlechtického majetku a výkupem poddanských usedlostí na úkor lesní půdy. Jak je již známo, vzrůst dvorů byl na komorních panstvích pozvolný. Nejvýraznější posun zaznamenaly polabská panství, jinde se stav od předbělohorské doby až do první poloviny 18. století nezměnil (viz tabulka příloha).⁴⁵

Srovnáme-li dvory v 16. a 17. století, tak došlo k určitým změnám. V 16. století vznikaly drobné dvory určené především ke krytí vlastní potřeby panství. Zatímco druhá polovina 17. století přinesla vznik velkých podniků, produkující nejčastěji pro trh a vrchnostenské pivovary.

2.3. Pivovary

Pivovary patřily na komorním velkostatku mezi nejvýznamnější odvětví průmyslové výroby.⁴⁶ Dlouhou dobu zápasil velkostatek s vlastními poddanskými městy. Tento zápas skončil v poválečných letech, kdy bylo odstraněno zásobování vesnických krčem pivem

⁴³ MAUR, Eduard. *Český komorní velkostatek*. Praha, 1975, str. 25.

⁴⁴ Tamtéž, str. 27.

⁴⁵ Tamtéž, str. 29.

⁴⁶ VALENTA, Aleš. *Lesk a bída*. České Budějovice, 2011, str. 38 – 39.

z poddanských měst. Současně s budováním sítě vrchnostenských pivovarů v poválečných letech, přichází i zásadní technologická změna vaření. V následujících letech byl při výrobě piva nahrazen pšeničný slad ječmenným.⁴⁷

Přechod nebyl náhlý, ale pozvolný. Přípravoval se od poloviny 16. století. Ječné pivo se zpočátku vařilo v málo úrodných krajích s nedostatkem pšenice. Od druhé poloviny 16. století se ječné pivo začalo masově vařit i ve městech, kde mělo svou kvalitou čelit rostoucí konkurenci vrchnostenského piva. Dražší pivo mělo vyvážit pokles objemu výroby a udržovat tak současné zisky měst z pivovarnictví na stejné úrovni.⁴⁸

S rozvojem pivovarnictví v 16. století a 17. století bylo jen málo panství, které by nemělo vlastní pivovar. Ten umožňoval zpeněžit obilí, které nebylo možné zhodnotit v blízkém okolí. Také jeho vývoz za hranice panství byl složitý. Proto se obilí používalo k výrobě piva, které se z největší části prodalo na panství. Odpad z pivovarů byl převezen zpět do dvorů, kde se použil k výkrmu dobytka.⁴⁹

V 17. století, byly všechny pivovary doplněny palírnami, které měly za úkol zhodnocovat pivovarský odpad.⁵⁰ Vinopalnictví mělo malou výnosnost, proto komora od roku 1654 upustila od režijního podnikání v tomto oboru. Svou ztrátu komora kompenzovala přírůžkou k ceně piva, kterou krčmáři museli platit za „osvobození“ od povinného odběru palného. Tímto si komora zajistila vyšší zisky bez podnikatelského rizika.⁵¹

Pokles piva od 50. let 17. století měl na svědomí úbytek obyvatelstva a nízká cena obilí. Poklesu odbytu čelil komorní velkostatek dvěma způsoby. Jedním bylo definitivní vytlačení městského piva z dominikálního trhu. A za druhé sám začal vařit dražší ječné pivo po vzoru měst. Změna v technologii vaření měla závažné důsledky. Po přechodu na ječný slad se pro trh uvolnilo velké množství obilí vyrobeného ve dvorech. Zároveň bylo nutné nakupovat ječmen, kterého bylo k výrobě stejného množství potřeba dvakrát více. Ale i tak to bylo ekonomicky výhodné, jelikož ječmen byl podstatně levnější než pšenice a výsledný produkt se prodával draž.⁵²

⁴⁷ SCHWALLER, Jan. *Komorní velkostatek Pardubice v letech 1650 – 1651*. Diplomová práce, Praha, 1999, str. 112.

⁴⁸ VOREL, Petr. *Pardubické pivovarnictví v 16 – 17. století*. In: *Historik zapomenutých dějin: sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardovi Maurovi*. Praha, 2003, str. 284 – 298.

⁴⁹ ČERNÝ, Václav. *Hospodářské instrukce*. Praha, 1930, str. 248.

⁵⁰ MAUR, Eduard. *Český komorní velkostatek*. Praha, 1975, str. 44.

⁵¹ Tamtéž, str. 44.

⁵² Tamtéž, str. 44.

Správa panství se starala, aby po žních byl pivovar zabezpečen obilím na výrobu sladu. Důraz byl kladen na to, aby panství bylo v tomto směru soběstačné. Pokud nestačilo vlastní obilí, tak bylo nakupováno jinde (nejčastěji od vlastních poddaných) s dostatečným předstihem pro levnější cenu. I přes nákup bylo vaření piva stále výnosné. Na počátku 17. století prováděl hejtman na komorních panstvích „omlatní průbu“, podle které vypočítal, kolik pšenice bude vydáno ze dvorů k výrobě. Zbylo-li sládkovi z loňského roku slad, musel je před rozpočtem vyúčtovat.⁵³

Pivovarnictví bylo založeno na praxi a zkušenostech. Nejvíce záleželo na sládkovském řemesle, které ovlivňovalo správnou výrobu sladu. Toto řemeslo má v Českých zemích daleko starší tradici, než byl zájem o pivovary ze strany vrchnosti. Již dříve se provozovalo vaření piva ve městech.⁵⁴

Ve starší době byl rozdíl mezi sladovníkem a vařičem piva. To se v 16. století změnilo a obě povolání byla sloučena v jednu. Od teď tuto funkci zastával sládek, který měl pomocníky tzv. chasu sladovnickou.⁵⁵ Sládek patřil někdy mezi panské úředníky a zaujímal zpravidla nižší místo. Někdy nebyl považován za úředníka. Vrchnost si často vychovávala sládka ze schopného poddaného, nejčastěji ze sirotka. Byl odpovědný za pivovar, vedl účty (na vruby) s obročním písařem na přijaté obilí, slady. S důchodním písařem na hotové slady, várky piva a počet sudů a na všechno vydané pivo. Obvykle na sládka dohlížel důchodní písař, někde na něj dohlížel purkrabí nebo samotný hejtman.⁵⁶

Pro doplnění obrazu o průmyslové výrobě, kterou velkostatek provozoval, musíme ještě zmínit také: mlynářský průmysl, který v druhé polovině 17. století odstraňoval škody způsobené třicetiletou válkou. Kapacita mlýnů byla závislá na spotřebě poddaných. Od poloviny 17. století se objevily snahy o likvidaci poddanských mlýnů, které konkurovaly těm panským. Dalším odvětvím byla železářská výroba. Ta byla hlavně rozvinutá na podbrdských panstvích (Zbiroh, Točnick), dále pak na krušnohorském a křivoklátském panství. Železářství⁵⁷ patřilo v druhé polovině 17. století k nejvýnosnějším odvětvím podnikání komorního velkostatku. Jako u vaření piva, tak i zde přišla technologická změna v hutnění železa. Krátce před rokem 1600 bylo zavedeno tavení železa ve vysokých pecích. Díky čemuž bylo možné nepřetržitě tavit železo, které přispělo ke zvýšení výroby, ale to zároveň vyvolalo vyšší

⁵³ ČERNÝ, Václav. *Hospodářské instrukce*. Praha, 1930, str. 249.

⁵⁴ Tamtéž, str. 248.

⁵⁵ Tamtéž, str. 248.

⁵⁶ Tamtéž, str. 249.

⁵⁷ Více KOŘAN, Jan. *Staré české železářství*. Praha, 1966.

potřebu provozního kapitálu, surovin a pracovních sil. Možno ještě zmínit sklářskou výrobu, která v roli komorního podnikání nebyla příliš úspěšná.⁵⁸

Správa komorního panství

2.1. Česká komora

Česká komora dohlížela od roku 1527 na hospodářství země, správu panovníkových statků a jeho financí. Představuje v podmínkách českého prostředí první byrokratický úřad. Pravomocí úředníků vybraných z řad českých i zahraničních „odborníků“ byly vyměřeny

⁵⁸ MAUR, Eduard. *Český komorní velkostatek*. Praha, 1975, str. 47.

instrukcemi z let 1526, 1530 a 1548⁵⁹, které se v průběhu druhé poloviny 16. století upravovaly. Komorní rada poté vydávala obdobné pokyny nižším úřadům, dále přijímala a vyřizovala účetní a pokladní záležitosti. Také vyřizovala korespondenci týkající se jednotlivých oblastí, popřípadě je předávala k posouzení dvorské komoře, nebo samotnému panovníkovi. Pro úředníky jmenované na panství, jejichž vrchnost byl samotný panovník, představovala komora nejen nadřazený, rozhodovací a poradní orgán, ale hlavně prostředníka mezi nimi a panovníkem.⁶⁰

2.2. Vznik české komory a její pravomoc

Tzv. Česká královská komora (dále jen Česká komora) byla zřízena roku 1527 z rozhodnutí panovníka. V žebříčku habsburského systému úřadů byla podřízena dvorské komoře. Povinností bylo zasílat ke dvoru pravidelné zprávy, roční vyúčtování apod. Komorní úředníci měli využívat korespondence k žádosti o radu, při nejasnostech či posuzování významných událostí, také k plánování dlouhodobých plánů správního, finančního a hospodářského charakteru. Dvorská komora se skládala z presidenta, čtyř radů a tří sekretářů, kteří stáli v čele jednotlivých expedic (pro říši, rakouské země, Čechy a Uhry). Dále pak pokladník, taxátor, registrátor a další personál. Tato „sestava“ informovala panovníka o důležitých událostech, popřípadě mu předkládala zprávy a suplikace od jednotlivých komor.⁶¹

Náplní úředníků české komory byl dohled nad příjmy a výdaji českého státu, pokladní a účetní služba. De facto měli ve svých rukách ekonomiku státu. Komorní pokladna spravovala solnou i židovskou daň, poplatky za těžbu, cla, mýta, ungelt apod. V první fázi svého působení měla za úkol z těchto peněz snižovat královský dluh, tak jak se k tomu zavázal Ferdinand I. Habsburský při nástupu na český trůn. Komora měla shromažďovat zápisy na komorní statky a posoudit, které z nich by se v budoucnu vyplatily. Radové měli za úkol sledovat vybírání zemských berní. Sice o těchto mimořádných platech rozhodoval zemský sněm, ale po Bílé hoře měl tuto funkci panovník. Úředníci měli mít představu o jejich podobě, popřípadě upozornit na nedostatky či pochybení.⁶²

⁵⁹ Více o instrukcích ČERNÝ, Václav. *Hospodářské instrukce*. Praha, 1930.

⁶⁰ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka a kolektiv. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu až po současnost*. Praha, 2007, str. 105 – 109

⁶¹ Více o dvorské komoře VOLF, Miloslav. *Dvorská komora a české finance před Bílou horou a po ní (1610-1640)* In: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR, Roč. 30, č. 1. (1980), str. 62-109 nebo KUBÁTOVÁ Ludmila. *K otázkám ústřední a české zemské finanční správy v 16. – 19. Století*. In: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 25, č.1 (1975), str. 95 -142.

⁶² RŮŽKOVÁ, Zuzana. *Mezi kladivem a kovadlinou. Vrchnostenský aparát pardubického panství v letech 1560 – 1630*. Rigorózní práce, Praha, 2014, str. 62.

Komorní rada byl jmenován a placen panovníkem. Panovník nemusel při rozhodování o dosazení vhodného kandidáta na volnou pozici brát návrhy stávajících radů v potaz. Po jmenování ho ostatní úředníci uvedli do úřadu, kde dotyčný musel složit kauci a přísahu. Instrukce z roku 1530 stanovila úřední hodiny na tři hodiny dopoledne a odpoledne. To platilo pro rady zasedající na jednání o komorních věcech, ale ne však pro ostatní personál. Písemnou agendu měl na starosti komorní sekretář, který dohlížel na praktickou a formální stránku vydaného dokumentu. Zvláštní pozornost se věnovala dokumentům zasílaným k potvrzení přímo panovníkovi či dvorské komoře. Většinou takové písemnosti připravil sám sekretář a k podpisu čistopisu přizval dva rady. Méně důležité listiny dostávali na starost kancelářští písaři.⁶³

Roku 1548 byla provedena reorganizace sekretariátu, který byl rozdělen na českou a německou expedici. Pro každou z nich byl ustanoven zvláštní sekretář. Komora používala dataci dle dnů v měsíci, nikoliv podle svátků, jak bylo běžné u nižších úřadů a vrchnostenských aparátů jednotlivých panství. To dělala i při zakládání a evidenci došlých písemností, což usnadnilo úředníkům rychlejší orientaci a zařazování velkého množství písemností. Zrychlení a zkvalitnění práce pomohlo zřízení speciálních pomocných knih tzv. *register*, jichž bylo při úřadu vedeno několik.⁶⁴ V druhé polovině 16. století přibyl nárůst agendy a úkoly register převzaly komorní protokoly. Protokoly evidovaly spisy přijímané, expedované i tzv. vysílané, tedy ty dokumenty, které byly dočasně postoupeny jinému úřadu. Nevýhodou dříve používaných register bylo, že zaznamenávaly v plném znění pouze vybrané dokumenty významnějšího rázu, zatímco protokoly podávaly informace o všech písemnostech, avšak pouze ve zkrácené podobě - ve formě registru. Další změna, která přišla v druhé polovině 16. století, bylo opuštění abecedního uspořádání. Nově byly záznamy zapisovány podle pořadového čísla, které bylo přiděleno spisu při jeho přijetí/odeslání a uložení do měsíčních fascikulů. To umožnilo rychlejší orientaci při vyhledávání a zpětném ukládání v registratuře úřadu.⁶⁵

Finanční správu měl na starosti tzv. *mistr komory* (od roku 1538 rentmistr), který evidoval jednotlivé finanční procesy a byl zodpovědný za příjmy a vydání komory. Rentmistr zaměstnával svůj vlastní kancelářský personál, kde nejdůležitější roli hrál registrátor. Ten měl

⁶³Tamtéž, str. 62.

⁶⁴ PEŠÁK, Václav. *Dějiny královské české komory*. In: Sborník archivu Ministerstva vnitra 6, 1933, str. 114-144.

⁶⁵ RŮŽKOVÁ, Zuzana. *Mezi kladivem a kovádlinou. Vrchnostenský aparát pardubického panství v letech 1560 – 1630*. Rigorózní práce, Praha, 2014, str. 60- 63.

za úkol vybírání kancelářských tax a následné předání peněz do rentmistrových rukou.⁶⁶ Kontakt s rentmistrovským úřadem měl také knihvedoucí komory, který prováděl kontrolu nad financemi procházejícími komorou a její evidenci. Jeho povinností bylo srovnání zisků a výdajů komory a zápisů v účetních knihách, které měl provádět minimálně jednou do roka. Výtahy z revidovaných záznamů měl zapsat do příslušných register. Na všechny příjmy (hotovosti z komorních statků, důchody, daně, apod.) byli úředníci povinni vydat *kvitance* (písemné potvrzení o splnění dluhu), které společně s jednotlivými částkami, datem a jmény zúčastněných měli zaznamenat do register příjmů. Naproti tomu, když mělo dojít k vydání komorních peněz, bylo vždy nutné žádat o písemné svolení panovníka. Toto stvrzení zapsat do knihy výdajů a originál uchovat společně s kvitancí.⁶⁷

Další z úředníků, který od roku 1528 náležel mezi zaměstnance komory, byl *komorní prokurátor*. Jeho pracovní náplní bylo řešení sporů a vyšetřování kriminálních činů vztahující se ke komornímu jmění. V procesu postupné specializace jednotlivých oborů v druhé polovině 16. století nabyl na významu také úřad odborných referentů, který měl podávat pravidelné zprávy o záležitostech komorní správy, hospodářství, financí. Tento úřad disponoval hlasovacím právem. To mohl uplatnit při jednání rady, které se týkalo oblasti jeho působnosti. Komunikace mezi úředníky probíhala pomocí zvláštních komorních posílů, ti se ale uplatňovali zejména v rámci Českého království. Na větší vzdálenosti se pro přenos písemností využívalo poštovních holubů.⁶⁸

2.3. Česká komora správcem komorních panství

V předchozích řádcích bylo naznačeno, jak vznikala a fungovala česká komora. Okrajově byl nastíněn vývoj dvorské komory, která byla do jisté míry „rivalem“, ale zároveň nadřazeným orgánem. V následující podkapitole bych chtěl přiblížit důsledky vizitací a následné návrhy z nich plynoucí v 50. – 70. letech 16. století, které do jisté míry komorní panství ovlivnilo.

Zisk nových území a finančních prostředků znamenal pro českou komoru určité zklidnění situace, oproti minulým létům. Finance v 50. letech většinou padly na zajištění císařského dvora a také na zahraniční politiku Habsburků. Velké výdaje pohltila i válka

⁶⁶ PEŠÁK, Václav. *Mistr komory a výměřčí všech plynoucích daní a pomoci též žádných a mimořádných příjmů a důchodů našeho království českého*. In: Dějiny České komory, Praha, 1930 str. 31.

⁶⁷ RŮŽKOVÁ, Zuzana. *Mezi kladivem a kovadlinou*. Rigorózní práce. Praha, 2014, str. 64.

⁶⁸ Tamtéž, str. 64.

s Turky.⁶⁹ Konfiskované statky, které z patřičných důvodů (nízký výnos, špatné geografická poloha, apod.) nebyly připojeny ke komornímu panství, byly touto dobou navraceny původním majitelům. Panovník s dvorskou komorou a analogicky i česká komora museli začít uvažovat o krocích, které by přivedly do pokladny nové finance. Stálý příjem do královské pokladnice přinášel právě komorní komplex, hlavně polabské území táhnoucí se od Brandýsa nad Labem až po Pardubice. Sice komorní komplex přinášel stabilní příjem, ale na druhou stranu zisky nebyly natolik vysoké, jak bylo předpokládáno.⁷⁰ Začalo se tedy uvažovat o tom, jak zvýšit výnosy do budoucna.

Důležitou roli v tomto procesu hrála osoba Ferdinanda Tyrolského.⁷¹ Ferdinand předsedal komoře z pozice místodržitele úřadu, stejně jako svému otci, tak i bratrovi Maxmiliánovi (nejdříve český král, později císař) podával zprávy o činnosti úřadu. Arcikníže chtěl odstranit nedostatky české komory a zároveň záležitosti týkající se správy komorních panství a jejich hospodářství. V 60. letech proběhlo několik kontrol jednotlivých panství. Na základě závěrů z kontrol připustil možnost pronájmu nevýnosných podniků, dokonce se i zmiňoval v této souvislosti o některých poplužních dvorech.⁷² Za dobu svého působení v Čechách prosazoval důsledné kroky proti úředníkům, kteří neplnili své povinnosti. Zejména se jednalo o hejtmany a důchodní písaře, když se v jejich účtech objevila jakákoliv nepravost. Ferdinand se roku 1559 pokusil prosadit, aby jednotliví písaři zasílali do Prahy výkazy účtů každý měsíc, nikoli jednou za půl roku, jak tomu bylo zvykem.⁷³

Skutečnost, že většina stálých platů a běžných příjmů by byla vázána datem sv. Jiří a sv. Havla, což by pro komorní účtárnu znamenalo ohromný nárůst agendy, bylo od tohoto kroku upuštěno. Při kontrolní činnosti sčítání příjmů a výdajů z panství a srovnání s účty, prováděné komorou, se čím dál více jevil fakt, že nebylo možné zamezit finančním únikům. Komorní rada nebyla obeznámena s možnostmi jednotlivých panství, tudíž nemohla navrhnout efektivní cestu k pozvednutí hospodářství a zvýšení zisku. Řešením byli pověřeni komisaři, delegováni k průběžným kontrolám (vizitacím) jednotlivých panství.⁷⁴

⁶⁹ Více píše např. STERNECK, Tomáš. *Soumrak „zlaté doby“ moravských měst: dlouhá válka s Turky (1593 – 1606) a zeměpanská města markrabství*. In: Královská města v životě země moravské. Moravské zemské muzeum. Brno, 2012, str. 129 – 142.

⁷⁰ RŮŽKOVÁ, Zuzana. *Mezi kladivem a kovadlinou*. Rigorózní práce. Praha, 2014, str. 67.

⁷¹ Více např. BŮŽEK, Václav. *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*. České Budějovice, 2006.

⁷² PEŠÁK, Václav. *Hospodářství a správa komorních panství v Čechách za Maxmiliána II.*, str. 117.

⁷³ RŮŽKOVÁ, Zuzana. *Mezi kladivem a kovadlinou*. Rigorózní práce. Praha, 2014, str. 68.

⁷⁴ Tamtéž, str. 68.

Komise jmenovaná na vizitaci panství byla sestavena z představitelů rady, buchalterie, rentmistrovského úřadu, ale také ze zemských úředníků (purkrabí, hofmistr, apod.). Výjimečně byli začleněni i členové místní vrchnostenské samosprávy. V případě potřeby byla komise vyslána pouze na vybrané panství, podrobnější kontroly probíhaly v rámci generálních vizitací,⁷⁵ které zahrnovaly všechna panství komory. Hlavní úkoly a pravomoce úředníků byly vymezeny v příslušných instrukcích, které panovník vydával prostřednictvím dvorské komory.(viz kapitola instrukce) Úkolem komisařů bylo zhodnotit hospodářskou situaci zkoumaných oblastí, efektivitu jednotlivých odvětví výroby, ale také správu místních financí a poddanských záležitostí.⁷⁶

Nemalá pozornost měla být věnována úředníkům vrchnostenského aparátu panství, jak dodržují instrukce a pokyny týkající se jejich výkonu práce. Komisaři měli v závěrečných zprávách shrnout svá zjištění, referovat o nedostatcích a navrhnout kroky, které by zlepšily výnosy panství a kontrolu nad personálem. K návrhům o zlepšení situace se musela vyjádřit česká i dvorská komora a sám panovník, který si od vizitací sliboval navýšení důchodů plynoucích z komorních panství. Není divu, že si král sliboval navýšení, jelikož výnosy padly na potřeby dvora, zejména při přítomnosti císaře či jeho synů v Praze. Dále pak sloužily jako zdroj splátek finančních pohledávek císaře u evropských bankovních domů. Tento nátlak od finančních bankéřů na panovníkovou osobu se v konečné fázi odrazil na jeho požadavcích k vídeňské i české komorní radě i v jednání s hejtmany.⁷⁷

Vytíženost komorních úředníků byla veliká. Nejenže se účastnili vizitací, ale jejich účast byla vyžadována také při jmenování nového hejtmana a při změně na postu důchodního/sirotčího písaře. Před uvedením do funkce měla předcházet kontrola důchodních počtů, tak jak je zanechal odstupující úředník. Případně mu vyčíslit jeho potenciální dluh. Někteří hejtmané a komisaři přišli s myšlenkou, aby byl přítomen i úředník účtárny a rentmistrovského úřadu při uzavírání pololetních účtů. Tato myšlenka v praxi nenašla dlouhodobé uplatnění i přesto, že neřádné vedení účtů a jejich pozměňování ve prospěch jednotlivých úředníků, bylo shledáno jako jedna z hlavních příčin nízkých výnosů.⁷⁸

V závěrech jednotlivých vizitací stojí, že za další z příčin malých výnosů je považován vysoký počet služebnictva a čeledi, na jejichž platy a stravu byly vydávány značné náklady.

⁷⁵ Více o generálních vizitacích píše P. VOREL. *Důsledky generální visitace pardubického panství roku 1614*. Pardubice, 1985.

⁷⁶ RŮŽKOVÁ, Zuzana. *Mezi kladivem a kovadlinou*. Rigorózní práce. Praha, 2014, str. 69.

⁷⁷ Tamtéž, str. 69-70.

⁷⁸ Tamtéž, str. 70.

Sice se tato výtka opakovala v každé vizitaci a byly navrženy úsporné opatření, jen v některých případech se tak ale skutečně stalo. Na velké výdaje za úředníky, zámek a čeled' upozornila vizitace z roku 1559,⁷⁹ jejíž záměry zopakoval elaborát vypracovaný na příkaz panovníka. Od června 1564 byly výnosy z komorních panství základnou pro financování císařských princů u španělského dvora. Přesněji řečeno výnosy sloužily jako záruka pro bankéřské domy, které finance poskytovaly. Splácení těchto dlužných úpisů mělo probíhat bez problémů, ale opak se stal pravdou, jelikož reálné zisky panství byly nižší, než které panovník žádal. V této souvislosti vyzval arcivévoda Ferdinand hejtmány a důchodní písaře k vymáhání nedoplatků a dluhů, které zůstávaly za obyvateli při půlročních vyúčtováních.⁸⁰

Díky nedokonalé kontrole vrchnostenských úředníků na panství docházelo k tomu, že se tyto osoby staly fakticky držiteli lokální moci.⁸¹ K odstranění tohoto nešvaru měla i komise z roku 1565, která měla prověřit režijní podniky, důchodní a sirotčí účty a výši dávek, kterou vrchnost požadovala na poddaných.⁸² Vybraná skupina porovnávala zápisy v urbářích a účtech s výpověďmi městských radních, vesnických rychtářů a samotných poddaných, které si nechali předvolat a dotazovali se jich na podobu odváděných dávek vrchnosti. Kontrola měla odhalit, zda úředníci nezvyšují nároky na poddané nad rámec povinností a nevyužívali je ke svému obohacení. Silný důraz byl kladen stejně jako v předchozí vizitaci na strukturu a personální obsazení vrchnostenských aparátů. I zde byly považovány náklady na platy, obživu a další výdaje za personál za vysoké. Komise měla projít týdenní útratní registra a odhadnout finanční sumy i výši naturálních dávek, které měly být v budoucnu předány hejtmanovi na vydržování úředníků, služebnictva a čeledi.⁸³

Výsledkem bylo odhalení nedostatků, které budou předmětem výtek. Bylo to nepřesné a nepravdivé vedení účtů. Situaci nenapomáhala ani *buchalterie* české komory, kde se zdlouhavě kontrolovaly účty.⁸⁴ Komisaři navrhovali pověřit dvě až tři osoby, které by při svatojiřském úroku kontrolovaly účty přímo na panství. Z její pravomoci měli mít možnost provádět kontroly bez ohlášení v průběhu roku a průběžně vybírat finance uložené v lokálních pokladnách. Do budoucna měli hejtmány a důchodní písaři disponovat sumou potřebnou pro nezbytné útraty. Nejvyšší představitelé správních aparátů měli mít finanční deputát, částky

⁷⁹ Více o vizitacích V. Pešák. *Hospodářství a správa komorních panství za Maxmiliána II.* str. 116-296.

⁸⁰ RŮŽKOVÁ, Zuzana. *Mezi kladivem a kovadlinou.* Rigorózní práce, Praha, 2014, str. 71.

⁸¹ MATLAS, Pavel. *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17 – 18. století.* Praha, 2011, str. 75.

⁸² RŮŽKOVÁ, Zuzana. *Mezi kladivem a kovadlinou.* Rigorózní práce, Praha, 2014, str. 71.

⁸³ Tamtéž, str. 72.

⁸⁴ Tamtéž, str. 72.

vyčleněné na platy, cestovné a výživu služebnictva. Ten byl stanoven pro každé panství zvlášť, nikoliv jednotně pro celý komplex. K zavedení peněžního deputátu v daném roce ani v dalších letech nedošlo, konečný důsledek podobných návrhů bylo zřízení naturální formy deputátu.⁸⁵

Nyní představím poslední dvě vizitace, ze staršího období. Pro pardubické panství byl významný rok 1567, kdy Maxmilián II. při návštěvě Čech zavítal i na pardubický zámek. Zde mu byly předloženy poznatky z jednotlivých vizitací spolu s výpisem příjmů, výdajů a dluhů české komory. Spolu se zprávami o kontrolách na jiných panstvích (Přerov, Poděbrady, Chlumec,...) byl výsledek nepříznivý. Panství trápila nízká výnosnost oproti odhadované sumě. Ztrátu tentokrát komisaři přisuzovaly ztrátě peněz z odúmrťí, pokut a vystavování zhostných listů. Samozřejmě se zde objevila výtky o početném personálu a vysokých výdajích za něj. Po dlouhých letech výtek o nadpočtu úředníků vyzvala dvorská komora české komorní rady, aby zvážili snížení počtu personálu a některých platů. Komisaři došli ve svých návrzích dále než jejich předchůdci – navrhovali pronájem některých nevýnosných podniků, dokonce i celých panství. Komora se k některým návrhům postavila odmítavým způsobem, jednoznačně nesouhlasila s pronájmem panství. Zdůvodnila to tím, že pronájem by pomohl pokrýt nejnaléhavější pohledávky, ale zároveň by radové ztratili dohled nad jejich samosprávou. Souhlas byl vyjádřen k pronájmu vybraných dvorů, vinic, mlýnů apod. Jeden z návrhů se týkal hejtmanů a důchodních písařů, kterým se měla zvýšit finanční sankce za špatnou zodpovědnost.⁸⁶

V průběhu 60. let padlo několik nápadů dotýkajících se hospodářství, správy a financí ze strany komisařů. Tyto návrhy se však do čistého výnosu (pro panovníka jako vlastníka zásadní) nikdy nepromítly. Daný problém se projevil roku 1568 u bankovního domu Fuggerů, který byl pojištěn výnosy z pardubického panství.⁸⁷ Výnosy nekryly jen půjčku, ale také náklady spojené s provozem císařského dvora.

Panovník využil této příležitosti a přikročil k razantnějším krokům, jak uvést v praxi reformy, které byly připraveny. Jednak na základě předešlých návrhů a za druhé, dle nového lepšího posouzení stavu jednotlivých panství. V rámci něj měly být pořízeny nové přehledy o výnosech, opisy urbářů a instrukcí všech komorních úředníků. Maxmilián dal na radu dvorské komory a uložil českým komorním radům hned několik příkazů vycházejících z předchozích

⁸⁵ Tamtéž, str. 71.

⁸⁶ Tamtéž, str. 73.

⁸⁷ Tamtéž, str. 74.

relací komisařů. Jeden ze zákazů padl na hejtmany a ostatní úředníky, kteří hospodařili na vlastních dvorech, sice tento zákaz byl jasně formulován a ukotven v instrukcích, ale skutečnost byla zcela opačná.⁸⁸

Panovník odsouhlasil návrh pronájmu jednotlivých podniků, které se netýkaly místní výroby, a na kterých byly závislé jiné výrobní celky (např. dvory, pivovary, atp.). Myšlenka úspory padla na některé placené práce (kácení dříví, tažné práce, atp.), které by se převedly do formy robotní povinnosti, a tím by došlo k úspoře. Komora se od začátku k pronájmu celých panství stavěla odmítavě, i přes vidinu možného vyššího zisku. Panovník i jeho rádci se nakonec k tomuto kroku nepřiklonili. Naopak se přiklonili k návrhu komisařů, aby svatojiřské a svatohavelské vyúčtování a kontroly probíhaly přímo na panství.⁸⁹

Na základě požadavku Maxmiliána byla ustanovena roku 1571 nová komise se stejným cílem jako předešlé, akorát zde byl přidán úkol navíc, spočívající ve jmenování nových hejtmánů v Lysé, Chlumci a Brandýse. Vizitace měla navštívit výše uvedená panství, ale měla také zavítat do Pardubic a Poděbrad. Komisaři podaly návrh, aby v budoucnu vznikl nový úřad, jehož představitel bude pověřen souběžně s dohledem nad komorními statky.⁹⁰

Než byla vizitační zpráva odeslána ke dvoru, bylo k jejímu překladu přidáno zdání české komory. Ty obsahovaly jako v minulých letech návrhy komisařů (často zamítané), ale v tomto případě i zmínku o zřízení výše uvedeného úřadu, kterou mohl zastat prokurátor. Úředníci upozornili na nesrovnalosti v relaci. Hlavně na rozličnost měr (komisaři využívali měr dle konkrétního panství), které měly velký vliv při posuzování výnosů panství. totožné návrhy s komisí měli komorní úředníci v otázce poplužních dvorů a pivovarů, které neměly být pronajímány soukromým osobám. V souvislosti s dřívějšími návrhy, bylo navrženo vyměnit úředníky, kteří vlastnili statky na panství či mimo něj a nevěnovali dostatečnou pozornost svému úřadu nebo jej využívali ke svému osobnímu prospěchu. Do budoucna měly být posty obsazovány pouze těmi, kteří nedisponovali podobnými druhy nemovitostí.

Shrneme-li situaci české komory v daném časovém úseku, tak musíme konstatovat, že finanční problémy naznačené v první kapitole nepominuly. Výnosy z panství, které tvořily podstatnou část příjmů, přes řadu pokusů o zlepšení dokonce poklesly. Roku 1576 obdržel Maxmilián II. zprávu o naprostém vyčerpání komorní pokladny. Finance byly zapotřebí ke

⁸⁸ Tamtéž, str. 75.

⁸⁹ Tamtéž, str. 74.

⁹⁰ Tamtéž, str. 76.

spláčení velkých úvěrů u bankovních domů. Maxmilián uvažoval o kroku, ke kterému se nedávno vyjádřil nesouhlas a to o zástavě jednoho z komorních panství. V úvahu připadalo i pardubické panství, největší z komorních držav. To mělo být zastaveno ve své celistvosti, v krajním případě se mělo jednat o pronájmu jednotlivých částí. Proti se postavili komorní radové s poukázáním na význam Pardubic, jejich důchodních výnosů pro císaře a samotnou komorní pokladnu. Další jednání o tomto plánu předčasně ukončila Maxmiliánova smrt. Myšlenka prodeje pardubického panství nebyla po smrti panovníka znovuobnovena. Snahu o zdokonalení všech odvětví komorní správy pokračovaly i za vlády Rudolfa II.⁹¹

Předchozí řádky byly věnované české komoře, která spravovala komplex komorních panství. Byly zde popsány některé vizitace, které doprovázely vývoj a správu komplexu. Nyní přiblížím vizitace, které jsou nám časově bližší a ukazují nám stav velkostatku před a po třicetileté válce.

Roku 1614 proběhla generální vizitace pardubického panství.⁹² Ta měla jako v předchozích přídech zjistit, stav panství a jeho finance.⁹³ Komory zjistila, při porovnání účtů, že se průměrný roční výnos panství v porovnání se skutečností značně liší. Úbytek financí spočíval v defraudaci jednotlivých komorních úředníků a také neoprávněnými výdaji. Komora proto přistoupila k razantním opatřením. Ačkoliv hejtman Jan Gerštorf z Gerštorfu a z Malšvic byl tou dobou dlouhodobě nemocný a nebyl přímo obviněn, nedlouho po vizitaci přišla změna obsazení na této vysoké pozici.⁹⁴ Obvinění úředníci museli předložit svá vyúčtování příjmů a výdajů a chybějící peníze uhradit ze svého. Aby komora předešla dalším možným defraudacím, rozhodla se, že veškeré finanční operace budou podmíněny písemným souhlasem hejtmána. Vizitační úředníci zaměřili svůj zájem i na vlastní chod hospodářství na panství. Jednalo se o pivovarnictví, rybníkářství, správa poplužních dvorů.⁹⁵ Z této analýzy vzešel návrh na úsporu peněz za správní aparát panství. Hlavním problémem bylo velké množství zaměstnávaných úředníků a vysoké platy. Na panství bylo zaměstnáváno celkem 90 placených osob, komora navrhovala zredukovat tento stav na 27 placených osob.⁹⁶

Od doby, kdy vizitační komise z nařízení císaře Matyáše provedla kontrolu pardubického panství, uplynuly čtyři roky. Psal se rok 1618 a na pardubické panství byla

⁹¹ Tamtéž, str. 77.

⁹² VOREL, Petr. *Důsledky generální visitace pardubického panství roku 1614*. In: Informační zpravodaj klubu přátel pardubického muzea, č. 2. 1985, str. 14 – 21.

⁹³ Tamtéž, str. 14.

⁹⁴ Tamtéž, str. 15.

⁹⁵ Tamtéž, str. 16.

⁹⁶ Tamtéž, str. 16.

vyslána další vizitační delegace vedená Václavem Kolidiusem.⁹⁷ Jelikož v tomto roce sílil odpor stavovské opozice, bylo hlavním úkolem zjistit, jak se hospodaří na panství a také po penězích potřebných stavům na vojenské akce.⁹⁸ Z návrhů předchozí komise se toho mnoho nevykonalo, a proto zprávy Václava Kolidia nebyly příznivé. Ještě bych připomněl, že roku 1614 zemřel hejtman Jan Gerštorf, kterého nahradil Valentin Žalud.⁹⁹ Ten figuroval také v defraudačních manévrech, ale po porážce stavů se objevuje na vedoucích postech panství. Po Žaludovi se stal hejtmanem Šebestián Rejšvický z Frejfeldu.¹⁰⁰

Kolidius při setkání s hejtmanem Rejšvickým, mu sdělil důvody jeho návštěvy. Vizitace měla zjistit, „*jak se panství spravuje při důchodech*“ a to nejdůležitější, jaký je stav důchodní pokladny, který podle jeho dalšího zjištění byl ve velmi špatném stavu.¹⁰¹ Hejtman ke svátku sv. Jiří 1618 odvedl velkou část peněz rotmistrovskému úřadu České komory, dále zaplatil generální berni, ale nezbylo mu na zaplacení dělníků za práci. Dělníkům bylo panství dlužno již za rok 1617.¹⁰² Takto vypadala finanční situace na panství v době stavovského povstání. Hejtman špatnou situaci přisuzoval k závěrům předchozí vizitace, která zredukovala počet úředníků. Stěžoval si zejména na neobsazení postu místohejtmana a také zakazující sloučení funkce purkrabího s místohejtmanem do jedné osoby.¹⁰³ Závěry z této vizitace shrnul do zprávy, kterou předal České komoře. Můžeme se jen domnívat, zda komora měla čas na prostudování zprávy a případné odstranění nedostatků, když jak víme, události z následujících let nabrali nečekaný směr.¹⁰⁴

Poslední a nám nejbližší vizitace, která proběhla na pardubickém panství po třicetileté válce je z roku 1650. Tu vedl zkušený vizitační komisař Jindřich Kustoš ze Zubřího a Lipky. Než začnu popisovat průběh vizitace, rád bych trochu přiblížil osobu Jindřicha Kustoš. Nejprve sloužil ve službách pánů z Pernštejna, později byl vrchním regentem statků Trčků z Lípy, chvíli také působil jako vrchní inspektor statků Albrechta z Valdštejna. Roku 1630 byl povýšen do panského stavu a následně začal působit v císařských službách. V letech 1650 –

⁹⁷ ŠIMEK, Tomáš. *Vizitace České komory na pardubickém panství roku 1618*. In: Informační zpravodaj klubu přátel pardubického muzea. 1989, str. 30.

⁹⁸ Tamtéž, str. 30.

⁹⁹ Tamtéž, str. 30.

¹⁰⁰ Tamtéž, str. 31.

¹⁰¹ Tamtéž, str. 31.

¹⁰² Tamtéž, str. 31.

¹⁰³ Tamtéž, str. 32.

¹⁰⁴ Tamtéž, str. 32.

1651 vykonal v doprovodu Vavřince Košína (rada nad počty účtárny České komory) vizitaci komorních panství.¹⁰⁵

Hejtmanem pardubického panství byl v mezi lety 1647 – 1655 Havel Gotthelf z Freydenberku.¹⁰⁶ Než začneme vizitovat pardubické panství, bylo by dobré připomenout situaci ve 40. letech 17. století. V závěru třicetileté války byla hospodářská situace ve velmi špatném stavu, dalo by se říci až kritická. Panství i samotné město bylo v krátkém časovém období vystaveno švédskému nebezpečí. Město bylo obleženo v těchto letech 1639, 1643 a 1645. Následek obležení lze konstatovat výčtem škod, kdy byla spálena radnice, pivovar, obecní mlýn. Dále velké škody se týkaly i soukromého majetku pardubických obyvatel.¹⁰⁷ Kustoš své závěry z vizitace shrnul v tzv. *Kustošově relaci*, která obsahovala 55 bodů.¹⁰⁸ Vizitace se zaměřila na dva hlavní okruhy. Prvním okruhem byla kontrola finančního hospodaření úřednictva, druhý okruh se zabýval poddanými. Ze závěrů zprávy můžeme konstatovat, že pardubické panství se po válce potýkalo s problémy.¹⁰⁹

Rok 1672-73 přinesl velkou revizi všech komorních důchodů v Čechách. Důkladně byly zvizitovány jednotlivé komorní panství. Při této příležitosti byly shromážděny desítky stížností na jednotlivé hejtmany panství. Komisaři zde jako v jiných případech navrhovali propuštění některých úředníků, jiné pouze pokutovat peněžním trestem. Roku 1677 se vizitátoři vydali na polabská panství.¹¹⁰

Po představení vizitací, které proběhly od vzniku České komory a popsaly těžké předválečné i poválečné časy, bych na následujících řádcích rád představil instrukce, podle kterých se měli úředníci a celé panství řídit. V této kapitole nebyly představeny všechny vizitace, které kdy proběhly. Za první se všechny vizitační zprávy nedochovaly a za druhé bych se odklonil od stanoveného tématu, kterým je fungování úřednické správy.

¹⁰⁵ SCHWALLER, Jan. *Komorní velkostatek Pardubice v letech 1650 – 1651*. In: Zdeněk Kárník – Jiří Štaif (edd.): *K novověkým sociálním dějinám českých zemí I. Čechy mezi tradicí a modernizací*. Praha, 1999, str. 74.

¹⁰⁶ Tamtéž, str. 74.

¹⁰⁷ Tamtéž, str. 74.

¹⁰⁸ Tamtéž, str. 77.

¹⁰⁹ Tamtéž, str. 88.

¹¹⁰ MAUR, Eduard. *Nepokoje na komorních panstvích – prolog k nevolnickému povstání roku 1680*. In: *Středočeský sborník historický*, č. 9, 1974, Str. 73.

Instrukce jako norma pro úředníky

2.1. Vznik a vývoj instrukcí

Pojem instrukce (hospodářská instrukce) je soubor rad a návodů o správě celého panství, který vydával majitel panství svým úředníkům (jednotlivci/skupina). Instrukcí tedy nemůžeme nazvat jednotlivá nařízení, která vrchnost vydávala podle potřeby k úpravě jednotlivých případů.

Mezi hlavní znaky instrukce patří, že byly vydávány určité osobě či nositeli určitého úřadu (např. pro hejtmána XY nebo pro hejtmána XY a pro všechny příští hejtmány). Dále byly vydávány v určitých případech (např. po visitacích), ale jejich povaha byla všeobecnější.

Podobnou roli měly v poddanském prostředí tzv. *artikuly soudní*. Podle tohoto vesnického zákoníku, se řídil rychtář, konšelé a celá obec. Obsahoval řadu článků (od 20 do 90), kde byly stručně, nebo naopak zdlouhavě shrnuty všechny nutné předpisy. Tato *zřízení vesnická* (jak se jim v 16. století říkalo) byla vydávána vrchností pro všechny obce na panství, kde byly předčítány o výročních soudech. Neplýnuly z vůle vrchnosti, ale navazovaly na články zemského zřízení týkající se poddaných. Zřízení vesnická rozváděla článek „*O správě poddaných*“, který byl i v instrukcích, ale pouze ve zkrácené formě. Rozvedení bylo provedeno proto, aby se poddaní nemohli při případném sporném momentu vymlouvat na nevědomost.¹¹¹ Tyto *artikuly soudní* jsou spíše doplňkem instrukcí, ale hospodářské instrukce to nejsou. Instrukce se projevují i po stránce formální úpravy- též nadpisy a styl psaní naznačuje, že jde o instrukci. Existuje ještě jeden druh instrukcí tzv. *nepravé*, kde jsou zápisy různých nařízení všeobecné povahy, které si úředníci zapisovali do urbářů. Urbář je považován za nepravou instrukci, jelikož se jedná o předpis kolik a jaké důchody má správa panství vytěžit.¹¹²

2.2. Vznik instrukcí

Instrukce mohla vzniknout teprve ve chvíli, kdy se velkostatek rozvinul a organizoval tak, že jeho vlastník nestačil na jeho správu.¹¹³ Zpočátku si vzal k ruce dva až tři úředníky, hospodářství však vedl sám. Už v 15. – 16. století byl vlastník panství nucen dávat úředníkům určité návody – instrukce.¹¹⁴

Zlatá doba instrukcí nastala v 17. – 18. století, kdy se staly nepostradatelným dokumentem. Vydávaly se na každém panství, často se opakovaly, opisovaly, vypůjčovaly se cizí instrukce, kde se v nich škrtalo a doplňovalo. Vydávány byly každému novému úředníkovi a vylašovány slavnostní formou. Majitelé panství se dělili do dvou skupin, buď na dobré, nebo na špatné hospodáře. U dobrých hospodářů je vidět stálá péče o hospodářství, která je přiměla vkládat své zkušenosti do instrukcí, aby s jejichž pomocí zasáhly veškeré oblasti, kde fyzicky nestačil. Druhá skupina vydávala instrukce u občasných návštěv panství.

¹¹¹ ČERNÝ, Václav. *Hospodářské instrukce*. Praha, 1930, st. 11 – 12.

¹¹² Tamtéž, str. 11 – 12.

¹¹³ PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultury II/1. Kultura každodenního života od 16 do 18. Století*. Praha, 1995, str. 362 – 363.

¹¹⁴ ČERNÝ, Václav. *Hospodářské instrukce*. Praha, 1930, str. 13.

Důležitým aspektem je, že majitel panství nesídlil trvale na svém panství a správu předával úředníkům.¹¹⁵ Instrukce měly dobrý účinek, dokud se jich neobjevilo příliš mnoho. Hodně instrukcí ukazovalo na špatnou správu, kterou vedli úředníci. Ti řídili panství po svém a byrokratizovali ho. Můžeme tedy říci, že se jedná o byrokratizační prostředek, který uklidňoval situaci. Pán vydal instrukci hejtmanovi a ostatním úředníkům, ti neponechali nic náhodě a vydali další instrukci svým podřízeným. Ve skutečnosti byli všichni spokojeni, že učinili správně. Vše fungovalo do doby, než byl odhalen podvod kteréhokoliv úředníka a nebyla nařízena vizitace – ta pak odhalila, že se instrukce neplní.¹¹⁶

Patrný rozdíl mezi starším obdobím (15. – 16. století) a pozdější dobou (17. – 18. století) se jeví po formální stránce. Starší instrukce naznačují bližší poměr mezi pánem a úředníkem: myšleno ve smyslu společného zájmu o hospodářství, který nebyl jen o peněžitém zisku. Takový způsob je vidět u instrukce Vojtěcha z Pernštejna pro pardubického úředníka z roku 1525. Vojtěch ho zde oslovuje „*Úředníče Pardubskej milý!*“.¹¹⁷ Toto vlídnější oslovení jistě působilo na daného úředníka lépe, než stručné nadpisy v 17. – 18. století: „*Instrukce pro hejtmana našeho panství XY*“, k tomu většinou předcházelo zdůrazněné slavnostní titulování vrchnosti. Jedním z rozdílů, který je vidět u návodů (15. - 16. století) je dělení činností dle jednotlivých úředníků. V pozdějším období se tento pohled změnil a instrukce byly vydávány schematicky podle rozdělení práce v hospodářském podniku.¹¹⁸

V průběhu 17. – 18. století přišla proměna, kdy vydavatel instrukce neměl na její skladbu už velký vliv. Proč přišla tato změna, nevíme. Možným vysvětlením je, že vydavatel měl více zájem o výnos, než aby se podílel na vzniku instrukce. Nařídil, aby byla sepsána, ale nijak nezasahoval, možná něco přidal anebo poškrtal. V 18. století je jednou z výjimek hrabě Rudolf Špork, který sepsal instrukci z vlastních zkušeností a také rozuměl všem bodům, které obsahovala.¹¹⁹ Určit, kdo sepisoval rady (mimo vydaných samotnými pány) je velice těžké, jelikož nejsou dochovány původní koncepty a další průvodní materiál. Dá se tedy jen odhadovat, že instrukce vyšla z pera regenta, vrchního hejtmana nebo ostatních úředníků.

U instrukcí šlo v první řadě o to, aby byla vydána v širokém rozsahu a pěkné formě. Když se ukázalo, že starší instrukce jsou v praxi funkční, docházelo k jejich opisování. Opis

¹¹⁵ Více o sídelní strategii šlechticů např. KUBEŠ, Jiří. *Sídelní strategie knížat z Lobkovic ve Vídni v raném novověku 1624 -1734*. In: Porta Bohemica: sborník historických prací/ Litoměřice: Albis international – Státní oblastní archiv v Litoměřicích, sv. 3, 2005, str. 86 – 117.

¹¹⁶ ČERNÝ, Václav. *Hospodářské instrukce*. Praha, 1930, str. 14.

¹¹⁷ Tamtéž, str. 14.

¹¹⁸ Tamtéž, str. 14.

¹¹⁹ ČERNÝ, Václav. *Hospodářské instrukce*. Praha, 1930, str. 15.

pocházely z vlastních nebo cizích instrukcí, kde docházelo k úpravám některých bodů. To dokazují komorní instrukce ze 17. století, které se čas od času opakovaly s nepatrnými změnami.¹²⁰ Nejvíce opisovanou radou v Čechách byly tzv. *frýdlantské instrukce*.¹²¹

Někdy bylo získání cizí instrukce velmi těžké, neboť vrchnost v nich viděla svoji nejcennější pomůcku, zvláště když byla doplněna o vlastní předpisy. Poté ji vrchnost střežila jako svůj „patentní vynález“ pro správu hospodářství. Utajování nebylo nic neobvyklého, ale mohl nastat i pravý opak, kdy majitel chtěl ukázat správu svých statků jako vzor a nechal předpis vyhlásit veřejně. Jediným takovým pokusem byl návrh dvorské komory na reorganizaci správy místních statků, administrativní a účetní manipulace, kterou chtěl Josef II. roku 1781 nechat otisknout. Tento krok se však nikdy neuskutečnil, jelikož soukromé vrchnosti spíše své instrukce tajily.¹²²

Pokud si vrchnost opatřovala cizí instrukce, aby z ní mohla čerpat, přirozeně také využívala vlastních ze staršího období. Někdy byly starší instrukce opisovány s malými úpravami celá staletí, jako na komorních panstvích v Čechách v 17. století. Časté opakování a opisování vedlo k formální a stylové vyspělosti. Někdy docházelo při sepisování nové instrukce ke spěchu, který později poznamenal celkový nedostačující výsledek. Příkladem spěchu může být Janovická instrukce z roku 1705, kde je vidět ztráta jakéhokoliv systému seřazení článků apod.¹²³

2.3. Doba vzniku a formy instrukcí

Původ hospodářských instrukcí můžeme hledat v době, kdy u nás vzniká velkostatek v podobě hospodářství ve vlastní režii. Tak tomu bylo koncem 15. století, a hlavně ve století následujícím.¹²⁴ Z nejstarších instrukcí se mnoho nedochovalo, první jsou datovány z roku 1525. Jednalo se o zřízení Vojtěcha z Pernštejna pro panství Potštejn, Litice a Pardubice.¹²⁵ Z dochovaných jsou považovány za nejstarší, ale nejedná se o nejstarší. Vojtěch se odvolával na starší zřízení, které vydal pro předešlého hejtmana. Možnost, kde hledat se nabízí ve starším domácím velkostatku, převážně církevním z doby předhusitské. Sice tehdy byla jiná

¹²⁰ Tamtéž, str. 15.

¹²¹ KALOUSEK, Josef. *Archiv český XXIII. Řády selské a instrukce hospodářské 1627 – 1698*. Praha, 1906, str. 27.

¹²² ČERNÝ, Václav. *Hospodářské instrukce*. Praha, 1930, str. 17.

¹²³ Tamtéž, str. 18.

¹²⁴ Více o komorním velkostatku např. SCHWALLER, Jan. *Komorní velkostatek Pardubice v letech 1650 – 1651*. In: K novověkým sociálním dějinám českých zemí. Díl 1. Čechy mezi tradicí a modernizací. 1566 – 1848. Praha, 1999, str. 71 - 93.

¹²⁵ KALOUSEK, Josef. *Archiv český XXII*, č. 46, str. 56-77.

podnikatelská forma než v 16. století, ale o správu důchodů musel pán pečovat stejně, proto vydával úředníkům jisté návody (instrukce). V této době je zakotvena i správa účetnictví. Odtud tak stačil malý krok k tomu, aby se přidávaly nařízení a rady, jak zlepšit důchody.¹²⁶

Instrukce můžeme rozdělit na jednoduché a souhrnné. Jednoduchá platila pro jediného úředníka, zatímco souhrnná obsahovala po řadě instrukce pro všechny úředníky. Mimo to existovaly i sbírky instrukcí. Vznikaly tak, že vrchnost pořídila cizí instrukce nebo rozličné ze svých panství a spojily je dohromady v jediný opis. Jedním ze zástupců takovéto sbírky jsou tzv. frýdlantské instrukce ze 17. století.¹²⁷ Zřejmě proto byly tak často opisovány, jako normativní vzor.

Záleželo na podnětu, který vedl k vydání. Obecně platí, že byly vydávány při nástupu úředníka do úřadu, při povýšení, kdy sloužila jako doplněk přísahy, nebo pokud si pán všiml nějakých nedostatků. Byla udělena buď jedna pro všechny hospodářské úředníky (obsahující všeobecné a speciální povinnosti jednotlivých úředníků), nebo každý úředník dostal svou vlastní instrukci.¹²⁸ Často také vrchnost vydala návod jen pro nejvyšší úředníky, kteří pak vydali další rady pro své podřízené.

Mnohem obsáhlejší byly instrukce pro hejtmana, který byl odpovědný za správu celého panství. Proto byly v instrukci zahrnuty výkony a povinnosti všech úředníků jemu podřízených (purkrabí, důchodní/obroční písař, sládek, atp.). Neměli bychom zapomenout na zvláštní druh instrukcí tzv. měsíční. Zde byla dle jednotlivých měsíců v roce rozepsána všechna práce ve správě panství. Nelze vyloučit skutečnost, že hejtman těchto instrukcí využíval při týdenních poradách k určení prací v příslušném měsíci.¹²⁹

Bylo zvykem, že instrukci zakončoval závěr. Zde si vydavatel nárokoval možnost kdykoliv návod odvolat, nebo ho změnit. Obyčejně bylo poznamenáno, že nelze obsáhnout všechna nařízení, tudíž úředníkovou povinností je jednat ve věcech neobsažených, vždy k prospěchu vrchnosti.¹³⁰

V porovnání s pardubickou instrukcí z roku 1673 pro hejtmana Jakuba Bohuslava Lysandera se nijak moc neliší a odpovídá tak obecným předpokladům, které byly řečeny výše. Od první dochované instrukce (Zřízení Vojtěcha z Pernštejna z roku 1525) se samozřejmě

¹²⁶ Tamtéž, str. 20.

¹²⁷ Tamtéž, str. 20.

¹²⁸ ČERNÝ, Václav. *Hospodářské instrukce*. Praha, 1930, str. 20 – 22.

¹²⁹ ČERNÝ, Václav. *Hospodářské instrukce*. Praha, 1930, str. 22.

¹³⁰ Tamtéž, str. 22.

změnilo postavení vrchnosti a úředníky, kdy se vytratilo vlídné chování. O pardubické instrukci můžeme tedy hovořit jako o instrukci jednoduché. Instrukce pro hejtmana Lysandera je velice obsáhlá a pokrývá celé spektrum záležitostí spojených s chodem komorního velkostatku. I zde je instrukce zakončena závěrem, ale oproti obecným představám si vrchnost nenárokovala možnost odvolání nebo změnění instrukce. Shodným bodem je fakt, že hejtman měl jednat vždy k prospěchu vrchnosti.

2.4. Instrukce Leopolda I. z roku 1673 pro Jakuba Bohuslava Lysandera

Instrukce začíná slovy: „*Leopold z boží milosti volený římský císař povšecky časy rozmnožitel říše Uherský a Český král, kníže kníže Rakouské*“¹³¹, dále pak instrukce pokračuje: „[...] *slovutnému Jakobovi Bohuslavovi Lysanderovi z Ehrnfeldu nynějšímu panství našich pardubského a smrkovského, hejtmanu*“.¹³² Po této slavnostní formulaci následují již samostatné body týkající se správy panství. Instrukce je velice podrobná, obsahuje celkem 27 bodů. V porovnání obsahu s jinými instrukcemi¹³³ se jedná o výjimku. Některé body jsou popisovány podrobněji (jako například správa poddaných, o soudech, atp.), jiné jsou naopak jen obecně nastíněny (O štěpnicích a zahradách, O cihelně a vápenici, atp.). Z celkového pohledu jsou jednotlivé body v textu rozděleny. Čili vždy je větším písmem nadepsán název dané části (např.: O spravování lidí poddaných, O soudech,...), poté většinou následuje oslovení „*náš pan hejtman bedlivý pozor na to dáti má*“.¹³⁴ Následně přichází samotný popis bodu. V něm se zpravidla objevuje, co je hejtmanovou povinností, jak má postupovat v řešení dané problematiky. Dále pak body popisují povinnosti poddaných nebo pracovníků, podle toho, čeho se daný bod týká. Z obecné literatury¹³⁵ můžeme tedy usuzovat, že správa panství mohla být dobře organizována, jelikož hejtman obdržel vlastní instrukci a svým podřízeným vydával další konkrétnější instrukce.

Nyní představím jednotlivé body tak, jak následují po sobě v instrukci. Při pohledu na jednotlivé body můžeme uvažovat o tom, čemu Česká komora přikládala větší prioritu. Instrukce má jasně daný logický klíč, podle kterého je sepsána. Nejdříve se zabývá spravováním majetku, správou poddaných, poté přicházejí správní záležitosti typu jak se měla

¹³¹ SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice, inv. č. 169, sign. G43.

¹³² Tamtéž, inv. č. 169, sign. G43.

¹³³ Více V. ČERNÝ. *Hospodářské instrukce*. Praha, 1930, str. 22.

¹³⁴ SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice, inv. č. 160, sign. G43.

¹³⁵ Například ČERNÝ, Václav. *Hospodářské instrukce*. Praha, 1930, dále KALOUSEK, Josef. *Řády selské, instrukce hospodářské*. Praha, 1910

vést evidence, jaké byly platy a věci na panství apod. Vše ukončuje závěr, který na třech stranách shrnuje, co je hejtmanovou povinností a co má v případě nejasností dělat.

Body¹³⁶ instrukce jsem očísloval čísla 1 až 26. Můžeme je rozdělit do dvou skupin. První skupina se zabývá správou zámku, poddaných, služebníků a jejich povinnostmi. V bodech 1 a 2 (*O spravování zámků, O inventářích a svrščích*) je popsána správa zámku a jeho vybavení. Třetí bod (*O neřádném lidí poddaných, obcování kněžích a náboženství*) pojednává o tom, že komora kladla velký důraz na správnou křesťanskou víru. Další bod nazvaný *O soudech a posudcích* se zabýval, jak již z názvu vyplývá, soudy. Body 5 – 7 (*O spravování lidí poddaných, O sirotcích, též i zápisech co se od nich i od skládání a propouštění peněz gruntovních a sirotčích, jako i od povolení k stavu [svatého] manželství a dání na řemesla bráti má, O služebnících a jiné čeládce a sirotčích*) popisují správu poddaných na panství. Bod „*O spravování lidí poddaných*“ bude ještě přiblížen na dalších řádcích. Po vylíčení záležitostí spojených s poddanými přichází bod číslo osm (*O Nápadech*). V tomto bodě nejsou popisovány nápady v pravém slova smyslu, ale jedná se o závěti. Dnešním jazykem bychom jednoduše mohli říci, že tato pasáž popisuje „dědické řízení“. Posledním bodem první skupiny je bod devátý (*O všelijakých věcích, které se hejtmanu a jiným služebníkům zapovídají*). Druhou skupinu tvoří body, které popisují chod komorního velkostatku a vybírání peněz. Po správě poddaných a jejich povinnostech bylo třeba vybrat od poddaných peníze do komorní pokladny. To nám dokazují body 10 a 11 (*O registřích, urbářích a vybírání platů stálých, O příjímání všech a všelijakých jiných běžících důchodů*). Po výběru peněz se instrukce zabývá popisem jednotlivých odvětví zemědělské výroby. To jsou body 12 – 23 (*O pivovaru a sladovně, O dvorech poplužních, O dobytku ovčím a ovčácích, O vinicích, O štěpnicích a zahradách, O rybnících a potocích pstruhových, O Labi, tunách, řekách a potocích, O mlejních a pilách, O cihelně a vápenici, O forštu prodávány dříví též sklizení sen a votav, Dáleji při fořtu a prodávání dříví, O mezech, směnách a profrejavcování gruntů*). V těchto jedenácti bodech je popsáno, jak každý „obor“ má fungovat. Nejvíce rozvedenými body jsou poplužní dvory, pivovary a sladovny. Ty mají nejvíce prostoru v instrukci, asi kolem osmi stran. Z předchozích kapitol víme, že právě tyto dva podniky byly velice výnosné, a proto není divu, že jim je v instrukci dáno tolik prostoru. Stejně jako v předchozím případě bylo po představení jednotlivých druhů výroby, potřeba získat přehled o stavu výroby a také velikosti finančního zisku. K tomu sloužily body 24 a 25

¹³⁶ Všechny vyjmenované body jsou z Instrukce Leopolda I. z roku 1673. SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice, inv. č. 169, sign. G 43.

(O opisování cedulí a register též vybírání kontribucí, O složení počtů pololetních). Předposledním bod se zabýval také financemi, ale byly to finance kostelní. V instrukci byl tento bod pojmenován *(O počtech a spravování důchodů kostelních)*. Posledním bodem druhé skupiny, ale také i celé instrukce je bod číslo 27 nazvaný *Závěrek*. V něm jsou napsány instrukce pro hejtmana, co dělat, když nastane situace, která není obsažena v žádném z předešlých bodů. Tento bod bude více rozveden níže.

Nejdříve bych rád představil první bod instrukce, který se zaobírá správou zámku. Tento bod přiblížím proto, jelikož zámek byl hlavním sídlem vrchnostenské správy, a proto by mělo být přiblíženo, jak se o zámek mělo pečovat.

Tato část bodu instrukce patří ke kratším ve smyslu obsahovém. Správa zámku je rozložena pouze na dvě strany. Z toho bychom mohli usoudit, že komora nepřikládala samotné budově takový význam, jako například pivovarům, které byly výdělečným podnikem. Dbala spíše na její estetickou a praktickou funkčnost, a proto hejtmanovi popsala jen nejdůležitější věci, které měl hlídat.

Otázka spravování zámku začíná formulací „*Předem na zámek náš, který jsme jemu svěřiti ráčili, na každý čas, před všelijakými škodami, věrně a bedlivě opatrovati*“.¹³⁷ Hejtman měl dát pozor, aby zámek ani jiné budovy nebyly poničeny ohněm a deštěm. Pokoje zámků měly být vždy čisté. Po popisu úkolů vnější i vnitřní údržby přicházejí body spojené s provozem zámku. Jedním z provozních úkonů bylo otvírání zámku: „*[...]zámek náš podle příležitosti jednoho každého času, vždycky v jistou hodinu odvírati dati[...]*“,¹³⁸ dále měly být klíče uloženy na určeném místě, aby „*včas rychlé potřeby nalezeny býti mohli*“.¹³⁹ Z tohoto důvodu neměly klíče zůstat u purkrabího.

Jelikož na zámku zůstávaly „*osoby a čeládka, jimž pro lepší opatření zámku na lože líhati náleží*“¹⁴⁰ měl je hejtman „s pilností hlídat“, aby při zavírání nezůstávaly mimo zámek. Zajímavá je pasáž,¹⁴¹ kdy komora nařizuje hejtmanovi, aby v žádném případě cizí lidi jakéhokoliv stavu nenechával přespávat v zámku. Komora předpokládala, že by cizí lidé různého stavu nebo služebníci mohli chtít na zámku svatby, křty a jiné události. To

¹³⁷ SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice. inv. č. 169, sign. G 43.

¹³⁸ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹³⁹ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁴⁰ SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice. inv.č.: 169, sign. G 43.

¹⁴¹ „*Hejtman náš žádným jiným lidem přespálním, jakého koliv stavu kterýžby v potřebách svých vlastních tu přijely na zámku přes noc zůstávati dáti, ani veselí svadebních, křtů a všelijakých hodování, a panketování bez našeho vlastního, neb komory naší české, k tomu dovolení sobě, ani žádnému z služebníkův našich neb přátel svých činiti dopouštění nemá*“ Tamtéž, inv. č. 169, sign. 63.

samozřejmě bylo zakázáno a hejtmanovou povinností bylo, aby takováto „přání“ v žádném případě neplnil.

Po vysvětlení, jak má hejtman postupovat v jednotlivých věcech (ochrana před požárem, otvírání a zavírání zámku, atp.) přechází bod k financování výstavby nových stavení, ať už přímo v zámku, nebo jiných hospodářských budov. O větší finanční částky se musel hejtman dotázat komory. Kdyby hejtman věděl, kde bude zapotřebí větších nákladů, měl „*časně na nás, aneb komoru naši českou vznésti*“¹⁴² dotaz. O menších opravách „*co se všech dotýče, a všelijkých opravek na střechách a všecka jiná menší díla, nač velký náklad najde, a kteréž průtahu trpěti nemohou*“¹⁴³ mohl hejtman rozhodnout sám, aby předešel dalším škodám.

Jak bylo již řečeno, nejvíce rozvedeným bodem je správa poddaných. Jelikož tento bod koresponduje s obsahem poručení, proto ho na následujících řádcích přiblížím. V tomto bodě se objevují různá nařízení a doporučení, jak se mají chovat poddaní a podle čeho se má hejtman řídit. Začíná slovy „*Poddané naše má hejtman po všechny časy k tomu napomínat, aby šlechetný, poctivý a křesťanský život vedouce*“.¹⁴⁴

První záležitostí, kterou instrukce popisuje, jsou živnosti. Poddaní mají být slušní a nedělat druhým škodu. Pokud by se stala nějaká škoda, měli by být poddaní přes rychtáře a konšely „*časně k napravení přivedeni*“. S takovými záležitostmi se nemají denně obracet na hejtmana. Bude-li třeba, mají být poddaní trestáni, vyslýcháni. Povinností hejtmana je, aby poddané ve všem vyslechl, a podle potřeby je měl napravit.

Další věcí, kterou se tento bod zabývá, jsou *vejhosty*. Hejtman neměl propouštět žádné cizí ani své poddané na jiné grunty, jestliže by se některý z poddaných chtěl přestěhovat na cizí grunt. Musí mít povolení České komory. Hejtman byl povinen na tyto osoby dávat pozor. Na druhou stranu, když komora vyjedná cizí poddané na panství, je hejtmanovou povinností, aby o takových lidech pokaždé informoval. O poddaných byla vedena registra. V tomto případě se jednalo o registra *vejhostní*. Instrukce nařizuje, že v případě špatné vedení register na pardubickém panství mají být ihned založena nová registra a „*slovo od slova do nich s pilností zapisovati. Kdo z lidí poddaných obojího pohlaví, mají grunty propuštění lidé, co na něm zalezelo, jak mnoho spravedlnosti měl, neb od vejhostu do důchodu dal,*

¹⁴² Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁴³ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁴⁴ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

zaznamenávati“.¹⁴⁵ Dále mělo být zaznamenáno, kdo z cizích osob se na panství naše propouští nebo přichází. Úkolem hejtmana bylo „ a týž počet hejtman náš s písařem důchodním, neb sirotčím, skládati povinen jest!“¹⁴⁶

Vrchnost měla mít jednu knihu výhostní na svém panství, aby „o počtu lidí poddaných na panstvích vědomost měla“.¹⁴⁷ Každoročně se mělo zapisovat, kde se jednotliví poddaní zdržují. Předěslé řádky se věnovaly propouštění poddaných a držení gruntů. V následujících řádcích se bude hovořit o prodeji gruntů. Komora v této pasáži psala o poddaných, kteří by sami dobrovolně své grunty prodávat nechtěli a „nám se hoditi mohli, hejtman náš žádnou z živnůstek jejich, pod ni žádným způsobem vytisknouti dopustiti, mnohem pak méněji sám k své ruce vykupovati nemá“.¹⁴⁸

Pokud by se však našli poddaní, kteří „v krčmách více ležeti, nežli pole opatrovati, neb pilnější karet býti, nežli živnůstek svých hleděti: a tak svým zlým příkladem i jiných po sobě potahovati chtěli“¹⁴⁹ má je hejtman a purkrabí v času správy hospodářství pilně hlídat. Zvláštní pozornost mají dávat na osívání polí. Pokud by však „[...] jakou nedbalivost a zle hospodářství seznali [...]“¹⁵⁰ měli být poddaní napomenuti přísnými slovy. Kdyby tato forma domluvy nebyla účinná, měl hejtman postupovat dle komory takto: „a jestly by že by kdo po takovém napomenutí: ještě vždy toho co k napraveně přivesti obmeškával, to má hejtman náš dáleji vězením, i bráním na rukojmí při týchž lidech časnie přitrhnutí“,¹⁵¹ v nejhorším případě se měl obrátit na samotnou komoru, která by dotyčným provinilcům vyměřila trest.

Lidé poddaní, kteří by se dopustili něčeho, co bylo dle komory hodné k trestání, má hejtman podle starého soudního zřízení daného panství „jednoho každého k nápravě přivesti“,¹⁵² kdyby ani toto nepomohlo, mělo být přikročeno k robotním trestům. Tím mohlo být „plavení při dědinách a loukách“. Trest záležel na velikosti provinění. Pokud byl trest jakýmkoliv způsobem vykonán, nebo byla zaplácena pokuta, měl hejtman dohlédnout na zapsání částky do důchodu. Kdo by se „bud’to z cizích lidí neb poddaných čeho tak těžkého

¹⁴⁵ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁴⁶ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁴⁷ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁴⁸ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁴⁹ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁵⁰ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁵¹ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁵² Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

na gruntech našich, neb kde jinde dopustit, co by na hrdle trestání zasloužilo“¹⁵³ toho měl hejtman nejprve předvést k soudu a podle jeho provinění ho potrestat.

Součástí bodu o „správě poddaných“ bylo i propuštění k manželství. To také bývalo jedním z nejčastějších záležitostí, které úředníci řešili. Pokud manželství nevedlo k odchodu poddaných z panství, ke ztrátě nároku na jejich děti či j úniku gruntovních peněz, neměla s tím vrchnost zpravidla problém. Zvláště v období po třicetileté válce, kdy byl nedostatek populace a pracovní síly.¹⁵⁴ Tak jako v případě propuštění z panství na panství i zde museli vrchnost žádat o svolení ke sňatku. Na některých panstvích od druhé poloviny 16. století, ačkoliv v rozporu s církevním právem a usnesením tridentského koncilu¹⁵⁵, se vyžadoval povinný souhlas vrchnosti se sňatkem.¹⁵⁶ S povolením k sňatku se váže otázka dání na řemesla. O těchto záležitostech měl rozhodovat hejtman, dle stanovených pokynů komory. Obě tyto povolení byly zpoplatněny, které museli poddaní uhradit. Výjimku dostali pouze „ušetřující vtom chudých a nemocných odnichž dokonce nic žádáno býti nemá“¹⁵⁷ od ostatních, byly vybírány částky „jednoho každého po 30 krejcarech: od bohatých po 1 zlatém: nejvíce po 1 zlatém 30 krejcarech: a mimo to nic více aby bráno nebylo“.¹⁵⁸ Úředníkům bylo zakázáno nechávat si zaplatit od poddaných za sepisování jejich žádostí a přímlov adresované na Českou komoru.

Posledním, čím se pasáž „o spravování lidí poddaných“ zabývá je ochrana před ohněm. Komora nařizovala, aby poddaní veškerá stavení „od kamene, a chlívky sobě spraviti, a zvláště pak komíny a peci při nich tak opatřiti dáti mají“¹⁵⁹, aby odtud nehrozilo žádné nebezpečí ohně. Rychtářové, konšelé i starší obecní měli ve městech, městečkách i vesnicích každého čtvrt léta při času „suchejch dní“ ke všem „sousedům a jinejm, se vši pilností dohlídati“¹⁶⁰, dále pak mají zkontrolovat, „jak komíny jich vytřeny a před ohněm opatřeny jsou“¹⁶¹, kdyby však u někoho našli špatný komín, „toho se žádnému trpěti nemá“.¹⁶² Zde bylo hejtmanovou povinností dohlédnout na včasné opravení komínů, aby nevznikla škoda.

¹⁵³ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁵⁴ DIBELKA, Jaroslav. *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství. Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století.* České Budějovice, 2012, str. 66.

¹⁵⁵ Více popisuje J. Dibelka. *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství. Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století.* České Budějovice, 2012, str. 64 – 67.

¹⁵⁶ Tamtéž, str. 66.

¹⁵⁷ SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁵⁸ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁵⁹ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁶⁰ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁶¹ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁶² Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

V neposlední řadě komora upozorňovala, aby lidé poddaní a čeled' byla opatrná v zacházení se světlý.

Další bod instrukce, který bude na následujících řádcích představen, se bude zabývat pivovary a sladovny. V první kapitole je psáno, že pivovary patřily k jednomu z nejvýnosnějších odvětví vrchnostenského podnikání. O důležitosti tohoto odvětví mluví fakt, že i tento bod je rozsáhle popsán. V instrukci je mu věnováno celých osm stran. V poručení České komory jsem objevil případ, který se dotýkal sládků, proto jsem se rozhodl tento bod přiblížit.

Hejtman a jeho úředníci mají dávat na pivovary a sladovny bedlivý pozor, aby „*při dvořích roli tak vzdělávati a zasívati, aby pšenici i ječmene na slady domácího fořtu dostatek vždycky býti mohlo a pro vyrozumění, zdali-by to při dvořích naklíčené obilí pro pivovary na každém panství ročně vystačilo*“.¹⁶³ Po svezení obilí z polí měl hejtman hned dát pšenici a ječmen na „průbu“ vymlátit. Z této dávky musel hejtman rozvážně promyslet, kolik bude domácí pšenice a ječmene k uvaření várky potřeba vydat.

Pokud by zjistil nějaký problém (např. neúroda) měl ihned informovat Českou komoru. V čase mezi sv. Havlem (16. října) a sv. Jiřím (24. dubna), kdyby bylo surovin pro výrobu sladu u poddaných málo, měl hejtman jednat tak, aby „*pro nedostatek sladu s várkou na škodu naší, státi se nemuselo*“¹⁶⁴ a suroviny nakoupit za dobrou cenu jinde. Obilí dodané na sladovnu, ať už nakoupeného či z domácí produkce, má „*na to písař náš obilný pořádný vruby se sládkem držeti*“.¹⁶⁵ Každé pololetní vyúčtování měl hejtman od písaře obilního a sládky tyto vruby vyzvednout a zkontrolovat je. Dále pokračují pasáže o vaření, skladování sladu, používání vhodné vody apod. Pro vaření sladu i piva bylo potřeba ohně, proto měly být sladovny a pivovary zaopatřeny dostatkem dřeva.

Při vaření piva záleží na kvalitě chmelu, hejtmanovou povinností, tedy bylo „*s pilností, k tomu dohlídati, aby chmel z domácích chmelnic našich na podzim pilně sklízeti, jakž náleží vysušen, a v místě, kdeby se od větru a deště na něm škoda nestala*“.¹⁶⁶ Hejtman a jeho úředníci, měli dostat za svou službu bílé pivo „*každý jeden sud čtyř věderní proti odvedení jednoho strychu pšenice míry pražské, vícepsaným způsobem vydávati, a takové pivo*

¹⁶³ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁶⁴ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁶⁵ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁶⁶ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

skrze příjem a vydání vésti".¹⁶⁷ Komora myslela i na purkrabího a jeho písaře. První jmenovaný měl dostat dvě vědra a druhý jedno. Uvařené várky řídkého piva měly být prvně k dispozici potřebám dvora, poté mohlo být prodáváno. Osoba, která mohla pivo prodávat, byl „*písař [...] neb skrze jinou osobu, kterýžby to svěřeno bylo*".¹⁶⁸ Při zjištění malého odbytu piva měl hejtman dohlédnout, aby se objem várky zmenšil a nedocházelo tak k plýtvání dřeva.

O zásobování hospod a krčem pivem měli být vedeny záznamy (rejstřík varný). V těch „*pro lepší pořádnost, co se kdy kterému krčmáři, komu jinému, z které várky piva, buďto za hotové neb na dluh vystaví*".¹⁶⁹ Tento rejstřík vedl písař obilný spolu se sládkem. Prodej piva měl písař evidovat do register tomu určených tzv. *registrer pivovarských*.

V závěru tohoto dlouhého bodu je napsána největší povinnost hejtmana. Ten měl dohlížet na prodej piva z domácích pivovarů, „*aby na panství naše odkud jiné cizí pivo pod pokutami od žádného z krčmářův ani jiných cizích poddaných našich bráno nebylo*".¹⁷⁰ Komora zakazovala brát pivo i z cizopanských pivovarů, ale i z měst a městeček ležící na panství, které měly vaření piva privilegováno.

Z instrukce jsem představil pro svou práci dva nejdůležitější body. Otázka správy poddaných a jednoho z vysoce výnosných odvětví komorního podnikání pivovarnictví. Mohl bych pokračovat s představováním dalších bodů, které jsou jistě zajímavé, ale nerad bych se odklonil od cíle této práce.

Jak jsem již výše nastínil, instrukce pro hejtmana popisovala úkony spojené hlavně s výdělečnými činnostmi na panství a obecné správy. Instrukce byla brána jako obecný normativ zaměřený na důležité body z pohledu České komory, ale nemohla korespondovat s každodenní úřednickou náplní. Proto není pochyb, že body instrukce nemohou ve všech směrech korespondovat s případy v poručení České komory. Tyto „odchyly“ nezachycené v instrukci popisuje poslední bod nazvaný *závěrek*.

Hned v úvodu tohoto bodu komora píše „*poněvadž pro rozličnost a množství jiných případností, kteří časem na díle proměňám přicházejí*".¹⁷¹ Dávala tím hejtmanovi najevo, že musí dohlížet a řešit věci, které neobsahují body v instrukci. Hejtman se měl proto chovat

¹⁶⁷ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁶⁸ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁶⁹ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁷⁰ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁷¹ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

tak, aby „*se škody naše, ve všech místech časně předcházely*“ a nedocházelo tak k zbytečným problémům.

Pokud by se *užitkové* a *důchodové* rozmnožovaly a hejtman by toto zlepšení zjistil, bylo jeho povinností, aby zajistil zvelebení panství. Nesměl to však udělat na úkor chudých lidí. Zprávy o zvelebování a jiných záležitostech měl pravidelně zasílat „*presidentovi, vicepresidentovi a radám komory naší české. S dostatečnou zprávou, a dobrým zdobrym[sic] zdáním svým*“.¹⁷² Na dalších řádcích je už jen popsáno to, co obsahují jednotlivé body (mají být pečlivě vedena registra, inventáře, atp.) Instrukce byla vydána na Hradě pražském roku 1673. Podepsán je pod ní prezident České komory hrabě Jan František hrabě z Vrtby.

Úřad hejtmana

Nejvyšším představitelem správy panství byl hejtman. Do funkce ho jmenovala vrchnost, od roku 1560 to byl panovník. Česká komora navrhovala vhodné kandidáty a po jejich schválení je uváděla do funkce. Jmenování bylo prováděno vždy v místě centra panství a jeho správy. Účastnili se jí zástupci komory, případně ostatní hejtmani z okolních panství. Dále měli být přítomni odstupující hejtman, zdejší úředníci vrchnostenské kanceláře, správci režijních podniků, vesničtí rychtáři a zástupci městských rad. Po oficiálním uvedení do funkce převzal hejtman od odstupujícího hejtmana instrukci, inventář zámku a klíč od pokladnice (pokladnic), do níž byly ukládány důchody a jiné finanční sumy. Dále bylo jeho úkolem dohlédnout na to, aby úředníci zastávající vyšší posty (místohejtman, purkrabí, fišmistr, důchodní písař, atp.) složili v co nejkratší době předepsanou přísahu přímo v úřadu České komory.¹⁷³

¹⁷² Tamtéž, inv. č.: 169, sign. G 43.

¹⁷³ RŮŽKOVÁ, Zuzana. *Mezi kladivem a kovaččinou*. Rigorózní práce, Praha, 2014, str. 88.

Hejtman byl odpovědný za soudní, politickou a policejní správu poddaných a panské hospodářství.¹⁷⁴ Samozřejmě odpovídal i za ostatní podřízené úředníky. Toto vysvětluje, proč instrukce pro hejtmana popisuje celý „podnik“.¹⁷⁵

Činnost hejtmana byla zaměřena na vrchnostenskou kancelář a způsob úřadování. Dále na poddané, dvorové hospodářství, kde kontroloval úředníky a účty. Další hejtmanovou povinností bylo pečovat o urbáře (hlavně o jejich obnovu), správu zámeckých budov apod. Mohl rozhodovat o cenách, sjednávat mzdy a platy, pokud to nebylo vymezeno vrchností.¹⁷⁶ Místo, kde hejtman úřadoval, bylo v prostorách zámku, kde měl svou kancelář. K docházení ho vázaly povinnosti spojené s vrchnostenskou správou, styky s úřady, městy a poddanými. Na vyřizování úřední agendy, opisování kopií a vedení registratury měl k ruce písaře. Na velkých panstvích bylo více písařů, kteří se specializovali jen na svůj druh písemností (vejtažníci, sumisté, protipísaři, atp.).¹⁷⁷

Pracovní doba kanceláře bývala od 6 do 11 hodin a poté od 14 do 17 hodin, záleželo na konkrétních úřednících, kteří museli dohlížet na provoz ve dvorech. Jistá odchylka byla i v zimním období, kdy se začínalo v 8 hodin. Jednou ze zajímavostí, která se přímo netýká pracovní náplně hejtmana, ale pro fungování jeho kanceláře byla podstatná, jsou kancelářské potřeby. Potřebný papír nakupoval důchodní písař, který v účtech zaznamenal každou knihu papíru, kterou vydal úředníkům. Ostatní kancelářské potřeby (vosk, inkoust, atp.) si úředníci hradili ze svého, pokud nebylo stanoveno jinak.¹⁷⁸

Pokud měl být hejtman dobře informován o stavu panství, musel být v neustálém kontaktu se svými podřízenými. Každodenně přijímal referáty o postupu prací. Důležité byly hlavně porady, které se konaly každý týden v sobotu ráno nebo v neděli. Součástí konference byla i správa poddaných. Zúčastnili se jí úředníci, ale i řemeslníci apod. Přítomni byli i vesničtí rychtáři a někteří poddaní, kteří rozuměli svému hospodářství. Těch se hejtman dotazoval, jak nejlépe připravit práci na další týden. Ke správnému zadání práce nahlížel hejtman do *měsíční instrukce*. O průběhu porady se vedl protokol, který hejtman předal vrchnosti. Přitom úředníci odevzdávali týdenní cedule (příjmy a výdaje) za svůj úřad.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Tamtéž, str. 89 – 92.

¹⁷⁵ ČERNÝ, Václav. *Hospodářské instrukce*. Praha, 1930, str. 54.

¹⁷⁶ Tamtéž, str. 59.

¹⁷⁷ Tamtéž, str. 58.

¹⁷⁸ Tamtéž, str. 58.

¹⁷⁹ Tamtéž, str. 59.

V Pardubicích byl sídlem vrchnostenské správy od roku 1492 zámek. Zde probíhalo i slavnostní uvedení hejtmana do funkce. Hejtman, úředníci, pomocný personál, služebnictvo a zámecká čeleď měli být ubytováni a vyživováni v pardubické rezidenci.¹⁸⁰

2.1. Purkrabí

V hierarchii úředníků správy panství byl purkrabí prvním úředníkem, zabývajícím se hospodářstvím. Na menších statcích byl jediným a zároveň vedoucím úředníkem. Původně byl purkrabí vojenským velitelem hradu, ale v 16. století se z něho stal hospodářský úředník.¹⁸¹ Podléhal přímo hejtmanovi, ale za hospodářství ve dvorech nesl spoluodpovědnost s hejtmanem.

Purkrabí měl pečovat o zámek a ostatní budovy, prováděl opravy a stavby, dbal na ochranu před požárem, vedl inventáře, za které byl odpovědný. Pod svou správou měl čeleď, najaté řemeslníky a robotníky, kterým určoval robotní práce.

Jeho povinností bylo, aby denně dojížděl do dvorů, které mu byly svěřeny. A jako se sám účastnil týdenních porad u hejtmana, tak pořádal sám své porady. K těm přizval rychtáře, šafáře a někdy vinaře, zahradníka. O všech příjmech a vydáních vedl *purkrabská registra*.¹⁸² Jelikož i on se mohl dostat k událostem, kdy se manipulovalo s penězi, kladla komora důraz na to, aby při jmenování do funkce byl zavázán přísahou a povinností postavit za sebe rukojmí.¹⁸³

V Pardubicích mu byla svěřena správa pardubického zámku, případně hradu Kunětická hora, a dohled nad personálem daného majetku. K tomu měl dohlížet na hospodářství v místních poplužních dvorech, pivovarech a mlýnech. Správcům těchto objektů mu byli povinni předkládat účty a inventáře.¹⁸⁴

¹⁸⁰ RŮŽKOVÁ, Zuzana. *Mezi kladivem a kovadlinou*. Rigorózní práce. Praha, 2014, str. 88.

¹⁸¹ ČERNÝ, Václav. *Hospodářské instrukce*. Praha, 1930, str. 59.

¹⁸² Tamtéž, str. 61.

¹⁸³ RŮŽKOVÁ, Zuzana. *Mezi kladivem a kovadlinou*. Rigorózní práce. Praha, 2014, str. 96.

¹⁸⁴ Tamtéž, str. 95.

Hejtman Jakub Bohuslav Lysander z Ehrenfeldu

Lysander byl hejtmanem na pardubickém panství v letech 1673 – 1688. Na panství byl dosazen Českou komorou sídlící v Praze, jelikož předchozí hejtman Zachariáš Kressl z Kvertenberka zemřel v roce 1673. Dlouhou dobu neměly Pardubice svého hejtmana, trvalo nejméně tři čtvrtě roku, než Česká komora dosadila nového hejtmana. Psal se 21. říjen roku 1673 a Česká komora pověřila „radu nad počty“ Jana Bohuslava Evančického, aby příští čtvrtek zajel do Pardubic k instalaci nového hejtmana Lysandera a předal mu dle inventáře správu celého panství. Lysander je považován za velmi dobrého hospodáře. Svým počínáním se zasloužil o poslední rozvoj rybníkářství a zvelebování ovčínů. Dále pozvedl panské pivovary v Dašicích, Pardubicích a v Semíně, které svým pivem mohly konkurovat pivu chrudimskému a dokonce i hradeckému.¹⁸⁵

¹⁸⁵ JELÍNEK, B. *Jakub Bohuslav Lysander z Ehrenfeldu, hejtman pardubský v letech 1673-1688*. Východčeský republikán, 1936, č. 22, str. 4 – 5.

Jakub Bohuslav Lysander se narodil v měšťanské rodině kolem roku 1608. Svou kariéru nastartoval za třicetileté války v císařských službách. Roku 1640 se vyznamenal ve službách krajského komisaře v Sušicích, kdy dvakrát zachránil úřední spisy kraje a biskupství pasovského před Švédy. Po třicetileté válce vstoupil do služeb českých komorních panství. Nejdříve zastával post fišmistra v Poděbradech a to v letech 1656 – 1661. V letech 1661 – 1668 zastával úřad poděbradského purkrabího a teprve roku 1668 se stal hejtmanem v Poděbradech.¹⁸⁶

V říjnu 1673 byl povolán do Pardubic a v době příchodu mu bylo 65 let. Byl to již pán v letech, a proto není divu, že za svou dlouholetou úřednickou praxi, měl bohaté zkušenosti s úřadem hejtmana. Proto se nechával podrobně informovat o tom, co se kde děje. V době hejtmanování v Pardubicích byl v roce 1680 svědkem několika důležitých událostí: moru, návštěvy císaře Leopolda I. a také velkého selského povstání v Čechách. Lysander si nechal zhotovit „*Vejtah z urbu jeho milostí císařské královského komorního panství Pardubice*“.¹⁸⁷ Tento „*vejtah*“ si nechal Lysander obstarat pro lepší přehled o poddanských právech a povinnostech na pardubickém panství. O vztahu hejtmana Lysandera k ostatním úředníkům nevíme nic. Dá se tedy usuzovat, že vzájemná spolupráce byla na dobré úrovni, jelikož se nám nedochovaly žádné zprávy o případných sporech. O dobrých vztazích nás jistě může přesvědčit fakt, že jedna z jeho dcer se provdala za *hoffägera* panství a jeden ze synů se oženil s dcerou kontribučního písaře. Abychom jen nechválili tohoto významného muže, musíme přihlédnout k tomu, že jeho dozor nad vztahy mezi úředníky nebyl plně důsledný. Předchozí naznačení příbuzenských vztahů mezi úředníky se odrazila i v roce 1680, kdy se na místo purkrabího hlásil Martin Kutnohorský, správce panství Ředice. Lysander si u České komory stěžoval na to, že Kutnohorský má ve městě dům a je spřízněn se všemi *oficíry* (úředníky) na panství. Hejtman upozornil komoru na to, že pokud by byl Kutnohorský přijat, mohlo by opět dojít k návratu *partyk* (intrik) mezi úředníky. A to by viděl velmi nerad, neboť výnos panství, který se jeho zásluhou každoročně zvýšil o několik tisíc zlatých, mohl opět klesnout. Zbývá jen pouhá domněnka, zda Lysander chtěl zabránit předešlým nešvarům mezi příbuznými úředníky, anebo nechtěl, aby jeho promyšlený záměr se příbuzensky sblížit s ostatními úředníky, jak to mimo jiné v případě jeho syna dopadlo¹⁸⁸, někdo ohrozil.

¹⁸⁶ Tamtéž, str. 4 – 5.

¹⁸⁷ Tamtéž, str. 4 – 5.

¹⁸⁸ Tamtéž, str. 4 – 5.

Není pochyb, že se mu dostávalo uznání od úředníků České komory v Praze, ale také úředníků dvorské komory ve Vídni. Menšího uznání se mu však dostávalo od pardubických poddaných, kterým byla jejich robotní povinnost spíše zpřísněna nežli uvolněna. Dokázal využít přízně císařských úřadů i materiálně. Při přeložení z Poděbrad do Pardubic žádal císaře, aby mu za jeho věrné služby byl udělen *recompens* (odměna). Česká komora dala tuto žádost vřele doporučit císaři k příznivému vyřízení, navrhuje odměnu ve výši 3000 kop míšenských nebo 4000 rýnských zlatých. Toto vyřízení trvalo velmi dlouho, jak tomu bylo v dané době zvykem. Lysander si žádost o *recompens* podal v roce 1673, teprve po 5 letech císař Leopold I. vlastnoruční resolucí udělil odměnu ve výši 4000 rýnských zlatých. Tato částka se měla vyplácet z výnosů zvláštních daní, které poddaní museli povinně platit.¹⁸⁹

V roce 1688 bylo Lysanderovi osmdesát let. Pro svůj zdravotní stav byl již neschopný císařské služby, a proto zažádal o penzionování, v čemž mu bylo vyhověno. V dubnu roku 1688 podepsal císař Leopold I. reskript, jímž byl hejtman Lysander propuštěn ze služby.¹⁹⁰ Byla mu vyměřena penze 300 zlatých ročně, které mohl vybírat i v potřebných potravinách z panství pardubického. V souvislosti s předchozím vyplácením odměny za věrné služby, ze které mu bylo vyplaceno 500 zlatých za deset let a nadále mu bylo za neznámých okolností vyplácení zadrženo, rozhodla se Česká komora v Praze, že zbytek zadržované částky 3 500 zlatých mu bude vyplácen z důchodu panství poděbradského. V částce ve výši 100 zlatých čtvrtletně, po dobu jeho života. V celkovém součtu měl bývalý hejtman roční penzi 700 zlatých ročně. Díky tomu mohl strávit poslední roky svého života v klidu. Poslední svůj úřednický „čin“ udělal v roce 1688, kdy předal správu pardubického panství Tobiáši Ludvíkovi Zwickerovi z Došberku.¹⁹¹ A usadil se ve svém dvorci v Pardubicích, který po svém pensionování zakoupil. Pár let od této události, roku 1692, Jakub Bohuslav Lysander zemřel.¹⁹²

Po představení instrukce Leopolda I. a přiblížení osoby hejtmana Lysandera se na následujících řádcích pokusím poodkrýt každodenní náplň úředníka komorního panství.

¹⁸⁹ Tamtéž, str. 4 – 5.

¹⁹⁰ Tamtéž, str. 4 – 5.

¹⁹¹ Tamtéž, str. 4 – 5.

¹⁹² Tamtéž, str. 4 – 5.

Norma vs. praxe – každodenní náplň úředníka komorního panství

Pro přiblížení pracovní náplně úředníka (zejména hejtmana) komorního panství bude využito třech pramenů. Jedním z nich je instrukce Leopolda I., adresovaná přímo hejtmanovi pardubického panství Jakubu Bohuslavovi Lysanderovi z Ehrenfeldu, která již byla představena. Druhým pramenem je poručení české komory z let 1679 – 1680. Oba tyto prameny jsou uloženy ve Státním oblastním archivu v Zámrsku ve fondu Velkostatku Pardubice.¹⁹³ Pro detailnější přiblížení pracovní náplně hejtmana budou uvedeny i některé odchozí zprávy z panství na Českou komoru. Ty pocházejí z Národního archivu Praha z fondu Nové manipulace S 4.¹⁹⁴

Pomocí těchto třech pramenů bych rád přiblížil fungování jednoho z největších polabských panství. A to z dvou rovin - teoretické a praktické. Teoretickou rovinu bude představovat instrukce Leopolda I. pro hejtmana Jakuba Bohuslava Lysandera z Ehrenfeldu. Z

¹⁹³ SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice, inv. č. 242, sign. G 95.

¹⁹⁴ NA Praha, Nová manipulace, S 4.

instrukce budou vybrány jen nejdůležitější body, které se budou odrážet od případů uvedených v poručení České komory. Na závěr budou komparovány.

2.2. Poručení české komory z let 1679 – 1680

Poručení české komory (dále jen poručení ČK) je dobový název knihy příchozí korespondence na panství. Někdy se využívá označení hejtmanský kopiář. Kopiář pardubického panství z let 1679 – 1680 obsahuje zprávy nejrůznějšího charakteru. Z let 1679 bylo zaznamenáno 122 případů. Rok 1680 zaznamenal 113 případů. Za uvedené dva roky zaznamenali úředníci 235 případů rovnoměrně rozložených v každém měsíci i roce. To je necelých deset případů na měsíc. Průměrně jich tedy vyřídili úředníci dva a půl za den. Rozvrhneme – li si je pomocí časové osy (viz příloha) na jednotlivé měsíce, zjistíme, že některé měsíce byly daleko vytíženější, než ostatní. Mezi nejvíce náročné měsíce (z hlediska řešení případů) to byly měsíce únor, březen, červen, srpen. V těchto měsících úředníci řešili kolem třiceti případů. K méně náročným patřily měsíce leden, duben, květen, červenec, září a říjen. Pozoruhodné je, že v listopadu měli úředníci k řešení jen jeden případ a v prosinci dokonce žádný. V letních měsících se úředníci nejčastěji setkávali s žádostmi o propuštění z poddanství, naopak v zimních měsících řešili různé druhy vyúčtování. To bylo dáno ročním ekonomickým cyklem. V letních měsících probíhaly práce na polích a byla i možnost přestěhování se z panství a v zimních měsících, kdy se po výběru pololetních dávek provádělo vyúčtování. S přihlédnutím k faktu, že úředníci neměli na starost pouze příchozí korespondenci z české komory, je počet případů za den vysoký. Musíme mít na paměti, že ne všechny zprávy se týkají přímo Pardubic. Několik zpráv se týkalo i smrkovského panství, které mělo stejného hejtmana, jako pardubické panství. V tomto případě hejtmana Lysandera. To nepatrně ovlivní výběr vzorku zkoumaných případů.

Kopiář podléhá dobré formální úpravě, jaká bývala u písemné agendy správního charakteru zvykem. Na první pohled je vidět, že zápisy nepochází z rukopisu jednoho písaře, ale více lidí. Samozřejmě musíme zohlednit stáří knihy a mechanické poškození stránek. To se projevuje na čitelnosti textu. Odesílatelem zpráv byla zpravidla Česká komora, tudíž většina záznamů je v českém jazyce. V některých případech se odesílatelem stala vídeňská dvorská komora a komunikačním jazykem byla němčina. U každého roku jsou vytvořeny extrakty jednotlivých případů, díky čemuž je usnadněná orientace v celém poručení. Některé z nich mají větší vypovídací hodnotu a de facto je v nich obsaženo téměř vše, co se později píše v plném znění. Bohužel tomu tak není u všech.

Zprávy, které jsou zaznamenány v poručení ČK, jsem rozdělil do třech tématických skupin. První skupinou jsou poddanské záležitosti, mezi které nejčastěji patřilo propuštění z poddanství. Dále propuštění na svobodu a stížnosti poddaných z důvodu překážek ze strany úředníků. Druhá skupina se týká správních záležitostí komorního panství, jako bylo dosazování nových úředníků, jejich propouštění, zjišťování nedostatků apod. Třetí skupina se bude zabývat hospodářskými záležitostmi. Mezi ty patří zjišťování nedoplatků na panství, různé druhy restů (obilný, pšeničný, atp.), provozní náklady na chod panství atd. V neposlední řadě budou představeny zprávy, které hejtman Lysander odeslal v roce 1681 na Českou komoru.

V první skupině se nejvíce zaměřím na propuštění z poddanství, které porovnam s body v instrukci Leopolda I., týkajících se poddanské otázky. Propouštění z poddanství bylo téměř dennodenní úřednickou náplní. V instrukci je tento bod rozepsán poměrně obsáhle, jelikož jako nejvyšší úředník panství musel mít největší přehled o správě poddaných. Proto jsem vybral několik případů, týkajících se běžného poddanského života.

V poručení ČK je mnohokrát zastoupeno propuštění, které jsem pro přehlednost rozdělil na čtyři podskupiny. První z nich je propuštění z panství na panství. Tato výměna byla běžnou věcí. O propuštění na jiné panství mohl zažádat sám poddaný, nebo vrchnost jiného panství. Pokud si poddaný zažádal sám o přechod do jiného panství, bylo pro něj důležité, aby k opuštění panství získal patřičné oprávnění. To vydával zpravidla hejtman panství po konzultaci s Českou komorou. V instrukci je tento bod pojmenovaný „*O spravování lidí poddaných*“.¹⁹⁵ V poručení se tato záležitost objevila sedmkrát. Další možností bylo propuštění listem zhostným. To se v poručení ČK objevuje také sedmkrát. O trochu méně případů je propuštění k manželství v počtu čtyř případů a propuštění na svobodu třikrát.

Mimo propouštění poddaných se v poručení nacházejí zprávy týkající se mravních deliktů. Úředníci zaznamenali tři případy cizoložství. Trestání mravnostních deliktů bývalo zpravidla mírné. Přísněji se trestala bigamie a cizoložstvo, jelikož tento čin směřoval proti manželství.¹⁹⁶ Výše zmíněné případy jsou nejpočetněji zastoupeny v poručení ČK. Většinou po jednom až dvou zastoupení se dostává na případy stížností poddaných na překážky v trhu ze strany úřednictva nebo půjčení 1000 zlatých Jeho milostí poddaným.

¹⁹⁵ SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice, inv. č. 169, sign. G 43.

¹⁹⁶ FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest v českých dějinách*. Praha, 1999, str. 190.

Druhá skupina se zabývá záležitostmi okolo správy panství, mezi nejčastější případy patřilo dosazování nebo naopak propouštění úředníků. Jmenování a odvolání úředníků se v poručení objevilo celkem sedmkrát, což je nejvíce ze všech případů zabývajících se správou panství, a proto se na tento úsek zaměřím více. Další záležitosti, které vrchnost řešila, měla správní a soudní charakter.

Případ správního charakteru je například zapsání smlouvy trhové do purkrechtní knihy nebo obnovení privilegia města Přelouče. Můžeme k tomu přidat i zprávy o zabahněné silnici ze dne 29. května 1679 mezi vsí Lipeč k městu Kolín¹⁹⁷ a její následné odpovědi ze dne 8. července 1679. Jeden případ se zabývá „vyhláškou“ o nošení zbraní u sloužících a měšťanů. Jiný vypovídá o chystaném honu v Poděbradech a vypravení lidí na něj. Případy spíše soudního charakteru se zabývají výměrem trestu za všelijakou neposlušnost, nebo také řeší vraždu rybníčního pacholka, který patřil hraběti Kořenskému.¹⁹⁸

Třetí skupina pojednává o hospodářských záležitostech panství. Když se řekne hospodářské záležitosti, každého hned napadne, že se bude jednat jen o „účetní“ problémy, které jsou známé z dnešní moderní doby. Samozřejmě, že účetní rozvaha „má dáti a dal“ se praktikuje dlouhá staletí. Vždyť od jak živa šlo o výnos. V této třetí skupině bych se ale rád vyhnul tradičním hospodářským záležitostem, které bývají předmětem historického bádání., jako je prodej nemovitostí, výrobků vzniklých podnikáním na panství (sklářská výroba, železářství,...) a vybírání různých poplatků. Jelikož tradičními hospodářskými záležitostmi se zabývají jiné druhy pramenů (účetní knihy, atp.) a v této správní agendě nejsou obsaženy.

Jiné hospodářské zprávy se zabývají například odesláním omylů a nedoplatků za rok 1676, vydáním piva a ovsy rytmistrovi, stavebním povolením na masné krámy nebo také náklady spojenými s popravou poddaného.

Pro lepší přehled o rozmanitosti zápisů jsem vytvořil tabulku, kde jsou zaznamenány případy a jejich množství. V tabulce nebudou zachyceny všechny. Jelikož 236 zaznamenaných případů by vytvořilo mnohastránkovou tabulku a mým cílem není vytvořit podrobný přehled záznamů v poručení, ale ukázat jaké druhy případů úředníci řešili. Proto jsem do tabulky dosadil ty, které se nejčastěji vyskytují a také ty, které jsou dle mého názoru pro čtenáře zajímavé.

¹⁹⁷ SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice. inv. č. 242, sign. G 95.

¹⁹⁸ Tamtéž, inv. č. 242, sign. G 95.

Pokud to bude možné, využijí komparativní metodu s body v instrukci. Zde si musíme uvědomit, že metodu nebude možné uplatnit u všech případů, jelikož hejtman jako nejvyšší představitel správy panství obdržel od nadřízené instance (panovník, ČK) instrukci, která se zabývala především bodů týkající se výnosů panství. V zrcadle těchto bodů jsou případy z poručení, jejichž řešení není popsáno v instrukci, ale zato nám dokládají, co ve skutečnosti raně novověký hejtman musel řešit.

Poručení České komory z let 1679 - 1680	
Poddanské záležitosti	
Druh případu	Počet opakování
Propuštění z panství na panství	7
Propuštění listem zhostným	7
Propuštění k manželství	4
Propuštění na svobodu	3
Spáchání cizoložství	3
Nepropuštění z vězení	1
Celkem případů	25
Správa panství	
Druh případu	Počet opakování
Dosazení a odvolání úředníků	7
Trest vězením	2
Zastřelení rybníčního pacholka	1

Oprava zabahněné silnice	2
Zapsání smlouvy trhové do purkrechtní knihy	1
Vystavení lidí na hon v Poděbradech	1
Vyhláška o nošení zbraní sloužícím a měšťanům	1
Zpráva o zastřelení rybníčního pacholka	1
Celkem případů	16
Hospodářské záležitosti	
Druh případu	Počet opakování
Přípravy na příjezd císaře	3
Resty obilné a pšeničné	2
Odeslání omylů a nedoplatek za rok 1676	1
Náklady na popravu poddaného Jana Holuba	1
Odesílání tabulí obilných na ČK	1
Odesílání deputátu každého 22. března	1
Rozhodnutí na prodej vlny a plátna	1
Celkem případů	10

Případy z poručení České komory

Nyní bych představil jednotlivé případy, které se objevují v poručení České komory, a které jsem vybral pro svou analýzu. Poté zde představím i zprávy, které byly odeslány z panství na Českou komoru. Zkoumané případy jsem vybral tak, aby bylo možné touto sondou zjistit, jaké druhy záležitostí musel hejtman řešit. Pro lepší přehled vždy představím, o čem konkrétní případ vypovídá a jeho pořadové číslo v poručení ČK. Posléze se již budu zabývat konkrétním případem.

Jako první představím případy vztahující se k plánovanému příjezdu Leopolda I. na Pardubice. Tato část pramene je specifická, proto jsem se rozhodl udělat z ní samostatnou podkapitolu, kterou doplním kontextuálním výkladem poddanské situace spojené s příjezdem Leopolda I. na komorní panství. Případy zabývající se plánovaným příjezdem císaře budou chronologicky seřazeny tak, jak je úředníci zapsali do knihy poručení.

2.1. Analýza reprezentativních případů z poručení České komory

Nejprve se budeme zabývat poddanskými záležitostmi. V tabulce je naznačeno, kolik případů se týkalo nejčastější poddanské záležitosti, kterou bylo propuštění. Tato skupina se dále dělí do jednotlivých podskupin (viz tabulka) a bylo velice těžké vybrat případy, které by se měly objevit v analýze. V poručení se objevilo mnoho případů se společným jmenovatelem, kterým bylo zařazení do této skupiny. Ničím jiným se tato většina nelišila od

ostatních případů. Po prostudování poručení České komory v záležitostech propuštění poddaných jsem narazil na případy Anny Žaludové. Poručení nabídlo hned dva případy zabývající se propuštěním poddané Žaludové a ve zprávách hejtmana Lysandera na ČK jeden. Díky této spojitosti jednotlivých případů jsem se je rozhodl podrobit analýze.

První případ zaznamenaný o Anně Žaludové pochází ze dne 21. srpna 1679 a nese číslo 95. Extrakt zprávy zní: „*Zdalyby Šaludová vdova poddaná JMC panství pardubského s pěti dětma listem zhostným na svobodu propuštěna býti mohla*“.¹⁹⁹

Komora v dopise píše, že obdržela správu o propuštění výše uvedené Anny Žaludové listem zhostným spolu se svými pěti dětmi. Úředníkům na panství byl s dopisem zaslán „*k tomu z příložejího spisu jejího obšírněji vyrozuměti moci budete*“²⁰⁰, ke kterému se měli vyjádřit. V pokračování zprávy komora píše „*[...] jak se děti jmenují, a pokudž JMC na osobě její, též dětech, co obzvláštního nezaleží, zdali-by k žadanému zhoštění povoleno býti mohlo, a neb že byste na tom daleji k připomenutí měli, gruntovní správu s dobrým zdáním učiniti nepomíjeli*“.²⁰¹ Tato pasáž nám dokládá zcela běžnou praxi, kdy úředníci České komory sídlící v Praze, si nechávali zasílat informace o případech. Zprávu do kopiáře zapsal Müller.

Druhý případem je záležitost týkající se žádosti o propuštění z poddanství včetně svých dětí, které žádala Anna Žaludová vdova po Šimonovi Žaludovi z pardubického panství. Případ je označen číslem 25 ze dne 23. února 1680. V instrukci je poměrně dobře definováno, jak má hejtman v tomto směru postupovat: „*Lidi poddaných hejtman náš nemá žádné moci na cizí grunty, neb jakkoliv jinak propouštěti, nýbrž jestliby se kdy kdo z lidí našich zhostil, a na cizí grunty obrátiti chtěl, to se má státi s vědomím a povolením komory naší české*“.²⁰²

V poručení písař zapsal extrakt „*Intimati, že jest Anna vdova po nebožtíkovi Šimonovi Žaludovi, poddaná JMC panství pardubského listem zhostným však bez dětí, s nebožtíkem Žaludem splozených na svobodu pod Jurisdicti města Kolína propuštěna*“.²⁰³ Z toho nám vyplývá, že Anna Žaludová byla propuštěna z panství, ale bez dětí. Jelikož byla vdova a bylo jí zakázáno odejít z panství se svými dětmi, stali se z nich sirotci. Zde se nám nabízí otázka, proč komora nechtěla děti propustit. Nejvíce pravděpodobné je, že děti byly již v dospívajícím věku, a byly potřeba k práci na panství. Bohužel v pramenu není specifikováno pohlaví a věk

¹⁹⁹ SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice. inv. č. 242, sign. G 95, č. příp. 95.

²⁰⁰ Tamtéž, inv. č. 242, sign. G 95, č. příp. 95.

²⁰¹ SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice. inv. č. 242, sign. G 95, č. příp. 95.

²⁰² SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice, inv. č. 169, sign. G 43.

²⁰³ SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice. inv. č. 242, sign. G 95, č. příp. 25.

děti, čili nemůže s jistotou určit, proč děti nepropustily. Úředníkům bylo poručeno, aby její děti nezapomněly zapsat do sirotčí knihy. Tento případ zapsal do knihy poručení Strahl, což je změna oproti jiným případům, kde je většinou podepsán Müller.

Ve zprávách, které odeslal hejtman Lysander na Českou komoru a v její následné odpovědi, jsem našel záznam o Anně Žaludové ze dne 10. září 1680. Z předchozí zprávy jsme zjistili, že děti Anny Žaludové se staly sirotky. O několik měsíců později Žaludová žádala, aby byly i její děti propuštěny z pardubického panství. „*Anna Žaludová z města Nového Kolína poddaně prosí, aby její čtvero dětí z té poddanosti, kterou panství Pardubském zavázani jsou propuštěné byli*“.²⁰⁴ Ve zprávě o žádosti o propuštění jejích dětí se hejtman vyjádřil slovy, že „*žádné slušné příčiny nepřednáší*“²⁰⁵ a dal tak najevo svůj nesouhlas s propuštěním. Hejtman dále chtěl, aby děti zůstaly v poddanství na panství Pardubice a každoročně při stavění sirotků do služby byly povinni být na zámku. Česká komora tuto zamítla. Navíc shledala jednání hejtmana jako správné rozhodnutí. Komora se tedy přiklonila k hejtmanovým názorům a rozhodla, že děti z panství propuštěny nebudou. Odůvodnila to slovy: „*aniž tak posavad' věděti se nemůže, zdali se budoucně který z nich potřebovati nebude, neb kde se osadí*“,²⁰⁶ pokračovala dále v odůvodnění, že dětem má být nařízeno, aby se dostavily každoročně na zámek.

Možností, proč se hejtman nepřimluvil za poddanou Žaludovou, je několik. Nejspíše dobře věděl, jak tyto žádosti komora posuzuje. Ale zároveň si musel uvědomit, že pokud by se přimlouval v takovýchto záležitostech, utrpěla by tím panská pokladna. To by se potom mohlo projevit v případných odměnách za službu v úřadu. V neposlední řadě by mohla být pošramocena jeho pověst u úředníků České i vídeňské komory, dokonce i samotného císaře. A to rozhodně nechtěl dopustit. Lysander si totiž dobře spočítal, že by propuštěním poddaných vznikly finanční škody. A do budoucna by tedy nebylo možné s těmito poddanými počítat, což by také mělo neblahý vliv na panskou pokladnu. O tom, že další případy týkající se propuštění z panství dopadly obdobně, nám podávají zprávu ostatní případy.²⁰⁷ I zde postupoval hejtman stejně. Přimlouvat se za poddané nebylo nejspíše hejtmanovou „zálibou“.

²⁰⁴ NA Praha. Nová manipulace S4, folium 22.

²⁰⁵ NA Praha. NM S4, folium 22.

²⁰⁶ NA Praha. Nová manipulace S4, folium 22.

²⁰⁷ Např. Příklad 110 ze dne 7. října 1680 Lukáš Hradišský byl propuštěn na panství Poděbrady. Další případ č. 18 ze dne 19. února 1680, kdy Martin Král, syn po nebožtíkovi Janovi Královi žádal o propuštění z panství Pardubského na panství Dobřenice. I jemu bylo vyhověno, ale ani v jednom z případů se přimluva hejtmana Lysandera neobjevuje. (SOA. Zámorsk, inv.č. 242, sign. G 95).

Mimo propuštění z poddanství, které bývalo nejčastějším předmětem náplně úřednické práce, musel hejtman řešit věci, které se týkaly mravnostních deliktů poddaných. V kopiáři jsou zapsány tři zprávy týkající se spáchání cizoložství. Díky tomu, že případy č. 92 a 98 mají spojitost nejen v druhu deliktu, ale také v obou případech vystupují stejní aktéři. Proto jsem se je rozhodl zařadit do analýzy.

Zpráva z České komory o vyměření trestu za cizoložství přišla na pardubické panství 11. srpna 1679 a v kopiáři dostala pořadové číslo 92. Extrakt zprávy v poručení zněl takto: „*Milostivě vyměření, jakým tak způsobem Mikuláš Kašpar ze vsi Poběžovic s Kateřinou dcerou Jana Mládka z města Holic, oba panství JMC: Pardubského poddaní pro spáchané cizoložstvo trestáni býti mají*“.²⁰⁸

Cizoložství v pramenech označováno jako *adulterium*²⁰⁹, znamenalo „*jest porušení lože cizího. A to cizoložstvo vlastně působí a děje se s ženou, která by muže svého měla, aneb muž zase, manželku svou vlastní maje, s cizí ženou by obýval. Pokuta hrdla ztracení*“.²¹⁰ Zajímavostí v otázce cizoložství je různé potrestání muže a ženy. Trest pro muže nebyl v městských právech kodifikován, zatímco žena měla být odsouzena k smrti a její vdovské věno mělo propadnout manželovi.²¹¹ Z dalšího výňatku „*manžel svou manželku a otec svou dceru zastihli by v cizoložném skutku, tehdy oba, totiž cizoložníka i cizoložnici zabítí může a žádné pokuty pro to neponese*“²¹² je vidět nerovnoprávné postavení ženy. Trestání mravnostních deliktů bylo vcelku mírné. Za smilstvo převládaly tresty formou pokut nebo nucených prací.²¹³ Pouze delikty směřující proti manželství (cizoložství, bigamie) byly trestány poněkud přísněji. Cizoložství patřilo od 16. století do pravomoci hrdelních soudů a mohl za něj být udělen i hrdelní trest.²¹⁴ Pro udělení nevyššího trestu musela vrchnost pachatele vydat apelačnímu soudu v Praze. Ten se striktně držel zákona a vynášel hrdelní rozsudky. Často, ale byly tyto rozsudky formou císařovy milosti změněny na odsouzení a následné nucené práce.²¹⁵ Dalším důvodem, proč byly tresty za tyto delikty mírné, je obava vrchnosti z nákladného a zdlouhavého vyšetřování. Proto si většinou vrchnost hříšníky

²⁰⁸ SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice. inv.č.: 242, sign. G 95, č. příp. 92.

²⁰⁹ Citace dle FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest*. Praha, 1999, str. 192. Autor však neuvádí zdroj, odkud pramenný citát pochází.

²¹⁰ Tamtéž, str. 192. Autor však neuvádí zdroj, odkud pramenný citát pochází.

²¹¹ FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest*. Praha, 1999, str. 192.

²¹² Tamtéž, str. 192. Autor však neuvádí zdroj, odkud pramenný citát pochází.

²¹³ DIBELKA, Jaroslav. *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství. Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*. České Budějovice, 2012, str. 72 – 73.

²¹⁴ Tamtéž, str. 77.

²¹⁵ Tamtéž, str. 78.

ponechávala ve své jurisdikci a místo zmrzačujících trestů využila tresty nucených prací.²¹⁶ I zde v 17. – 18. století můžeme vidět, že se od tvrdých trestů spíše ustupovalo. Zatímco v roce 1662 byl cizoložník Matěj Čáp ze Sedlčan s'at, dalším provinilcům soud vyměřil trest v podobě vymrskání, vypovězení nebo stání se svíčkami u kostela.²¹⁷

Rozhodnutí o trestu přišlo dne 3. října 1679 z apelačního soudu v Praze, kde Mikuláše Kašpara odsoudil k trestu vězení. Kde měl být uvězněn po dobu čtyř týdnů a vyživován pouze chlebem a vodou. Ve sváteční den měl být představen lidem v kostele. O trestu pro Kateřinu, dceru Jana Mládka rozhodl, soud slovy „*a s ní, Kateřinou, o budoucí potřebné vychování plodu jejího se urovnati, ona pak, Kateřina, dvoji týhodním arrestem strestána býti má, jakož pak i za tou příčinou právní ortel ku právu města Pardubic vyhotoviti nařídili*“.²¹⁸ Prezident komory v dodatku zprávy zmiňuje, že v případě prokazování přátelských služeb bude komora kdykoliv ochotná. V Praze 18. září 1679 podepsán J. H. Weingartner.

V předchozí zprávě jsme se dozvěděli trest pro Mikuláše Kašpara za spáchané cizoložství. Následující případ ze dne 22. srpna 1679 je označen číslem 98. Extrakť zprávy zní: „*Zdali-by Mikulaš Kašpar ze vsi Poběžovic vězením šatlavním pro spáchaný cizoložstvo 3 neděle zůstavající, z téhož propuštěn býti mohl*“.²¹⁹ Kašpar žádal „*aby z Arrestu toho, v kterým přejíc pro spáchané cizoložstvo přez tři neděle zůstává, k zaopatření živnosti své proti rukojemství propuštěný býti mohl*“.²²⁰ Hejtman jeho žádost odeslal na Českou komoru a očekával její vyrozumění o dalších krocích. Komora odpověděla hejtmanovi, aby poslal *supliku* o celé záležitosti zpět na komoru. Do knihy poručení zapsal Müller. Jelikož se v dalších zprávách o případu Jana Kašpara nic nepíše, nevíme tedy, zda bylo jeho žádosti vyhověno. Podobným způsobem byl potrestán i případ číslo 82 ze 7. září roku 1679²²¹, kdy se cizoložství dopustili Jan Procházka ze Sopřeče a Dorota Chudobkou z Vyšehněvic. Oba jmenované soud odsoudil na tři měsíce vězení. Navíc měla Dorota stát před kostelem o všech božích službách se svícny v ruce.

Běžnou součástí poddanského i aristokratického života byl sňatek. Sice oba stavy musely žádat o rodiče o ruce svých vyvolených, ale poddaní museli navíc „poprosit“ vrchnost o povolení ke vstupu do manželství. Jedním takovým je případ číslo 45 z 1. června 1679.

²¹⁶ Tamtéž, str. 78.

²¹⁷ FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest*. Praha, 1999, str. 192.

²¹⁸ SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice. inv. č.: 242, sign. G 95, č. příp. 92.

²¹⁹ Tamtéž, inv.č.: 242, sign. G 95, č. příp. 98.

²²⁰ Tamtéž, inv.č.: 242, sign. G 95, č. příp. 98.

²²¹ Tamtéž, inv.č.: 242, sign. G 95, č. příp. 82.

„Pro správu, zda-li Anna dcera Adama Bišky ze vsi Hostovic, na svobodu a Václavovi Hanzlíkovi fořknechtu revíru dašického k manželství propuštěna býti může“.²²² Jako v i jiných případech komora posoudila celou věc kladně. Úředníkům v dopise dodala „zdali-by k žádosti nadjmenovaného Václava Hanzlíka z té poddanosti propuštěna býti mohla, neb že byste sice na tom k připomenutí měli gruntovní správu s dobrým zdáním vašim [...] učinit nepomíjeli“.²²³ Z instrukce víme, že měli úředníci vybírat poplatky za vydání povolení ke sňatku. V tomto případě se žádná částka ani jiná forma zaplacení neobjevuje.

Další případ číslo 49²²⁴ ze dne 18. června 1679, kdy komora vydala rozhodnutí o propuštění Anny dcery Tomáše Behli z poddanosti a povolení k manželství s Janem Chalupou. V tomto případě se můžeme domnívat, že se jednalo o chudé poddané, jelikož dle citace instrukce „ušetřující vtom chudých a nemocných od nichž dokonce nic žádáno býti nemá“²²⁵ nebyla stanovena žádná částka za vyřízení povolení. Podobně byl vyřešen i následující případ číslo 20 ze dne 20. února 1680. „Strany propuštění Kateřiny dcery Matěje Svobody krčmáře Opatovského, do poddanosti panství smiřickém a krčmáři rozbiřickému k manželství“.²²⁶ Při porovnání těchto dvou případů, se můžeme domnívat, že tvrzení J. Dibelky²²⁶ nebylo bráno tak vážně. Vrchnost se neobávala porušení církevního práva, ale zároveň si netroufala vybírat poplatky za vydání povolení. Na druhou stranu samotná komora v instrukci píše, že se má vybírat poplatek od 30 krejcarů od každého až po 1 zlatý a 30 krejcarů u bohatých. Ani v jiných případech Co vedlo hejtmana a jeho úředníky k nevybíráni poplatků se nedozvíme.

Ve skupině správních záležitostí jsem vybral případy, které by podkryly rozmanitost případů správního charakteru. V tabulce jsou naznačeny případy dokládající četnost a různost zápisů. Vybral jsem proto případy, které čtenáři přiblíží s jakými druhy případů se úředníci na panství střetávali.

Vrchnost nemusela řešit pouze poddané, ale posuzovala i případy nepoctivých úředníků. Z literatury²²⁷ víme o defraudaci úředníků, kteří si na úkor poddaných nebo

²²² Tamtéž, inv. č. 242, sign. G 95, č. příp. 45.

²²³ Tamtéž, inv. č. 242, sign. G 95, č. příp. 45.

²²⁴ Tamtéž, inv. č. 242, sign. G 95, č. příp. 49.

²²⁵ Tamtéž, inv. č. 169, sign. G 43.

²²⁶ J. Dibelka hovoří o usnesení tridentského koncilu, které zakazovalo vrchnosti nutit poddané, aby si žádaly o povolení ke sňatku. DIBELKA, Jaroslav. *Obranné strategie mužů a žen obviněných z cizoložství*. ČB, 2012, str. 66 – 67.

²²⁷ PRCHAL. Vítězslav. *Úřednický personál na pernštejském panství Pardubice v letech 1491-1560*. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Historica. Univerzita Palackého v Olomouci 31,

z komorní pokladny obohacovali své vlastní kapsy. Komora využívala nástrojů kontroly, aby předcházela možným únikům peněz. Specializovaní písaři z jednotlivých panství odevzdávali přes hejtmana týdenní vyúčtování (cedule) příjmů a vydání. Tím byl účetně zmapován oběh peněz ve správně-hospodářské jednotce za týden.²²⁸ Po účetních termínech sv. Jiří a sv. Havel se sestavovaly pololetní finanční výkazy. Z těchto výkazů se dělaly ještě zkrácené, ale v podstatě souhrnné finanční výtahy. O správné sestavení počtů a fyzické kontrole přijatých a vydaných peněz se starala pověřená osoba. Například na rožmberském panství to byl komorní písař Matyáš Fuch z Fuchýřova, o kterém bude řeč na následujících řádcích. Výdaje museli být potvrzeny podpisy oprávněných osob. V případě Rožmberků to byl vladař, jeho žena, dvorský maršálek, atp. Komorního písaře měla kontrolovat buchaltarie, jako nejvyšší kontrolní orgán rožmberského dominia.²²⁹

Po nastínění kontroly financí víme, že ke konci 16. století byl administrativní systém Rožmberků natolik rozvinutý, že byl teoreticky schopen vícestupňové kontroly týdenních příjmů a vydání, pololetních počtů atp. a snadněji tak odhalovat defraudace úředníků.²³⁰ I když se zdá, že systém kontroly byl „dokonalý“, průběžná kontrola počtů probíhala spíše náhodně. Fyzická kontrola peněz byla velice často budována na vzájemných korupčních vztazích úředníků v jednotlivých stupních výkonné (hejtman) a kontrolní (komora, buchaltarie) správy.²³¹ Díky tomuto přístupu docházelo k defraudaci peněz ve velkém množství. Nejčastěji docházelo k zpronevěrám peněz ze strany hospodářských písařů velkostatků. Dokonce byly zaznamenány pokusy o zfalšování komorních počtů ve vrcholných revizních orgánech.²³² Největším odhaleným případem zpronevěření peněz na konci 16. století měl na svědomí právě komorní písař Rožmberského panství Matyáš Fuch z Fuchýřova. Ten byl odhalen při odchodu do důchodu komisí, kterou sestavil Petr Vok z Rožmberka, aby prověřili Fuchovo účetnictví za celou dobu jeho působení v úřadu. Komise shledala v jeho agendě značné nedostatky. Mezi jeho největší prohřešky patřilo vybírání peněz, i když na výdajových položkách týdenních cedulí, chyběly podpisy oprávněných osob.²³³ V závěru své zprávy komise uvedla, kde všude Fuch zcizoval peníze a vyčíslila škodu na 30 000 kop grošů

2003, str. 79 – 99. Dále: ŠIMEK, Tomáš. *Správa pardubického komorního velkostatku v předbělohorském období*. In: Východočeský sborník historický 1, Pardubice, 1991, str. 155 – 161.

²²⁸ BŮŽEK, Václav. *Rytíři renesančních Čech*. Praha, 1995, str. 19.

²²⁹ Tamtéž, str. 19.

²³⁰ Tamtéž, str. 19.

²³¹ Tamtéž, str. 19.

²³² Tamtéž, str. 20.

²³³ Tamtéž, str. 20.

českých.²³⁴ Při zamyšlení, že měl kontrolovat peněžní příjmy a vydání na rožmberském dominiu, nedá se než ironií říci, byl „muž na správném místě“.

Další z mnoha doložených případů defraudace je i případ důchodního písaře Matyáše Trojana Levhartického z Levhartic.²³⁵ Ten působil na pardubickém velkostatku až do roku 1567, kdy byl Českou komorou odvolán z důvodu odcizení velkého množství peněz z pokladny. Na jeho místo nastoupil Bohuslav Křižanovský ze Živanic, který byl taktéž za defraudaci peněz odvolán. Jelikož oba zanedlouho po svém odvolání zemřeli, požadovala komora dluh uhradit od dědiců.²³⁶

O nepoctivém úředníkovi na pardubickém komorním velkostatku nám podává zprávu případ 77 z poručení České komory ze dne 5. srpna 1680. Extrakt zprávy „*Pras: A[nn]o 1680 5. 7^{bris} Aby Jan Suhomel pro okradení všech Mobilí ze služby purkrabské propuštěn, a na místo jeho hodná osoba přednesena byla*“²³⁷ nám napovídá, že na panství docházelo od úředníků k určitým machinacím.

V dopise komora píše, že obdržela zprávu z 12. dne přítomného měsíce a roku, kdy se v ní píše „[...] *kerak Jan Suhomel purkrabí JMC panství pardubského na ten čas pod správu naší svěřeného, též svou purkrabskou službu jest resignoval*“.²³⁸ Úředníkům na panství mělo přijít rozhodnutí o tom, komu by měly být svěřeny svršky purkrabské.

Komora se zpočátku domnívala, že Jan Suchomel se ve svém úřednickém předsevzetí mohl zmýlit a proto propuštění poodkládala. Ale z důvodu „*však nicméně, poněvadž on vždy předně ústně i spisebnie[sic] odpouštění bral, podle toho také vám se již intimati stala, aby po udělení pořádnosti, nadepsané své služby propuštěn byl*“.²³⁹ Poté mělo dojít na panství ke kontrole všech svršků pardubických a hospodářských dle inventáře. Na pomoc měl být přizván jeden ze sloužících úředníků. V závěru zprávy, připomíná viceprezident České komory, aby hejtman nezapomněl zaslat zprávu o tom „*ktož službě purkrabské jmenovati a přednésti nepomijely*“.²⁴⁰ S vědomím toho, že bude následovat další rozhodnutí v této záležitosti.

²³⁴ Tamtéž, str. 20.

²³⁵ ŠIMEK, Tomáš. *Správa pardubického komorního velkostatku v předbělohorském období*. In: *Východočeský sborník historický* 1, Pardubice, 1991, str. 155.

²³⁶ Tamtéž, str. 155 – 156.

²³⁷ SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice. inv.č.: 242, sign. G 95, č. příp. 77.

²³⁸ Tamtéž, inv.č.: 242, sign. G 95, č. příp. 77.

²³⁹ Tamtéž, inv.č.: 242, sign. G 95, č. příp. 77.

²⁴⁰ Tamtéž, inv. č. 242, sign. G 95, č. příp. 77.

V následujících řádcích, bych přiblížil to, že výměna úředníka nemusela vždy být pouze z důvodu defraudace, ale v tomto případě šlo o výměnu z důvodu úmrtí předchozího úředníka.

Poručení České komory zaznamenalo dne 15. května 1680 zprávu o výměně polesního písaře. Extrakt zprávy číslo 60 zní „*aby Jan Karel Hlava za písaře polesního dosazen byl*“.²⁴¹ Jan Karel Hlava si podal žádost o místo polesního písaře na pardubickém panství po nebožtíkovi Matyášovi Sakalickém. Komora na to zareagovala „*na ten čas pod správu naši svěřeném Vacirující služba polesnická, svrchupsanému Hlavovi jakožto osobě, dle správy vaší ktomu dosti spůsobné, proti dostatečnému zaručení pod osm set zlatých rýnských: Conferirovana byla*“.²⁴² Dále měl hejtman od Jana Hlavy „*takové na osm set zlatých rýnských: zmňející rukojemství dle notule vám již odeslané*“²⁴³, a po ukázání toho, že po „*čtvrt letních qvantům ročního platu jeho, do JMC Rathausu na hotově odvedl jemu k nadepsané službě polesnické*“²⁴⁴, má složit přísahu. Dále mu měly být ukázány věci a spisy související s jeho činností. Výše platu měla být stejná jako u jeho předchůdce a vyplácena „*tak dlouho týž svou službu skutečně a náležitě zastavovati bude*“.²⁴⁵ Do knihy poručení tuto zprávu zaznamenal úředník Müller. Z tohoto případu se dozvídáme, jak probíhala výměna úředníka a také ochranné mechanismy výběru vhodného kandidáta. Nově zvolený úředník musel složit přísahu a zaručit se kaucí. Po uplynutí „*zkušební doby*“, kdy se prokázalo, že v úřadu může nadále působit, mu byla kauce navrácena.

Případ soudně-správního charakteru se týkal vraždy rybničního pacholka. Tento případ byl zapsán do knihy poručení pod číslem 104, a to dne 10. října 1680. Extrakt zprávy zní „*Pres: 1680 10.^{Xbl:} dotýče se zastřelení pacholka rybničního od fořtknechta hraběte Kořanského pro další zprávu*“.²⁴⁶ Jistý Jiřík, fořtknecht pardubického panství, zastřelil v revíru krakovanském rybničního pacholka Jiřího Bernanda. Komora v dopise hejtmanovi sděluje, jak má pokračovat v řešení tohoto případu. Hejtman nejspíše neměl takovou kompetenci, aby mohl vyřešit vraždu pacholka. Úředníkům bylo nařízeno aby

²⁴¹ Tamtéž, inv. č. 242, sign. G 95, č. příp. 60.

²⁴² Tamtéž, inv. č. 242, sign. G 95, č. příp. 60.

²⁴³ Tamtéž, inv. č. 242, sign. G 95, č. příp. 60.

²⁴⁴ Tamtéž, inv. č. 242, sign. G 95, č. příp. 60.

²⁴⁵ Tamtéž, inv. č. 242, sign. G 95, č. příp. 60.

²⁴⁶ Tamtéž, inv. č. 242, sign. G 95, č. příp. 104.

„s dostatečným takového příběhu až do příjezdu veš řečeného JMC panství pána vicefořtmistra, nyní v Rakousích zůstavajícího odkládali“.²⁴⁷

O dalších povinnostech úředníků vypovídá tato pasáž: „ od lidí těch, ještě o takovém účinku vědomost mají hodnověrné správy a svědomí, jak jest se ta věc vlastně zběhla v přítomnosti nadjmenovaného fořtknehta, a některých jiných osob, při Jagerpartaji sloužících přijíti, to vše v pořádný popis uvést“.²⁴⁸ Z ní vyplývá, že do příjezdu vicefořtmistra mají úředníci získat informace od věrohodných lidí, kteří si na tuto událost vzpomínají a mají jí řádně zapsat. To vše měli s městskou pečeti odeslat na Českou komoru.

Případ číslo 71 ze dne 26. srpna 1679 se zabývá trestem pro sládky za špatné vaření piva. „Aby sládkům to, že tak léta piva vaří, stíženo bylo, sice že strestáni a k vynahrazení škod JMC důchodu přidrženi budou“.²⁴⁹ Komora v tomto dopise píše: „dochází nás toho zpráva, že by na pivovarech JMC panství Pardubského nám na ten čas k správě svěřeného piva obzvláště nyní bílé“.²⁵⁰ Hejtman byl upozorněn, že bylo „nedávno vskutku shledáno jest“²⁵¹ špatně uvařené pivo. Z následujících řádků je patrné, že došlo nejspíše k nějaké stížnosti ze strany konzumentů piva.

V druhém odstavci se dozvídáme, od koho byla stížnost na sládky podána. Podali ji voraři. Hejtmanovi bylo nařízeno „ abyste sládky nadřečených pánův vorařův y hned před sebe povolati daly“²⁵² , tedy nejspíše vyslechl sládky, aby zjistil příčinu špatně uvařené piva. Zpráva pokračuje instrukcemi, kterými se má hejtman řídit v řešení této situace. Pokud sládkové nechtěli vařit dostatek lehkého a dobrého piva i přes jejich výstrahu, budou potrestáni a museli zaplatit škody do důchodní pokladny. Do kopiáře zapsal úředník Müller.

Jeden z případů týkající se hospodářských záležitostí se zabývá náklady na popravu Jana Holuba. Do kopiáře byl zaznamenán pod číslem 46 spolu s extraktem „*Ratificati nakladů na popravu Jana Holuba /:kterýž provazem trestan jest:/ vzešlého*“.²⁵³ O nákladech vyrozuměla komora i rychtáře města Pardubic Pavla Štočka, kterému byla zaslána *Specifata*. Výši odměn pro jednotlivé účastníky rozepsala komora následovně: „ šest kop outrat, totiž témž rychtáři městkému, jednu kopy mistru popravčímu, čtyři kopy míšenské a poslu zpráva

²⁴⁷ Tamtéž, inv.č. 242, sign. G 95, č. příp. 104.

²⁴⁸ Tamtéž, inv.č. 242, sign. G 95, č. příp. 104.

²⁴⁹ SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice. inv.č.: 242, sign. G 95, č. příp. 71.

²⁵⁰ Tamtéž, inv. č. 242, sign. G 95, č. příp. 71.

²⁵¹ Tamtéž, inv.č. 242, sign. G 95, č. příp. 71.

²⁵² Tamtéž, inv.č. 242, sign. G 95, č. příp. 71.

²⁵³ Tamtéž, inv.č. 242, sign. G 95, č. příp. 46.

*rychtářského, jednu kopu míšenský zapotřebí jest, a kterak Resoluti naší nato zdalyžbyste takových šest kop z důchodu JMC zapraviti měli, poslušně vyhledávati“.*²⁵⁴ Zdali byla částka vysoká nebo přiměřená, nejde jednoznačně odpovědět. Víme, že kati rádi zneužívali svého postavení a neúměrně zvyšovali své finanční nároky. Koncem 17. století dospěla situace tak daleko, že roku 1683 museli místodržící vydat nařízení, ve kterém se vymezovaly maximální poplatky za katovské práce. Dle tohoto nařízení měl být mistr ostrého meče odměněn pěti kopami za popravu oběšením. Městská rada také musela platit katům a jeho pacholkům za stravu a exekuční výkon.²⁵⁵

V závěru zprávy mají být náklady ve výši šesti kop míšenských z důchodu JMC proti kvitanci jmenovaného městského rychtáře vydány. Úředníci však nesměli zapomenout toto zaznamenat do svých počtů. Zprávu zaznamenal Müller.

Do hospodářských záležitostí můžeme zahrnout i případ stížnosti bývalého nájemníka dašického mlýna Petra Dvořáčka. Tento případ je ze dne 3. června 1680 a označen pořadovým číslem 66. Extrakt zprávy z poručení zní takto: „*A[nn]o 1680. 3. Junj. Stížnost Petra Dvořáčka, bývalého nájemníka mlýna JMC dašického, v příčině jistého restu na něm se protendírujícího, též zdali-by se jemu týž mlýn zase pronajímati mohl“.*²⁵⁶

Dvořáček o mlýn přišel z důvodů *restů* a nyní žádal, aby mu byl mlýn zase vrácen do nájmu. Komora v dopise napsala „*aby týž mlejn jemu zase od času jminulého sv. Jiří pronajímán býti mohl“*²⁵⁷ dále pokračovala výtkou „*I ponvědaž v likvidaci pěněžité pivovaru mlejna JMC dašického to, aby se co takového na suplikujícímu mlynáři zavést vykonati mělo, dokonce nevynachází, a v originálních cedulích nájemních jeho, že on každoročně svůj nájem zcela a z úplna platil, to vlastní rukou písaře důchodního pardubského zapsáno jest“.*²⁵⁸

Jelikož komora zde neshledala žádné závažné problémy, které by bránily v dalším pronajímání mlýna Dvořáčkovi. Rozhodla v této záležitosti takto „*[...]vám poroučíme, abyste nám toho všeho, jako i také, poněvadž čas sv. Jiří již jminul, zdaliby připomenutí Dvořáčkovi již řečený mlejn JMC zohledu toho, že jest svůj nájem vždy pořádně odvozoval, od času příštího sv. Havla bezpečně pronájet býti mohl.*²⁵⁹ Bohužel nemáme další informace o celé této záležitosti, která předcházela vypovězení nájemní smlouvy, a proto nemůžeme určit, proč

²⁵⁴ Tamtéž, inv.č. 242, sign. G 95, č. příp. 46.

²⁵⁵ FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest*. Praha, 1999, str.: 36 – 37.

²⁵⁶ Tamtéž, inv.č. 242, sign. G 95, č. příp. 66.

²⁵⁷ Tamtéž, inv.č. 242, sign. G 95, č. příp. 66.

²⁵⁸ Tamtéž, inv.č. 242, sign. G 95, č. příp. 66.

²⁵⁹ Tamtéž, inv.č. 242, sign. G 95, č. příp. 66.

pardubičtí úředníci Dvořáčkovi smlouvu o nájmu vypověděli. Nabízí se zde otázka, proč úředníci nechtěli mlýn Dvořáčkovi nadále nechat v pronájmu a věc skončila až u České komory. Měl někdo z úředníků nebo samotný hejtman zájem o tento mlýn? Nebo jen došlo k pochybení úředníků a ve finále dala vše do pořádku komora. Kde je pravda, se můžeme jen domnívat.

Z hospodářských záležitostí jsou tyto případy všechny, jelikož další hospodářské záležitosti se prolínají s případy o příjezdu císaře a jeho dvora na Pardubice. Ty jsou vyspané v samostatné podkapitole.

2.2. Poddanská otázka v souvislosti zvyšování robot a příjezdu císaře na pardubické panství

Pro pardubické panství je rok 1680 velice významný. Tohoto roku zavítal do Pardubic samotný císař Leopold I. se svým dvorem. Když v roce 1679 zasáhla morová epidemie Vídeň, musel císař se svým dvorem prchat do bezpečí. Útočištěm pro něj a jeho dvůr byla Praha. Dlouhou dobu před morovou epidemií Vídeň zatěžovala Čechy vysokými daněmi, které byly přeneseny z majitelů půdy na sedláky.²⁶⁰ To zvyšovalo napětí mezi poddanými a vrchností. Vrchnost využívala tvrdých trestů, kterými bylo bití, vězení či různé formy pokut ve snaze přinutit své poddané k zvýšení pracovního nasazení. Díky tomu docházelo často k potyčkám mezi poddanými a panskými úředníky. Velice častým způsobem, jak se poddaní bránili útisku ze strany vrchnosti, bylo zbíhání z panství na panství.²⁶¹

Tato bezvýhodná situace vyústila roku 1680 v konflikt známý jako velké selské povstání²⁶² mezi poddanými a vrchnostenskými úředníky. Po ozbrojeném zakročení armády vůči nim byl na chvíli klid. Na vyřešení a potrestání viníků vzpoury byla ustanovena zvláštní vyšetřovací komise vedená generálem Kryštofem Vilémem Harantem z Polžic a Bezdruzic a prezidentem České komory Ferdinandem Arnoštem Hýzrlem z Chodů.²⁶³ Ti za necelých sto dní objeli celkem padesát pět panství, kde vynesli na šedesát rozsudků smrti. Na východ Čech zavítala komise pod vedením Ignáce Karla Šternberka.²⁶⁴ Situace zde byla oproti severním

²⁶⁰ FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest*. Praha, 1999, str.: 275.

²⁶¹ MAUR, Eduard. *Nepokoje na komorních panstvích – prolog k nevolnickému povstání roku 1680*. In: *Středočeský sborník historický*, č. 9, 1974, Str.: 72.

²⁶² Srovnání: ČECHURA, Jaroslav. *Selské rebelie roku 1680. Sociální konflikty v barokních Čechách a jejich každodenní souvislosti*. Praha, 2001.

²⁶³ FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest*. Praha, 1999, str.: 275.

²⁶⁴ Tamtéž, str.: 276.

Čechám klidnější, ale i tady komise vynesla ortel smrti celkem sedmkrát.²⁶⁵ Mezi tím byl císař zavalen řadou stížností a proseb ze strany poddaných k vyřešení této neúnosné situace.²⁶⁶

Poddaní často podávali stížnosti na vrchnost, buď přímo samotnému císaři Leopoldovi I., ten však předal záležitost České komoře, nebo žádost obdržela vídeňská dvorská komora. Poddaní si stěžovali nejvíce na tři problémy: 1. zvyšování robot, 2. nelidské zacházení úředníků s poddanými a zneužívání úředních funkcí, 3. mimořádné povinnosti spojené se zásobováním dvora.²⁶⁷ V čele těchto „povstání“ bývali zpravidla rychtáři. Vrchnost volila rychtáře většinou z řad poddaných, kteří tím pádem měli sice v sociální struktuře vyšší postavení, než obyčejní poddaní, a také nemuseli vykonávat robotu, na druhou stranu museli odvádět kontribuce ze svých usedlostí, peněžité a naturální úrok. V neposlední řadě byli šikanováni vrchností při shledání malé přisnosti na poddané. Za neplnění úkolů byli trestáni vězením, ba dokonce i právě zmíněnými robotami, které si měli odpracovat spolu s poddanými. Proto se stavili do čela jako oficiální mluvčí poddaných, jelikož byli prostředníkem mezi vrchností (hejtmanem, purkrabím i ČK) a samotnými poddanými. Na jakou stranu se přiklonili, záleželo na uvážení každého rychtáře. Někteří si vybrali stranu poddaných, jiní zase stranu vrchnosti. Obecně se však stali terčem obou stran. Poddaní očekávali zastání, neboť z jejich strany hrozilo i fyzické napadení a vrchnost předpokládala, že rychtář zajistí hladký průběh vykonávání robot.²⁶⁸

Na pardubickém panství se odpor proti robotě objevil na podzim roku 1679, ale žádnou *suplikaci* císaři poddaní patrně nepodali. Jak na poděbradském, tak i na pardubickém panství došlo v listopadu 1679 k největší nevoli poddaných k robotám.²⁶⁹

To nesl těžce hejtman pardubického panství Jakub Bohuslav Lysander, který musel respektovat nařízení České komory, které se týkají se zákazu přísných trestů. Ten si stěžoval 18. listopadu komoře, že mu rychtáři i poddaní vypověděli poslušnost,²⁷⁰ nekonají roboty, rychtáři nevodí robotníky na určené práce a nehlásí mu, kdo na tyto práce odmítl jít. Jak

²⁶⁵ Tamtéž, str.: 274 – 278.

²⁶⁶ *Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Leopold I.* [online]. c2016 [citováno 14. 12. 2016]. Dostupný z WWW: <https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Leopold_I.&oldid=14237551>

Více o poddanských záležitostech a povstání roku 1680 ČECHURA, Jaroslav. *Selské rebélie roku 1680*. Praha, 2001, dále studie MAUR, Eduard. *Nepokoje na českých komorních panstvích- prolog k nevolnickému povstání roku 1680*. In: Středočeský sborník historický, č. 9, 1974.

²⁶⁷ MAUR, Eduard. *Nepokoje na komorních panstvích*. In: SSH, č. 9, 1974, str. 84.

²⁶⁸ MAUR, Eduard. *Nepokoje na komorních panstvích*. In: SSH, č. 9, 1974, str. 82. – 83.

²⁶⁹ Tamtéž, str. 78.

²⁷⁰ Tamtéž, str. 80.

naložit s hříšníky, viděl hejtman Lysander v zostření dozoru a trestů. Komoře zaslal zprávu, ve které uváděl, že za poddané a vykonávání robot mají nést veškerou odpovědnost rychtáři. Rychtářovým trestem měla být udělená robota, kterou by si odpracoval spolu s poddanými. Je tedy patrné, že hejtmanovým záměrem bylo, aby odpovědnost za poddané nesl rychtář a hejtman, a ten mohl pokutovat peněžitými tresty bohatší poddané. Česká komora akceptovala jeho návrh týkající se odpovědnosti rychtářů. Trestání poddaných však ponechala podle starého návrhu. Nové rozhodnutí o pokutách bylo vydáno 1. prosince 1679. Neplatilo jen pro pardubické panství, i když k tomu dal Lysander hlavní podnět, ale bylo platné i na ostatních komorních panstvích.²⁷¹

Pardubičtí podali svou petici koncem jara 1680 až po obecném potlačení povstání v zemi. Vyjádření k ní dostal hejtman od komory 26. června 1680. Mohla být podána asi i dříve, ale obecný zmatek mohl vést k tomu, že byla založena. Více pravděpodobná teorie je ta, že petice vznikla opožděně z důvodu plánovaného pobytu císaře v Pardubicích v červnu roku 1680.

Obsah žádosti byl podobný jako na jiných panstvích (Poděbrady, Kolín, Zbiroh, atd.). I zde poddaní vinili hejtmana ze zavedení nových robot. Svá tvrzení opírali o stará privilegia, i když věděli, že před nedávnem byly císařem zrušeny. V Pardubicích to byla závěť Viléma z Pernštejna, která se stala opěrným bodem jejich petice.²⁷² Bohužel poddaní sami přesně nevěděli, co závěť nebo podobný dokument obsahuje. Tím nahráli vrchnosti na smeč a ta nepodloženou argumentaci smetla ze stolu. Hejtman Lysander se samozřejmě ohradil a popřel veškeré body petice. Její vyřízení trvalo rok. Nakonec 11. března 1681 komora dala za pravdu hejtmanovi a přistoupili na jeho stanovisko.²⁷³

Petiční akce vrcholily v českých zemích mezi lednem až březnem.²⁷⁴ Ty ukončil 22. března 1680 císařský patent, který zrušil veškerá privilegia vydaná před Bílou horou, dále zakazoval přímé podávání poddanských stížností císaři.²⁷⁵ Teď bylo tedy jasné, že Pardubické dohnaly k pozdějšímu podání petice lokální okolnosti spojené příjezdem Leopolda I. Možnou odpovědí na otázku, proč byla argumentována perňštejnskou závětí je, že stížnost podávali

²⁷¹ Tamtéž, str. 78.

²⁷² Tamtéž, str. 80.

²⁷³ Tamtéž, str. 80.

²⁷⁴ Tamtéž, str. 81.

²⁷⁵ FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest*. Praha, 1999, str.: 275.

současně s jinými městečky na pardubickém panství, které žádaly o obnovení zrušených privilegií. Posledním, kdo se přidal k petičnímu hnutí, bylo brandýské panství.²⁷⁶

Závěrem: pokud se tedy poddaní bránili peticemi a vyčítali v nich úředníkům jejich brutalitu a neúnosné nároky na robotu, to samé činili úředníci proti poddaným. Úředníci si České komoře vždy stěžovali na poddané, že neplní své povinnosti a že odmítají pracovat apod. Vesměs zaujímali stejné stanovisko, a to v přísném trestání poddaných. Tuto situaci uklidnil nakonec císař Leopold I. vydáním robotního patentu v Pardubicích.

V poručení ČK se objevují celkem tři zprávy o návštěvě císaře Na Pardubicích. Všechny tyto zprávy mají společný zájem, kterým je šťastný příjezd. Jedna ze zpráv se zabývá zásobou kuchyně, druhá přípravou pokojů na zámku. Poslední záznam nařizuje, aby bylo zakázáno prodávat jakýkoliv dobytek z důvodu příjezdu dvora.

První zpráva zabývající se událostmi spojenými s příjezdem císaře na pardubické panství se objevuje v poručení české komory až v druhé polovině 1679. Zpráva ze dne 25. srpna 1670 dostala v poručení pořadové číslo 70. Tato zpráva se zabývala zásobou dobytka na panství. „*Aby z ovčínů žádných skopcův, též dvorův jiného dobytka, drůbeži, omastku, prodáváno nebylo, nýbrž pro vzáctný příjezd dvora JMC se zanechalo*“.²⁷⁷ Z těchto slov je vidět, že veškerý vypěstovaný dobytek měl zůstat na panství a posloužit císařskému dvoru. Kladení nároků ze strany komory na kvalitu victuálií nám dokládá, [...] *dvora v krátkých dnech sem od měst Pražských a Residenti JMC šťastně se očekávajícímu příjezdu nemálo rozdílných victuálií zaopatřeno [...] býti má*“.²⁷⁸ Správě panství bylo tedy nařízeno, aby neprodávalo skopové maso ani veškerý jiný dobytek. V případě řešení tohoto nařízení nemají žádnou drůbež, omastek, ani jinam prodávat. Místo toho mají drůbež dobře krmit a starat se o ni. Za každý kus dobré drůbeže a omastku jim mělo být zapláceno hotovými penězi.

Případ z poručení české komory číslo 107 ze dne 17. září 1679 se zabývá přípravou pokojů na příjezd Jeho Milosti Císařské.²⁷⁹ Extrakť zprávy začíná následujícím: „*Aby pro šťastný Jeho Milosti císařské příjezd na Pardubice všechny pokoje v zámku JMC vyčištěné a což zapotřebí jest spravené bylo*“.²⁸⁰ Komora dává hejtmanovi za úkol, aby příjezd v jeho

²⁷⁶ MAUR, Eduard. *Nepokoje na komorních panstvích*. In: SSH, č. 9, 1974, str.: 81.

²⁷⁷ SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice. inv.č.: 242, sig.: G 95.

²⁷⁸ Tamtéž, inv. č. 242, sign. G 95.

²⁷⁹ Tamtéž, inv. č. 242, sign. G 95.

²⁸⁰ Tamtéž, inv. č. 242, sign. G 95.

„*mysli býti mají*“.²⁸¹ Není pochyb, že plánovaný příjezd vyvolal rozruch. Kdo jiný, než hlavní představitel panství, by měl zodpovídat za perfektní připravení zámku. O tom nebylo pochyb, protože na návštěvu se nechystal obyčejný šlechtic, ale samotný císař a zároveň majitel zámku i celého panství.

Druhá část zprávy obsahuje již jednotlivé úkoly, které se mají vykonat před příjezdem císaře. „*Jménem a na místě JMC krále a pana nás všech nejmilostivějšího vám poroučíme, abyste neprodleně v tom JMC zámku pardubském všechny pokoje, okna, dveře, stoly, jakož i kuchyň*“²⁸² měli připravit pro šťastný příjezd císaře. V případě, že by byly nějaké věci zchátralé, mají být do příjezdu opravené. Pokoje na zámku musí být v čas vyčištěny, vytopeny a opatřeny zásobami dříví. Položme si otázku, z jakého důvodu měly být pokoje vytopeny, když z literatury víme, že císař byl v Pardubicích v červnu 1680.²⁸³ Možností se zde jeví několik. Jednou z nich může být, že zdi zámku zůstávaly i v letních měsících chladné a pro císařovo pohodlí bylo nařízeno jejich vytopení. Dále se nabízí možnost, že komora sama nevěděla, kdy Leopold I. dorazí do Pardubic. Přikláním se k druhé možnosti, jelikož na začátku zprávy stojí „[...] *ještě letos na panství a zámek svůj pardubský [...] přijeti*“.²⁸⁴ Z toho můžeme usuzovat, že příjezd nebyl přesně naplánovaný. V závěru zprávy se ještě komora zmiňuje o silnicích, které měly být také čisté a v případě potřeby se měly „reparírovat“. Zpráva byla odeslána 14. září 1679 z Pražského hradu a do knihy poručení jí zapsal úředník Müller.

Další případ, který se zabývá císařskou návštěvou Pardubic, je případ 52 ze dne 27. dubna 1680. Z této zprávy se dozvídáme, že zámek má být zaopatřen jistými *victualii*. Zpráva je poměrně obsáhlá a obsahuje zde i částečné rozuzlení otázky z předchozího případu. „[...] *strany intentionvaného příjezdu JMC na panství JMC Pardubské na ten čas pod správu vaší svěřené, zaopatření všelikých victualii též fourage, jako i připravení pokojův pod datum 20 dne docházejícího měsíce Aprilis [...] poněvadž též JMC nejdéleji pozítří, středu neb čtvrtek odsud, z residenti své Pražské vyjeti v úmyslu*“.²⁸⁵ Z této formulace máme již lepší přehled o tom, kdy se měl Leopold I. do Pardubic dostavit. Cestou z Prahy se zastavil na noc

²⁸¹ Tamtéž, inv. č. 242, sign. G 95.

²⁸² Tamtéž, inv. č. 242, sign. G 95.

²⁸³ MAUR, Eduard. *Nepokoje na komorních panstvích*. In: *SSH*, č. 9. 1974, str. 80.

²⁸⁴ SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice. inv.č.: 242, sig.: G 95.

²⁸⁵ Tamtéž, inv.č.: 242, sig.: G 95.

v Kladrubech nad Labem, což nám dokládají následující slova „*druhý den na noc nepochybně do obory své přijeti ráčí*“.²⁸⁶

Poté, co komora hejtmanovi popsala stručný plán císařovy cesty z Prahy do Pardubic včetně zastávky a noclehu v Kladrubech nad Labem, přistoupila k vyjmenování všech potřebných věcí, které jsou třeba zařídit do příjezdu. Obora se měla zásobit, jak pro potřeby císaře i dvora, ale zároveň bylo potřeba obstarat zásoby pro koně. V oboře měly být zajištěny následující věci: tři sudy hořkého a tři sudy bílého piva dobrého, ale i jiné victuálie. Pro koně mělo být zajištěno seno, sláma, oves. Podle slov „[...]což by přes jednu noc stráveno býti mohlo[...]“²⁸⁷ byly vyjmenované zásoby dimenzovány na jednu noc.

Všechno mělo být pohotově připraveno na pardubickém zámku. Z předchozího poručení měly být pokoje a kaple náležitě vyčištěny. Komora kladla velký důraz na výmalbu pokojů. V žádném případě nemají být pokoje vybíleny vápnem. Z jakého důvodu se již bohužel nedozvíme, jelikož se Česká komora ve zprávě o této věci více nezminila. Kdyby se však objevil někde nějaký problém, měl být neprodleně opraven, jelikož císař měl dorazit za osm až deset dní od přijetí této zprávy. Dále měla být zaopatřena kuchyň vikuáliemi a zásobena dostatečným množstvím dřeva a uhlím milečským. Pro koně mělo být připraveno to samé, jako v Kladrubech nad Labem.

Všechny zásoby měly být připraveny i pro císařské ministry. Pokoje pro ně měly být také připravené a jako v předchozím případě se opět neměly bílit vápnem. Na zámek má být dovezena várka pšeničného piva a dostatek hovězího a telecího masa. Dodatkem, aby na to hejtman s pilností a bedlivostí dohlídl, končí celá zpráva o zásobování.

²⁸⁶ Tamtéž, inv.č.: 242, sig.: G 95.

²⁸⁷ Tamtéž, inv.č.: 242, sig.: G 95.

Zprávy hejtmana Lysandera z pardubického panství z let 1680 – 1681 adresované České komoře

V této kapitole budu vycházet z části zpráv, které hejtman Lysander adresoval České komoře v Praze. Tyto prameny se nacházejí v Národním archivu Praha v Nové manipulaci S 4 folium 22. Vzhledem k profesnímu zaměření je pochopitelné, že hlavní náplní zpráv jsou poddanské záležitosti, které nemohl řešit sám. Ty můžeme rozdělit na následující kategorie – škody na majetku způsobené vlivem počasí, odměny za práci pro velkostatek, vyplácení peněz a propuštění z poddanství.

Jedna ze zpráv, kterou odeslal 29. září 1680 hejtman Lysander České komoře, se týkala zdechovského vápeníka. Pardubice potřebovaly získat vápenec pro výrobu páleného vápna. Tento druh kamene se nacházel nedaleko města Přelouče. K výrobě vápna bylo potřeba také dřevo, které se pro nedostatek v okolí Přelouče a Zdechovic muselo splavovat z nedalekých lesů. Hejtman komoře ve zprávě píše o odměně vápeníka za jeho práci. Za práci

neměl dostat finanční odměnu, ale měl obdržet naturálie - dřevo, ale jak Lysander ve zprávě podotýká, nejedená se o dřevo k domácí potřebě, ale k výrobě páleného vápna. Dá se tedy jen usuzovat, na čem měl hejtman větší zájem. Zda měl natolik štědré srdce, a chtěl vápeníka řádně odměnit za vykonanou práci, nebo se pouze zajímal o patřičné povolení k vykácení lesa a získání potřebného dřeva k výrobě páleného vápna. V závěru této zprávy dodává, že ostatní poddaní pro jiné práce toto dřevo využívat nesmějí. Česká komora odpověděla, že povoluje použít dřevo ke splavení a výrobě vápna. Dále doplnila, že pokud by byla potřeba vápna pro jiné účely, které komora určí, bude ho muset hejtman poskytnout.²⁸⁸ Celkově se dá z této zprávy usoudit, jak hejtman Lysander v dané době o daných věcech přemýšlel. Řekl bych, že si počíнал jako zkušený úředník, který dobře znal své kompetence. Na jedné straně se zajímal o „blaho“ svých poddaných, ale také si jistě nechtěl pokazit přízeň úředníků České komory. Usoudil jsem, že hejtman je pragmatik, nedělalo mu problém přiklonit se na jednu nebo na druhou stranu, hlavně, když si nepokazil reputaci u vyšších úředníků.

V jiné zprávě (ze dne 12. prosince 1680) řešil problém s vodním tokem a na něm závislou tiskárnu. Z důvodu nedostatku vody musel papírník zastavit svou práci. To mu způsobilo finanční škody, které se pak projeví v pokladně panství, jelikož papírník nemohl zaplatit nájemné za papírnu. Jako v předchozím případě se Lysander přimlouval, aby Česká komora odpustila papírníkovi nájemné za dobu, kdy nemohl vykonávat svou práci. Při porovnání obou zpráv se naskýtají myšlenky, proč hejtman takto jednal. Pouhá domněnka mě vede k vysvětlení si těchto událostí následovně. Pro správu komorního statku Pardubice dostal hejtman Jakub Bohuslav Lysander od císaře roku 1673 instrukci, jak má spravovat komorní statek. Čili měl jasně definované pravomoci, jak by se měl řídit. Na druhou stranu, jak tomu bylo v dané době, norma nebyla vždy dodržována. Úřad hejtmana byl velmi významný post pro nižší šlechtice a významné měšťany. Ač se může zdát, že hejtman měl na vše své úředníky a jeho práce nebyla náročná, opak je pravdou. Jako nejvyšší úředník správy státku nesl za všechny prohřešky důsledky. To samozřejmě vyvíjelo obrovský tlak na rozhodování. Lysander musel stát na neutrální straně, jelikož byl „mezníkem“ mezi vrchností a poddanými. Proto není divu, že se v předchozích případech stavěl na neutrální půdě. Jistě měl zájem, aby papírník neměl škodu. Ale zároveň nechtěl mít problémy s výběrem financí. Jako starší pán měl s úřadem hejtmana hojně zkušenosti a na panství zažil řadu kladných i záporných událostí. Nebylo tomu ani rok, kdy se v roce 1680 odehrála selská rebelie na Broumovsku²⁸⁹, proto se zřejmě snažil obhajovat obě strany, aby k takovému případu již znovu nedošlo.

²⁸⁸ NA Praha, NM S4, folium 22.

²⁸⁹ ČECHURA, Jaroslav. *Selské rebelie roku 1680*. Praha, 2001.

V případě nedostatku vody dala Česká komora za pravdu Lysanderovi, a rozhodla o tom, že je možné papírníkovi odpustit nájemné po dobu, kdy byl nedostatek vody.²⁹⁰

Předchozí dvě zprávy se týkaly problémů spojených s prací, které potřebovalo panství Pardubice vyřešit a také problému s nedostatkem vody. V následujících zprávách se hejtman Lysander bude zabývat otázkami financí.

Zpráva ze dne 10. září 1680, kterou odeslal, se týkala poddaných Jana Frantze, Jana Martina a Karla Ferdinanda Chrástkovi. Tito bratři se ucházeli o navrácení důchodu pardubského ve výši 840 zlatých a 30 krejcarů po svém otci Františku Chrástkovi. Jejich otec zastával na panství pozici důchodního písaře.²⁹¹ Hejtman se v této zprávě zdržel osobních připomínek a zapsal zprávu podle žádosti bratrů. Můžeme se jenom domnívat, proč zprávu nekomentoval jako v předchozích případech. Naskýtá se možnost, že jako zkušený úředník věděl, ve kterých věcech je dobré se zdržet osobních poznatků a vyhnout se tak případným problémům. Vědomí případných problémů (neočekávané visitace panství), nebo vytýkání neplnění svých úkolů nebylo pro přímluvu v žádosti příznivé. Není proto pochyb, že se v takovýchto věcech Lysander zdržel a udělal vlastně dobře. Česká komora v tomto případě rozhodla podle očekávání, a žádost bratrů zamítla. Dokonce ji označila jako nepřijatelnou a neslýchanou věc. Správné rozhodování ve věcech a pečlivost při plnění úkolů muselo mít pro svědomí hejtmana blahodárné účinky.

O finanční záležitosti se jednalo pro nás v poslední zprávě ze dne 11. listopadu 1680, kterou jsem podrobil předmětu zkoumání. V této zprávě hraje hlavní roli jistý Jan Štěpán, který na panství zastával funkci sirotčího písaře. Jeho žádost se týkala odklonění poloviny toku císařského mlýna pro své účely. Z dalších pramenů se dozvídáme, že hejtman Lysander měl sám problémy s Českou komorou ohledně využívání panských prostředků ke svému obohacení. Jednalo se hlavně o „podnikatelské“ aktivity, kterým věnoval větší pozornost než svému úřadu. To se samozřejmě komoře krajně nelíbilo, a myslím si, že to pro ni byl takový trn v oku. Slovy „*kdyžby tolyko pan hejtman místo svých neslušných handlů raději (...) lepší pozor dáti*“²⁹² dala komora hejtmanovi jasný signál, který měl vést k zamyšlení nad jeho povinnostmi, které měl plnit. Jak jsem již několikrát zmínil, byl to zkušený úředník, který dokázal jednat na obě dvě strany a po tomto impulsu České komory na svou osobu si jistě nechtěl pokazit přízeň úředníků, protože by tak pravděpodobně ztratil své dlouhodobě

²⁹⁰ Národní archiv Praha. Nová manipulace S4, folium 22.

²⁹¹ Tamtéž, NM S4, folium 22.

²⁹² Národní archiv Praha. NM 4, folium 22.

budované postavení v panských kruzích. Tato strohá žádost byla zamítnuta a odůvodněna fakty, že na tok císařského mlýna jsou napojeny i další objekty jako papírna, pivovar, mlýny a samotný zámek, který by odklonem zůstal bez vody. Myšlenka zastavení chodu významných hospodářských budov na úkor soukromé věci byl pro hejtmana nepřijatelný. Proto se v dané chvíli a po předchozí výtce rozhodl správně tuto žádost pouze přepsat.

Shrnutí analýzy pramenů

Fungování úřednické praxe na raně novověkém komorním velkostatku jsem využil dva zcela odlišné prameny. Jedním z pramenů byla instrukce pro hejtmana pardubického panství Jakuba Bohuslava Lysandera. Tato instrukce byla vydána roku 1673 Českou komorou a měla sloužit hejtmanovi jako vodítko jeho úřednických povinností. V samostatné kapitole jsem přiblížil několik bodů, které přímo korespondovaly s druhým zkoumaným pramenem. Po prozkoumání jednotlivých bodů je patrné, čemu komora dávala větší, nebo naopak menší priority. Instrukce se snažila zachytit v co největší míře celý velkostatek, ale to se nestalo. Nejvíce prostoru bylo věnováno správě poddaných a výdělečným podnikům na panství. Díky tomu máme představu o řízení velkostatku z pohledu vlastníka (panovník a zástupce ČK), ale nedokládá nám každodenní život na panství.

Abych se mohl alespoň trochu přiblížit k pracovní náplni úředníka, využil jsem pramene poručení České komory. To obsahovalo zprávy, které odeslala komora zpět na pardubické panství. Zde musíme kriticky říci, že se jedná pouze o jednu stranu „mince“. Úředníci na panství, kteří nevěděli, nebo nemohli ze svých kompetencí vyřešit daný problém

sami, a museli se dotazovat u nadřízených orgánů (v tomto případě Česká komora). Tyto zprávy jsem ještě obohatil o dopisy hejtmana Lysandera, který z panství zaslal pár případů k posouzení.

Jak fungovala úřednická praxe a do jaké míry byla ovlivněna normou, na to se pokusím odpovědět v následujících řádcích. V první řadě bych rád shrnul „normu“, podle které se měli úředníci (zejména hejtman) řídit. Jednotlivé body instrukce obsahovaly pasáže zabývající se různými druhy problémů, které souvisely s chodem panství a poddanými. Ve všech směrech dbala komora na to, aby nedošlo k poškození poddaných na úkor vlastního obohacování vrchnosti. To se podle prostudovaných případů také nikdy nestalo. Dále norma nařizovala, že pokud se objeví případ, který nemá řešení v instrukci, má hejtman postupovat v zájmu komory (panovníka), tak, aby nevznikla škoda. S tímto nařízením si dokázali úředníci i hejtman poradit s noblesou. O tom svědčí celý druhý pramen mého bádání, kterým bylo poručení České komory. Jak z názvu vyplývá, jednalo se o doručenou poštu odeslanou Českou komorou zpět na panství. Vyloučíme-li zprávy, které zasílala komora z důvodu, že informovala hejtmana o důležitých událostech (např. příjezd Leopolda I.), jednalo se vždy o odpovědi na otázky zasílané úředníky z panství.

Za druhé shrnu analýzu jednotlivých pramenů. Z vybraných případů bylo cílem ukázat, jaké záležitosti úředníci řešili, a v jaké v nich zaujímal stanovisko. Nikde v instrukci není napsáno, jak se mají úředníci chovat. Pouze mají jednat v zájmu vrchnosti, aby nedošlo ke škodě. Ze vzorku poddanských záležitostí je vidět jistá neutralita úředníků. V žádném z případů týkající se propuštění z poddanství, trestu za cizoložství apod. záležitostí, se neobjevuje úmysl poddanému přitížit. V opačném případě se hejtman ani úředníci za ně nepřimlouvali. Jelikož instrukce přimluvy nezakazovala, ani je nedoporučovala, nemůžeme jasně odpovědět, proč je úředníci nevyužívali. Jediné, kde je vidět snaha uškodit je v případě číslo 66, kdy úředníci neprodloužili nájemní smlouvu dašickému mlynáři. Ve zprávě adresované komoře to argumentovali tím, že mlynář měl vůči vrchnosti resty, a proto mu smlouvu zrušili. Vyličení úředníků pardubického panství však komora shledala za nepravdivé a rozhodla o prodloužení nájemní smlouvy.

Po rozboru všech výše uvedených případů jsem dospěl k závěru, že se praxe nelišila od obecné presumpce komory. Vezmeme-li v úvahu, že na příkladech propuštění z panství na panství se hejtman dotazoval komory, jak se má celá věc posoudit a rozhodnout. Nebylo nijak relevantní, že nadřízený orgán chtěl o pohybu poddaných vědět, a proto nenechal hejtmana

rozhodovat o těchto záležitostech. Na druhou stranu hejtman neměl ve své kompetenci možnost vyřešit záležitosti typu prodloužení pronájmu, nebo potrestání sládků za špatnou várku piva, je známkou jistého omezení. Je otázkou, proč byl hejtman komorou tolik omezován. Možnou skutečností je fakt, že po dlouhých letech byl velkostatek po třicetileté válce konečně stabilizovaný, dále pak výdaje panovníka na umořování svých dluhů a také válka s Turky. Mohla se komora obávat možných nezodpovědných rozhodnutí ze strany hejtmana, které by získání financí mohlo ohrozit. Anebo se sám hejtman chtěl vyhnout pochybnostem, které by mohly vzniknout z jeho špatného rozhodnutí. A pro jistotu o všem informoval Českou komoru. To se bohužel nedozvíme.

Instrukce nám ukazuje míru kompetencí, které hejtman sám mohl či nemohl ze své pozice uplatnit v případech. Instrukce jsou primárně body zabývající se ekonomickými otázkami. Správní záležitosti jsou zde jen okrajově. Poručení České komory se tedy stává zrcadlem správních záležitostí, jelikož se v něm ekonomické záležitosti neobjevují. To nám ukazuje, že v instrukci nebyly správní záležitosti vyspecifikovány, zato ekonomické otázky, byly důkladně ošetřeny. Důvod je jasný a několikrát zmiňovaný, komoře šlo především o peníze.

Otázku poddaných měl hejtman řešit s komorou. V instrukci se v bodě o poddaných komora zabývala gruntů a propuštěním k manželství. Více o správě není popsáno. Proto hejtman podával komoře dobré zdání, jelikož dobře znal poměry na panství a také v některých případech doporučoval jejich řešení. Co obsahovala dobrá zdání, nevíme. Proto nemůžeme jednoznačně odpovědět, zda komora dala na hejtmanovi rady či se rozhodla dle svého uvážení. Spíše se musíme ptát, proč se hejtman obracel na komoru. Možností je, že komora vydala hejtmanovi další dokument, ve kterém byly popsány správní záležitosti. Nebo se hejtman chtěl vyhnout případným stížnostem ze strany komory, a proto o všem komoru informoval.

Závěrem tohoto shrnutí mi nezbyvá než konstatovat, že norma (instrukce) byla plně funkční v oblastech finanční správy panství. S přihlédnutím k faktu, že panství bylo touto dobou více jak 100 let v držení komory, je logické, že otázka financí byla za tu dobu dovedena k dokonalosti. Ve správních záležitostech instrukce trochu zaostává. V otázce poddaných je popsáno, jak by měl hejtman postupovat, ale vždy je připomenuto, aby byla informována Česká komora. V instrukci chybí body, které by ukázaly možnost využití pravomocí hejtmana. Otázkou je, kdy a v jakých případech mohl hejtman sám rozhodovat bez

vědomí komory. Z analýzy vybraných případů se odpovědi na tuto otázku nedozvídáme. Ve všech případech poručení měl hejtman omezenou pravomoc a řešení připadlo České komoře. Z toho tedy vyplývá, že hejtman byl pouze jakýmsi „prostředníkem“ správy panství. Měl sice vyšší postavení než ostatní úředníci a nesl velkou zodpovědnost za chod a výnosy.

Závěr

Na začátku této práce jsme si stanovili cíl, kterým mělo být přiblížení pracovní náplně úředníků, zejména hejtmana pardubického panství. To vše za pomoci archivních pramenů, kterými byla instrukce Leopolda I. z roku 1673 pro hejtmana pardubického panství, dále zprávy z poručení České komory a v neposlední řadě zprávy, které odeslal hejtman zpět na Českou komoru.

Komorní velkostatky a úřednická správa je v literatuře zpracovaná jen z části. Pravděpodobně největší díla ze starší doby přinesli historici Josef Kalousek s jeho „Řády selské“ a Václav Černý se svými „Hospodářskými instrukcemi“. Oba jmenovaní vycházeli z hospodářských instrukcí, které zpracovali do edic. Z těchto edic vypracovali „obraz“ o fungování vrchnostenské správy, které se jistě staly předlohou mnoha dalším historikům, zabývajícím se tématem správy panství. Z mladších prací bychom neměli opomenout dílo Eduarda Maura, který svým „Českým komorním velkostatek v 17. století“ podrobně popsal vývoj a fungování komorního velkostatku v Čechách. Nutno podotknout, že většina prací se zabývala velkostatkem v předbělohorském, nebo pobělohorském období. Historici věnující se pobělohorskému období vycházeli z vizitačních zpráv a skončili své bádání v 50. letech 17.

století. Bakalářská práce měla přiblížit úřednickou praxi na jednom z největších polabských panství v době, kdy uplynulo přes třicet let od Vestfálského míru.

V našem sledovaném období 1680 – 1681 byl hejtmanem pardubického panství Jakub Bohuslav Lysander. O osobě tohoto muže nemáme mnoho informací. Mimo malého novinového článku z roku 1936 od B. Jelínka se jiného zpracování Lysander nedočkal. Jistě by si tato pozoruhodná osobnost zasloužila více pozornosti.

Pomocí výše uvedených pramenů jsem provedl sondu do každodenní pracovní náplně hejtmana pardubického panství, která by nám pomohla přiblížit, jaké případy musel řešit. Z instrukce nám vyplývá, že sloužila jako „vodítko“, které obecně popisovalo panství. Body v ní byly logicky rozvrženy a popisovaly záležitosti správy zámku přes ekonomické záležitosti a hospodářské záležitosti. Nejvíce obsáhlými body byly: správa poddaných, poplužní dvory, pivovary. De facto body, které souvisely hlavně s výnosem panství. Pokud by se hejtman dostal do situace, kdy nevěděl, jak má postupovat, nebo zda je to v jeho kompetencích, měl se obrátit dle instrukce k nadřízenému orgánu, kterým byla Česká komora.

Zprávy z poručení České komory byly rozděleny do třech skupin a do nich dosazeny případy ukazující jejich rozličnost. Z jednotlivých případů podrobených zkoumání jsem došel k závěru, že ač přes široký záběr případů, které hejtman řešil, nemohl dané věci vyřešit sám, bez rady komory. Samozřejmě, dává nám to jistou logiku, když pramen případů nese označení poručení České komory, a tudíž zprávy odesílala komora. Nicméně z dostupných pramenů můžeme říci, pokud se jednalo o záležitosti ekonomické a správní, musel se hejtman v řešení poradit s komorou. V případě poddanských záležitostí záleželo na specifikaci. Šlo-li o řešení poddanských záležitostí spojené s provozem panství, ekonomikou apod. věcmi, opět měl hejtman „svázané“ ruce v rozhodování. Poslední otázka na závěr je: V jakých případech mohl hejtman a jeho úředníci rozhodovat bez vědomí komory? Na to lze odpovědět několika způsoby. Jedním z nich je, že mohli rozhodovat jen o „drobných“ věcech (různé drobné pokuty, veřejný pořádek, apod.), které neovlivňovaly chod komorního velkostatku. Druhou variantou je, že se hejtman chtěl vyhnout možným pochybnostem ze strany komory a pro jistotu podával informace o případech, které byly na hraně jeho kompetencí.

Resumé

Chamber estate, how we know his territorial form after Thirty Years' War, is work of the first purposeful Habsburgs, mainly Ferdinand I. and Rudolf II. Around 1680 were almost all estates concentrated to two extensive wholes near the Prague. Polabsky whole was lying in the most fertile region of Bohemia. The second Brdsky whole was rich on forests and iron ore. It come into being mainly of exchange of unused old royal property, which was scattered all over the country. Bohemian Royal Chamber cares about administrativ, which emerged in 1527.

The filling of officials of Bohemian Royal Chamber was to controll receipts and expenses, cashier and accounting services of Czech state. De facto they had in their hands economy of state. Chamber cash box administrated salt even Jewish tax, charge for mining, duty, toll, ungelt etc. In the first phase of its effect Bohemian Royal Chamber had decrease royal debt from this money, how it promised Ferdinand I. Habsburg during the ascension to the Czech throne. Bohemian Royal Chamber should collect records to the chamber estate and judge which of them would worth in the future.

This bachelor thesis brought clerical practice on the one of the biggest polabsky dominion nearer in time, when passed out over thirty years since peace of Westphalia. The method of my work was komparative and analythical. From the particular cases subjugated to analyses I come to the conclusion that althought Hetman solved really many problems, so he could not solve these problems alone, without advice of Bohemian Royal Chamber. Of course it gave us certain logic, when source of cases bring indication correspondence of Bohemian Royal Chamber, which means that information send off Bohemian Royal Chamber.

Nevertheless we could say from accessible sources, that if the issue was economic and administrative problems, so Hetman had to advice with Bohemian Royal Chamber. In the case of servitude problems it depended on spacification. If it was regarding of solving servitude things connected with operation of dominion, economy etc, so Hetman had „tied hands“ in decisions.

Seznam pramenů a literatury

Prameny:

Národní archiv Praha. Nová manipulace S 4, folium 22.

Státní oblastná archiv Zámorsk, inventární číslo 242, signatura G 95.

Státní oblastní archiv Zámorsk, inventární číslo 169, signatura G 43.

Literatura:

BŮŽEK, Václav. Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků. České Budějovice, 2006.

BŮŽEK, Václav. Rytíři renesančních Čech. Praha, 1995.

ČECHURA, Jaroslav. Selské rebelie roku 1680. Sociální konflikty v barokních Čechách a jejich každodenní souvislosti. Praha, 2001.

ČERNÝ, Václav. *Pozemková reforma v 18. stol.* Praha, 1928.

ČERNÝ, Václav. Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV-XIX. století. Praha, 1930.

DIBELKA, Jaroslav. Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství. Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století. České Budějovice, 2012.

FRANCEK, Jindřich. Zločin a trest v českých dějinách. Praha, 1999.

- JANÁČEK, Josef. České dějiny. Doba předbělohorská 1526 – 1547. I. díl. Praha, 1968.
- JANÁČEK, Josef. Pivovarnictví v českých královských městech v 16. Století. Praha, 1959.
- KALOUSEK, Josef. Řády selské a instrukce hospodářské. Archiv český, díl 22 – 24, Praha, 1905 – 1913.
- KOČKA, Václav. Dějiny Rakovnicka. Rakovník, 1936 – 37.
- KOŘAN, Jan. Staré české železářství. Praha, 1966.
- MATLAS, Pavel. Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17 – 18. století. Praha, 2011.
- MATLAS, Pavel. Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17 – 18. století. Praha, 2011.
- MAUR, Eduard. Český komorní velkostatek v 17. Století. Praha, 1975.
- PETRÁŇ, Josef. Dějiny hmotné kultury II/1. Kultura každodenního života od 16 do 18. Století. Praha, 1995.
- PRÁŠEK, J. V. Brandejs nad Labem, město, panství okres i okres I-III. Brandýs nad Labem, 1908.
- RŮŽKOVÁ, Zuzana. Mezi kladivem a kovadlinou. Vrchnostenský aparát pardubického panství v letech 1560 – 1630. Rigorózní práce, Praha, 2014.
- SAKAŘ, Josef. Dějiny Pardubic nad Labe I-V. Pardubice, 1920 – 1935.
- SCHWALLER, Jan. Komorní velkostatek. Diplomová práce. Praha, 1999.
- TLAPÁK, Josef. K studiu hospodářského vývoje pobělohorského velkostatku. Z historie panství Choltice na Pardubicku, Acta regionalia 1, 1963.
- VALENTA, Aleš. Lesk a bída barokní aristokracie. České Budějovice, 2011.
- VOREL, Petr. Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy. Praha, 2012.

Studie:

HOFMANN, Gustav. *Dobříšské panství 1570 – 1630*. In: Středočeský sborník historický. Praha, 1958, str. 174-5.

JELÍNEK, B. *Jakub Bohuslav Lysander z Ehrenfeldu, hejtman pardubský v letech 1673-1688*. Východčeský republikán, 1936, č. 22, str. 4 – 5.

KUBÁTOVÁ Ludmila. *K otázkám ústřední a české zemské finanční správy v 16. – 19. Století*. In: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 25, č.1 (1975), str. 95 -142.

KUBEŠ, Jiří. *Sídelní strategie knížat z Lobkovic ve Vídni v raném novověku 1624 -1734*). In: Porta Bohemica: sborník historických prací/ Litoměřice: Albis international – Státní oblastní archiv v Litoměřicích, sv. 3, 2005, str. 86 – 117.

MAUR, Eduard. *Nepokoje na komorních panstvích – prolog k nevolnickému povstání roku 1680*. In: Středočeský sborník historický, č. 9, 1974, str. 65- 89.

PEŠÁK, Václav. *Dějiny královské české komory*. In: Sborník archivu Ministerstva vnitra 6, 1933, str. 114-144.

PEŠÁK, Václav. *Hospodářství a správa komorních panství v Čechách za Maxmiliána II*. In: Časopis pro dějiny venkova, roč. 16, 1929, str. 50 – 68.

PEŠÁK, Václav. *Mistr komory a výměřčí všech plynoucích daní a pomoci též žádných a mimořádných příjmů a důchodů našeho království českého*. In: Dějiny České komory, Praha, 1930 str. 31.

REZEK, Antonín. *Statky skonfiskované r. 1547 a jejich rozprodávání*. In: Památky archeologické X, 1874 – 1887, str. 451 – 480.

STERNECK, Tomáš. *Soumrak „zlaté doby“ moravských měst: dlouhá válka s Turky (1593 – 1606) a zeměpanská města markrabství*. In: Královská města v životě země moravské. Moravské zemské muzeum. Brno, 2012, str. 129 – 142.

ŠIMEK, Tomáš. *Visitace České komory na pardubickém panství roku 1618*. In: Informační zpravodaj klubu přátel pardubického muzea. 1989, str. 30 – 34.

TOEGEL, Miroslav. *Zbíhání poddaných na pardubickém panství v druhé polovině 17. Století*. Sborník historický 7, 1959, str. 191-226.

VOLF, Miloslav. *Dvorská komora a české finance před Bílou horou a po ní (1610-1640)* In: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR, Roč. 30, č. 1. (1980), str. 62-109.

VOREL, Petr. *Důsledky generální visitace pardubického panství roku 1614*. Pardubice, 1985.

VOREL, Petr. *Majetkoprávní důsledky panovnických sankcí roku 1547 pro pozemkový majetek rodu Tluksů Vrábských z Vrábí*. In: Folia Historica Bohemica, Praha, 2014, roč. 29, č. 2, str. 201 – 255.

VOREL, Petr. *Pardubické pivovarnictví v 16. -17. století*. In: Historik zapomenutých dějin: sborník příspěvků věnovaných prof. dr. E. Maurovi. Praha, 2003, str. 284 – 298.

VOREL, Petr. *Zlatá doba rybníkářství. Vodní hospodářství v ekonomice 16. století*. In: Dějiny a současnost. Kulturně historická revue 29. Č. 8, Praha, 2007, str. 30 – 33.

VOREL, Petr. *Zlatý věk pardubického rybníkářství*. In: Dějiny a současnost. Kulturně historická revue 14. č. 1, Praha, 1992, str. 17 – 21.

Internetové zdroje:

Dominikální pozemky. In "Ottův slovník naučný" (Praha: J. Otto, 1893), sv. 7, s. 810–812. ([<http://www.archive.org/stream/ottvslovnknauni11ottogoog#page/n856/mode/1up> dostupné on-line]).

Seznam použitých zkratk

ČK – Česká komora

SSH – Středočeský sborník historický

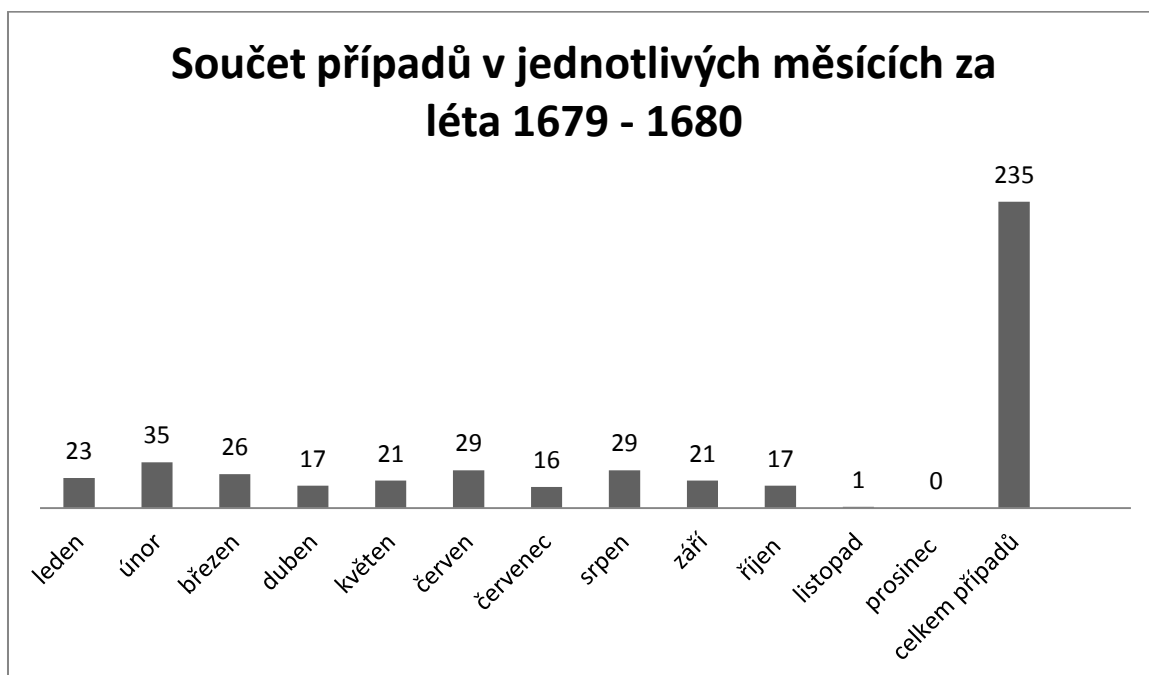
NA – Národní archiv

SOA – státní oblastní archiv

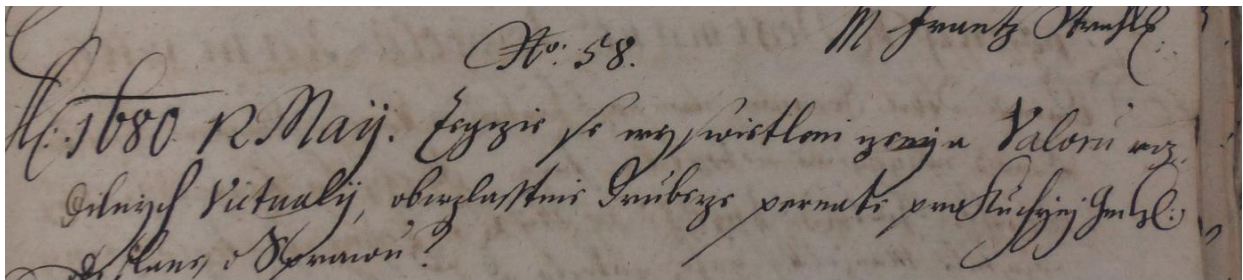
NM – nová manipulace

VS – velkostatek

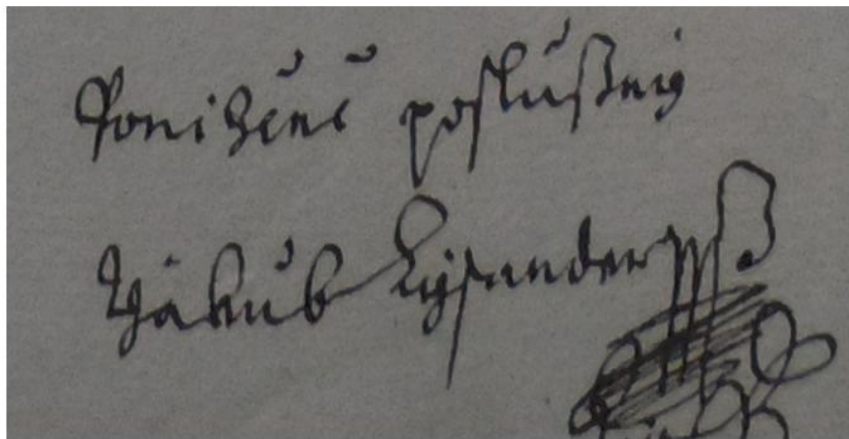
Přílohy:

Příloha č. 1. Graf rozložení případů z poručení České komory v jednotlivých měsících

Příloha č. 2. Ukázka extraktu z poručení České komory z roku 1680. Převzato z: SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice, inv. č. 242, sign. G 95

Příloha č. 3. Podpis hejtmana Jakuba Bohuslava Lysandera z Ehrenfeldu. Převzato z: SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice, inv.č. 169, sign. G 43.

Příloha č. 4. Seznam bodů z instrukce Leopolda I. z roku 1673 pro hejtmana pardubického panství Jakuba Bohuslava Lysandera z Ehrenfeldu. Převzato z: SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice, inv. č. 169, sign. G 43

1. O opatrování zámku
2. O inventářích a svrších
3. O neřádném lidí poddaných, obcování kněžích a náboženství
4. O soudech a posudcích
5. O spravování lidí poddaných
6. O sirotcích, též i zápisech co se od nich i od skládání a propouštění peněz gruntovních a sirotčích, jako i od povolení k stavu s[vatého] manželství a dání na řemesla bráti má
7. O nápadech
8. O služebnicích a jiné čeládce
9. O všelijakých věcích, které se hejtmanu a jiným služebníkům zapovídají
10. O registřích, urbářích a vybírání platů stálých
11. O přijímání všech a všelijakých jiných běžících důchodů
12. O pivovaru a sladovně
13. O dvorech poplužních
14. O dobytku ovčím a ovčácích
15. O vinicích
16. O štěpnicích a zahradách
17. O rybnících a potocích pstruhových
18. O Labi, tunách, řekách a potocích
19. O mlejních a pilách
20. O cihelně a vápenici
21. O fořtu prodávány dříví též sklizení sen a votav
22. Dáleji při fořtu a prodávání dříví
23. O mezech, směnách a profrejvavcování gruntů
24. O opisování cedulí a register též vybírání kontribucí
25. O složení počtů pololetních
26. O počtech a spravování důchodů kostelních
27. Závěrek